

00/30/3
జమీన్ రైతు
(నాటకం)

Acc. No. 23090

రచయిత

వేదాంతం వెంకట సుబ్రహ్మణ్య శర్మ

సంపాదకుడు

జయధీర్ తిరుమలరావు

ప్రచురణ

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం

హైదరాబాదు

ZAMEEN RAITHU A Play

by VEDANTHAM VENKATA SUBRAHMANYA SARMA

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం ప్రచురణ : 117

అక్టోబర్ : 1991

ప్రతులు : 500

వెల : రూ. 17/-

ముద్రకు

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం
ప్రచురణల విక్రయ విభాగం,
మరితకళాక్షేత్రం, పబ్లిక్ గార్డెన్స్,
హైదరాబాదు - 500 004. (ఆం. ప్ర.)

ప్రదర్శన

శ్రీ లక్ష్మీవేంకటేశ్వర పవర్ ప్రెస్
హిమాయత్ నగర్, హైదరాబాదు.

భూ మి క

తెలుగు భాషా సాహిత్య కళాసంస్కృతుల సర్వతోముఖ విలసనానికి, వికసనానికి ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర శాసనసభ చేసిన చట్టం ప్రకారం 1985 డిసెంబరు 2వ తేదీన రూపుదాల్చిన విశిష్ట విద్యాసంస్థ తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం. బోధన, పరిశోధన, ప్రచురణలతోపాటు, విస్తరణసేవ, రాష్ట్రీయ రాంధ్రులకూ, విదేశాంధ్రులకూ సహాయ సహకారాలు కల్పన వంటి బహుముఖీన కార్యక్రమాలను కూడా ఈ విశ్వవిద్యాలయం నిర్వహిస్తున్నది. పూర్వం వున్న అకాడమీలు, తెలుగు భాషా సమితి, అంతర్జాతీయ తెలుగు కేంద్రం విలీనం కావడంతో విశ్వవిద్యాలయం వివిధ పీఠాలు, కేంద్రాలు, విభాగాల సమాహారంగా వ్యవహరిస్తున్నది.

తెలుగుజాతి వైభవోన్నతులకు అద్దంపట్టే గ్రంథాల ప్రచురణ విశ్వవిద్యాలయ ప్రధానాశయాల్లో ఒకటి. విశ్వవిద్యాలయంలో విలీనం అయిన అప్పటి ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి ఆవిశ్రాంత కృషిద్వారా దేశ సాహిత్య రంగంలో విశిష్ట స్థానం సమకూర్చుకుంది. 1957 ఆగస్టు 7వ తేదీన ఆంధ్రప్రదేశ్ లో ఏర్పాటైన ఈ అకాడమి దేశం మొత్తంమీద ప్రప్రథమ రాష్ట్రస్థాయి అకాడమి కావడం విశేషం. ఈ అకాడమి ప్రామాణికమైన నిఘంటువులు, పదకోశాలు, కావ్యాలు, ప్రబంధాలు, వ్యాసాలు, విమర్శలు, కల్పనా సాహిత్యం, పరిశోధనాత్మక గ్రంథాలు, జీవితచరిత్రలు, అనువాదాలు మొదలై నవి 350 గ్రంథాలు ప్రచురించింది.

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం ఈ ప్రచురణ సత్సంప్రదాయాన్ని కొనసాగిస్తూ ఇప్పటివరకు 116 గ్రంథాలను వెలువరించింది.

ప్రస్తుత గ్రంథం 'జమీన్ రైతు'. భారత స్వరాజ్యోద్యమ కాలంలో బ్రిటిష్ పాలకుల నిషేధానికి గురైన నాటకం ఇది. రచయిత శ్రీ వేదాంతం వెంకట సుబ్రహ్మణ్యశర్మ. ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ రాష్ట్ర అభిలేఖాగారంలో భద్రపరచిన ఫైల్ లో నుంచి పరిశోధించి వెలుగులోకి తెచ్చిన ఆలభ్య అమూల్య గ్రంథం ఈ 'జమీన్ రైతు'. ఆనాటి రచయితల స్వాతంత్ర్యాభినివేశానికి, దేశభక్తికి అద్దంపట్టే ఈ 'నిషిద్ధ' రచనను తెలుగు విశ్వవిద్యాలయంలో రీడర్ గా పనిచేసే డా॥ జయధీర్ తిరుమలరావు ఎంతో శ్రమించి సేకరించారు. వారి కృషిని హృదయపూర్వకంగా ఆభినందిస్తున్నాను. ఈ గ్రంథం పరిశోధకుల, సాహిత్యాభిమానుల ఆదరాన్ని పొందగలదని విశ్వసిస్తున్నాను.

హైదరాబాదు
తేది. 14-9-91

ఆచార్య సి. నారాయణరెడ్డి
ఉపాధ్యక్షులు

ఈ గ్రంథం గురించి....

అటు సురభి నాటకాలు ఇటు 'కన్యాశుల్కం' నూరేళ్ళ పండుగ జరుపుకునే సందర్భంలో నిషేధానికి గురైన 'జమీన్ రైతు' నాటకం రాతప్రతి అచ్చులో వెలువడుతోంది.

నూట పదకొండేళ్ళ కిందటే బెంగాల్ లో ఆంగ్లేయ ప్రభుత్వం స్థానిక సామాజిక నాటకమైన 'సీత్ దర్పణ్'ని నిషేధించడానికి Dramatic performance Act 1876 (Act XI of 1876)ని మొదటిసారిగా ప్రవేశపెట్టింది. అది మొదలు దేశవ్యాప్తంగా ఎన్నో నాటకాలను ఎన్నో రకాలుగా (అనధికారికంగా కూడా) ఆంక్షలకు లోను చేశారు. నిషేధించారు.

మనకు లభించిన సమాచారం ప్రకారం తెలుగు నాటక సాహిత్యంపైన విధించిన నిషేధాలు 1920 ప్రాంతం నుండి ఎక్కువగా కనిపిస్తున్నాయి.

1920లో దామరాజు పుండరీకాక్షుడు 'స్వరాజ్య సోపాన గ్రంథమాల' పేర వరసగా ప్రచురించిన 'గాంధీ మహోదయం. అను నవయుగారంభం', 'గాంధీ విజయం అను నవయుగం', 'పాంచాల పరాభవం అను పంజాబు హత్యలు' అనే మూడు నాటక ప్రదర్శనల్ని నిషేధించారు. 'పాంచాల పరాభవం' నాటకం తెల్ల వాళ్ళ పార్లమెంటులో కూడా దుమారం రేపింది.

ఆనాడు కృష్ణా, గుంటూరు జిల్లాల్లో రాజకీయ నాటక ప్రదర్శనలు ఎక్కువగా జరుగుతుండేది. అందుకే Go No. 499, Dt. 14-2-1922 ననుసరించి "Dramatic Performance Act 1876" (సంక్షిప్త నామం D P A) సెక్షన్ 10 ప్రకారం కృష్ణా, గుంటూరు జిల్లాలకు నిషేధాలను అనువర్తింప చేయడానికి ప్రభుత్వం అంగీకరించింది. ఆ రకంగా నాటక నిషేధాలకు పెద్ద ఎత్తున రంగం సిద్ధమైంది.

మద్దూరి అన్నపూర్ణయ్య "చిచ్చుల పిడుగు" (Go No. 906 Public (Gen) Dt. 6-9-1929), సోమరాజు రామానుజరావు "స్వరాజ్య రథం", శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి "తిలక్ మహారాజు నాటకం", "గాంధీ విజయ

ధ్వజం (Go No 834 Dt. 30-10-1923), కొడాలి ఆంజనేయులు, విశ్వ నాథ సత్యనారాయణ కలసి రాసిన “విప్లవ పరివర్తనం” (ఆ తరువాత కొన్ని కారణాల వల్ల కొడాలి ఆంజనేయులు ఒక్కరే రాసినట్లుగా రికార్డుయింది) నాటకాలు నిషేధానికి గురయ్యాయి.

ఇలాంటి ఎన్నో నాటకాలు ఆనాడు ప్రజల పక్షాన నిలిచాయి. అలాంటి సమయంలో అందుకు ప్రోద్బలంగా “జమీన్ రైతు” నాటకాన్ని వేదాంతం వేంకట సుబ్రహ్మణ్యశర్మ రచించారు. వీరే ఆ తరువాత ‘వేదాంతకవి’ అనే పేరుతో రచనలు చేశారు. 1947కి ముందున్న వీరి జీవితాన్ని స్థూలంగా చూద్దాం.

వేదాంతంవారు 1928-31 మధ్య వివిధ జైళ్ళలో శిక్ష ననుభవించారు. మొదటిసారి శిక్ష కాలంలో పుచ్చలపల్లి సుందరయ్యతో కలిసి ఒకే గదిలో ఉన్నారు. ఈ శిక్షాకాలంలో పోలీసుల లాఠీ బెబ్బలవల్ల కుడిచేతి ఉంగరపు వేలు విరిగింది. తలపై బలమైన దెబ్బలు తగలడం వల్ల ఎడమ కన్నుకి అంధత్వం కలిగింది.

తండ్రి శంభుశాస్త్రి, అన్న లక్ష్మీకాంతం జాతీయోద్యమంలో పాల్గొంటూ, ఉద్యమ గీతాలను గొంతెత్తి పాడేవారు. వేదాంతం వారు అప్పడే దేశ సేవ, సాహిత్య సేవ విడదీయలేని సంబంధంగా రూపొందించుకుని కవిత్వావేశానికి లోనయ్యారు. అందుకే మొదటిసారి జైలునుండి విడుదలైన వెంటనే 1931లో ‘శాంతి సంగ్రామం’ ప్రచురించారు. అదే ఏడాది Go No 895 Dt. 2-9-31 ప్రకారం దీన్ని కూడా నిషేధించారు. (చూ. అను I).

ఖచ్చితంగా మరో పదేళ్ళకి ‘శాంతి సంగ్రామం’ ‘స్వతంత్ర గర్జన’గా మారింది. ‘స్వతంత్ర గర్జన’ ఖండ కావ్యాన్ని Go No 1834 Dt. 25-8-1941 ప్రకారం ప్రభుత్వం నిషేధించింది. (చూ. అను III)

ఈ రెండు నిషేధాల మధ్య సంచలనం సృష్టించిందే “జమీన్ రైతు” నాటకం.

రచయిత ‘దేశ సేవ’ భావం నుండి ‘జమీన్ రైతు’ రచనా కాలానికి ‘ప్రజా సేవ’ అనే భావనలోకి వచ్చారు. జమీందారీ వ్యతిరేకోద్యమాన్ని జాతీయోద్యమంలో భాగంగా భావించారు, దేశ సేవకి జమీందారీ వర్గం వ్యతిరేక

మని గ్రహించారు. అందుకే ఆ వ్యవస్థ తొలగిపోవాలని ఆశించారు. రానురాను కవిగా, నాటకకర్తగా సాహిత్యరంగంలో ప్రఖ్యాతమవుతున్న కొద్ది రాజకీయ వాతావరణానికి దూరమయ్యారు. మొదట దేశమాత, ఆ తరువాత భూమాత (రైతు సమస్య), తెలుగు తల్లి (తెలుగుజాతి భావన), ఆ తరువాత జగజ్జనని (ఉపాసన) కి పరిమితమయ్యారు.

కవిగా, నాటక రచయితగా, సాహిత్యమూర్తిగా తీర్చిదిద్దిన నాటి ఉద్యమాలు ఆయన కవితాధారని ఎంతగానో ప్రభావితం చేశాయి.

‘జమీన్ రైతు’ నాటకానికి జమీన్ వ్యతిరేకోద్యమం పునాది. రైతాంగం పడే బాధలు తట్టుకోలేకే 1928 లో రైతు సంఘం ఏర్పాటయింది. 1937 లో ఇచ్చాపురం నుండి మదరాసుకి జరిగిన రైతు మహాయాత్ర రైతాంగంలో ఎంతో సంచలనం సృష్టించింది. ఐతే అంతకుముందే ఈ నాటక రచనకి బీజాలు పడ్డాయి. 1934 లో వెలువడిన ‘రైతు భజనావళి’ సంకలనంలో లేని శ్రామిక బాణీలు ఈ నాటకం (పే. 1) లో ఉన్నాయి. ఇందులో పాత్రోచిత సంభాషణ ఉంది. పద్యాలు సరళ శైలిలో ఉన్నాయి. మంచిదారాశుద్ధి, పాడే వీలుకలిగిన శైలి రచనకు ప్రాణం పోశాయి. వీటిని శ్రోతలు / ప్రేక్షకుల మధ్య పాడి వినిపిస్తే చాలా శక్తిమంతంగా ఆకట్టుకుంటాయి.

నాటకంలో ‘కవి’ పాత్ర నాటక రచయితని అడుగడుగునా గుర్తు తెస్తుంది. కవి పాత్ర ఎంతో చైతన్యంతో ఉండి రైతాంగం తరపున నిలిచి ఆద్యంతం పని చేస్తుంది.

ముప్పై ఏళ్ళ వయస్సులోనే నాలుగు పుస్తకాలు నిషేధానికి గురైన రచయిత ఈయన.

వాడి బాణాల్లాంటి సంభాషణ, రైతాంగ దీనస్థితికి గల కారణాల వివరణ, చకచకా సాగిపోయే నాటక ప్రదర్శనా విధానం గమనించాకే ఎన్నో రిపోర్టులు వెళ్ళాయి. పోలీసుశాఖవారు 1938 మార్చి చివరి వారంలో రచయిత రాసుకున్న రాత ప్రతిని స్వాధీనం చేసుకుని నాటక ప్రదర్శనని మధ్యలో ఆపేశారు.

3-4-1938 న గుంటూరు జిల్లా కలెక్టర్ మదరాసు ప్రభుత్వ హోం శాఖ కార్యదర్శికి ఒక లేఖ రాస్తూ ఈ నాటకాన్ని నిషేధించాలని నాటకం

రాతప్రతిని జతచేసి పంపాడు. (చూ. అను IV) ఈ సిఫారసు స్వీకరించి ప్రభుత్వం, తెలుగు అనువాదకుడికి పంపి నాటక సంక్షిప్త కథను తెలియ చేస్తూ, అభ్యంతరకరమైన భాగాలను గుర్తించవలసిందిగా కోరింది. (చూ. అను V).

1931లో 'శాంతి సంగ్రామం' నిషేధించినప్పుడు కవి పేరు వేదాంతం వేంకట సుబ్రహ్మణ్య 'శర్మ'గా పేర్కొన్నారు.

ఈ నాటకాన్ని నిషేధించిన సందర్భంగా వేదాంతం వేంకట సుబ్రహ్మణ్య 'శాస్త్రి' అని రాశారు.

'స్వతంత్ర గర్జన' కావ్యం నిషేధించినపుడు వి. వి. సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి అని పేర్కొన్నారు.

ఈ విధంగా ఒకే కవి పేరును రకరకాలుగా పేర్కొని, ఒకే కవిగా గుర్తించకపోవడంవల్ల ఈ కవి 'వేదాంతకవి'గా ప్రసిద్ధి చెందిన కవి ఒకరేనా అని మొదటి దశలో తేల్చుకోవడం కష్టమైంది.

10-9-1938 న ప్రభుత్వ అనువాదకుడి నుండి నాటక సంగ్రహం, అభ్యంతరకరమైన భాగాలను (చూ. అను VI) గుర్తించిన ఫైలు అందింది.

గ్రంథంలో మూడో పేజీలోని సీసపద్యం అభ్యంతరకరంగా ఉందని మొదటి కారణంగా పేర్కొన్నారు.

పేజీ 34లో 'కృతయుగంబున నా నృకేశరి రానిచో" అనే సీస పద్యం, పేజీ 48లో రెండు గీతపద్యాలు, పేజీ 52 లో సీసపద్యం, పేజీ 88లో ఉత్పలమాల మొదలైన పద్యరచనలు అభ్యంతరకరంగా ఉన్నాయని చూపించారు.

ఈ భాగాలు జమీందారులకీ, రైతులకీ మధ్య విద్వేషం పెంచే విధంగా ఉన్నాయి కావున నిషేధార్హమని హోంశాఖ భావించింది. (చూ. అను VII). ఆ తరువాత ఫైలు నెల రోజులు వివిధ శాఖలు తిరిగింది. ఈ నాటకం కేవలం జమీందారీ వ్యతిరేకతనే కాదు పోలీసు, జైలు వ్యవస్థలపై దాడి చేస్తుందనే నిర్ణయానికి వచ్చారు.

చివరకు పబ్లిక్ (జనరల్) శాఖవారు కూడ నిషేధాన్ని ఆమోదించారు.

12-10-1938 లీగల్ శాఖ ద్వారా నిషేధ ఉత్తర్వు తయారైంది.
19-10-1938 న అధికారిక ప్రకటన (చూ. అను IX) వెలువడింది.

కొన్ని నాటకాలపై, కొన్ని గ్రంథాలపై గ్రంథకర్తలు పెట్టుకున్న ఆర్జీలవల్ల, ఇతర కారణాలవల్ల నిషేధాల్ని తొలగించారు. కాని 'జమీన్ రైతు'పై నిషేధం తొలగించిన దాఖలాలు లేవు.

రచయిత కూడా ఆ తరువాత ఈ నిషేధాల గురించి ఎక్కడా ప్రత్యేకించి ప్రసక్తి తేలేదు. అందుకు కారణం 1947 తరువాత సంభవించిన అనేక వ్యక్తిగత, సామాజిక పరిణామాలని చెప్పుకోవచ్చు.

'రాజకోట' నాటకంపై నిషేధాల గురించి—

16-11-1990 న కొవ్వూరులో వేదాంతకవి అర్థాంగి శ్రీమతి పార్వతీ దేవి 'రాజకోట నాటకాన్ని' 'కాంగ్రెస్ భారతం' పేరుతో అచ్చేశారని చెప్పారు. 'బ్రిటిష్ గయోపాఖ్యానం' నాటకంకూడా ఆంక్షలకు గురైనట్లు తెలిపారు.

వారు చెప్పిన తరువాత మళ్ళీ 'ఆర్కైవ్స్'లో వెతకగా 'రాజకోట' నిషేధాల రహస్యం తెలియవచ్చింది. రచయిత 'రాజకోట' నాటకాన్ని ప్రదర్శించడానికిగాను కృష్ణాజిల్లా మెజిస్ట్రేటుకి 16-10-1939 న దరఖాస్తు చేశారు. దరఖాస్తుతోపాటుగా రాతప్రతిని మదరాసు ప్రభుత్వ పరిశీలన నిమిత్తం పంపారు. రాతప్రతి రాలేదు కానీ ఈ నాటక ప్రదర్శనని నిషేధించిన ఉత్తర్వు (Go No 6097, Dt. 24-11-1939) అందింది.

ఈ విధంగా రచయితవి రెండు అచ్చయిన కావ్యాలు, రెండు నాటక రాతప్రతులు నిషేధానికి గురయ్యాయి. 'రాజకోట' నాటకం రాతప్రతి ఇంకా లభ్యం కావలసే ఉంది.

రాజకోట సంస్థానంలో ఆనాడు సంభవించిన రాజకీయ సంఘటనలను ఆధారం చేసుకుని ఈ నాటకం రాశారు.

తెర దించే ముందుగా—

కొడాలి సుబ్బారావు అనే రచయిత 'సంస్కరణ' నాటకం ప్రదర్శించడానికి అనుమతిని కోరుతూ ప్రభుత్వానికి దరఖాస్తునీ, రాత ప్రతినీ సమర్పించారు. రాతప్రతిని స్వాధీనం చేసుకుని ఈ నాటక ప్రదర్శనపై కూడా ప్రభుత్వం ఆంక్షలు విధించింది. ఈ రాతప్రతిని కూడా వెలికి తీయవలసే

ఉంది. (వివరాలు G. O. No. 2970 Date 1-9-1949 Public (General-A) లో లభిస్తాయి.)

రాజకీయ నాటకాలపై నిషేధాల చరిత్ర ఇంకా ఎంతో దాగి ఉంది.

రచయితల, కళాకారుల, నాటక సమాజాల సామాజిక చైతన్యానికి, దేశభక్తికి నిషేధాలు కొలమానం కాకపోయినా సమాజంపై వాటి ప్రభావాన్ని తప్పక పరిగణనలోకి తీసుకోవాలి. అప్పుడే తెలుగు నాటక చరిత్ర సమగ్ర రూపం పొందుతుంది. ప్రతి నిషేధం వెనక 'రాజ్యం' స్వభావం, ప్రయోజనాలు ప్రస్ఫుటంగా కనిపిస్తాయి. ఈ స్వభావంలో వచ్చిన మార్పునీ, సాహిత్య కళారంగాలపై దాని ప్రభావాన్నీ గుర్తించాలి.

సామాజికోద్యమం, స్వాతంత్ర్య సమరంలో రచయితల, కళాకారుల పాత్రకి సంబంధించిన వివరాలు ప్రత్యేక శ్రద్ధతో సేకరించాల్సి ఉంది. 'జమీన్ రైతు' నుండి 'మా భూమి' నాటకం వరకూ కనిపించే గుణాత్మక, రూపాత్మక, వస్తు, ప్రదర్శన, ప్రేక్షకాదరణ మొ॥నవి అంశాలను పరిశోధన పరిధిలోకి గ్రహించాలి.

ఎందుకంటే నాటకంలో 'పాఠ్యం' (Text) ఒక్కటే ప్రధానం కాదు. అది దాని సగం భాగం మాత్రమే. నాటకానికి నటన, రంగస్థలం, గానం, వేషం, భాష, ప్రేక్షకప్రతిస్పందన తదితరాలను కూడా తప్పక పరిగణనలోకి తీసుకోవలసి ఉంది. ఈ రెండో సగం గురించిన సమాచారం కూడా లభిస్తే ప్రభుత్వాలు నాటకాలంటే ఎందుకంతగా భయపడ్డాయో తెలుస్తుంది. ఈ అంశాల పరిశోధనకి తెర ఎత్తవలసిన అవసరాన్ని జ్ఞాపకం చేస్తూ ముగిస్తున్నాను.

-జయధీర్ తిరుమలరావు

కృతజ్ఞతలు

గత పద్మేంద్రే నుండి ఏ సంస్థ సహకారం లేకుండా 'తెలుగులోని సేవల సాహిత్యం' ప్రచురించు చట్ట సొంత డబ్బుతో సమాచార సేకరణ చేస్తున్నాను.

1990 వేసవి సెలవుల ప్రారంభదినం నుండి మద్రాసు, హైదరాబాదు ఆర్కైవ్స్ లలో రాత్రింబవళ్ళు పని జరుగుతోంది. అలసట, విసుగు, ఓటములు పరిగెరిగి ఒక మాసానికి పస్తలో మా తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం వెళ్ళినప్పుడు ప్రతిపక్షిలాగే "ఏం పని (పరిశోధన) చేస్తున్నావు" అడిగారు మా విశ్వవిద్యాలయ ఉపాధ్యక్షులు డా॥ సి. నారాయణరెడ్డిగారు. ఫలానా అని చెబుతూ, నేనెదుర్కొనే వాటిలు కూడా చెప్పేశాను. వెంటనే పోను అందుకుని "ఫలానా వారి పరిశోధనకి సహకరించండి" అని ఆర్కైవ్స్ డైరెక్టర్ ని కోరారు. అంతే కాదు సిద్ధపించిన రెండు నాటక రాతప్రతుల్ని తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం ప్రచురణగా స్వీకరించడానికి తను ఆమోదం తెలిపారు.

ఒక పరిశోధకుడిగా నాకు శక్తినిచ్చింది. పని చేస్తూపోతే ప్రోత్సాహం ఉంటుందన్న వాస్తవం తెలియజేసిన డా॥ సి. నారాయణరెడ్డి గారికి,

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం ప్రత్యేక విధినిర్వహణాధికారి జి. రామ కృష్ణారావు గారికి,

నాటి అం.ప్ర. రాష్ట్ర ఆర్కైవ్స్ డైరెక్టర్ డా॥ వి. వి. కృష్ణశాస్త్రి, ఈనాటి డైరెక్టర్ శ్రీ హెచ్. రాజేంద్రప్రసాద్, అసిస్టెంట్ డైరెక్టర్లు డా॥ పి. కృష్ణమూర్తి, శ్రీమతి ఎస్. కుసుమకుమారి, రిసెర్చ్ ఆఫీసర్ శ్రీ అక్కిరాజు నాన్, శ్రీ కె. సురేందర్, తదితర ఆర్కైవ్స్ ఉద్యోగ మిత్రులకీ, కీ॥ శే॥ వేదాంతకవి గారి ఆర్థాంగి వి. పార్వతీదేవి, వారి కొమారుల (కొవ్వూరు)కీ,

వేదాంతకవి అన్నగారు మహారాజశ్రీ (హైదరాబాదు) గారికి,

నాటక రచయిత గురించిన కొంత సమాచారాన్ని అందించిన
డా॥ అక్కినేని నాగేశ్వరరావు గారికి,

నాకి పరిశోధన పనిలో చెదరని ధైర్యంతో సహకరించిన సోదరీ
సమానమైన పి. విజయలక్ష్మికి,

ఈ గ్రంథాన్ని తమ ప్రచురణగా స్వీకరించిన తెలుగు విశ్వవిద్యాలయానికి,

కృతజ్ఞతలు :

—సంపాదకుడు

విషయసూచిక

పు. సంఖ్య

1. ప్రథమాంకము	....	1
2. ద్వితీయాంకము	....	29
3. అనుబంధం	....	i-xii

‘జమీన్ రైతు’ (నాటకం)

రాతప్రతిని నిషేధించిన ఫెలులో
కొన్ని భాగాలు.

జమీనురైతు నాటకము

ప్రథమాంకము

హస్తినాపుర వీధి. కొంతమంది కూలీలు. వెంకన్న, రామన్న
(ఉదయం దివాణమునకు వెళ్లుచు)

పాట

ఓదేవ నిరుపేదలను బ్రోవలేవ । మాదుకష్టమే నీకదృష్టంపు రేఖ
నిన్ను కన్నెట్టున్న నిర్భాగ్యమబ్బె । పమ్ము గట్టెక్కించువా రెవ్వరింక
బక్కచిక్కిన మాదు నిరుపేదవారి । చెమట బిందువులన్ని శ్రీమంతు
నింట

ముత్యంబులై మాదు ప్రాణహత్యలకు । చిచ్చుల పిడుగులై
పడనిత్తువేమి ॥౬॥

రేయిఁబపళ్ల మాయాల్బిడ్డలతో । కలవారి లోగిళ్ళ బానిసలమౌచు
ఎంతచేసిన సేవ రవ్వంతయైన । జాలిలేకున్నను సంతృప్తిలేదు
వారి చాకిరి కింక కనుటెప్పపాటు । ఆలసించిన మేము చాలద్రోహులము
మా జీత భత్యములు సామాన్యముగను । యేడాదికైనను యిప్పించలేని
సామంతులందఱు దీమంతులంట । యీ జగంబున కేము పెట్టినది భిక్ష
ఈ జమీందారుల రాజసంబులకు । కష్టజీవులమైన మా పుష్టి గాదె
జీవనంబని తెలిసె తావలంబుగను । కడగండ్లతో మేము కన్నీటియేట
కొట్టుకొనిపోవుచు సంక్షోభపడగ । పరమ సుకుమారులను పన్నీటియేట
యీదులాడింపుచు చూపింతువేల । ఓ దేవ నిరుపేదలను బ్రోవలేవ ॥

రామ : అరే, దేవుడు కూడ మన మొర ఆలకించటంలేదే । యెన్నముద్దలు
మెక్కినయ్యకు సంకటిముద్దలు మింగేవాళ్లు బహురోతగా కనిపిస్తారు

కాబోలు. కన్నతండ్రి కనికరం కూడ కాలశక్రంతోపాటు తిరిగిపోతుం
డదా యేంటా! ఇయ్యాల మన్ని కూలికొరికి పోతుండ దొరగోరు వరి
పొలంలోకి ఈమట్టని నీగామానోటి నెప్పెళ్ళాడు మన్ని దివాణం
కాడికి రమ్మన్నారంటగా యిప్పుడు.

వ : ఓ పూట కూటికింత కరువు తీర్చు పూడ్పుల రోజులొచ్చాయి కదా అను
కొంటే, ఆ కూడు గూడ పడగొట్టటానికి ఈ జమీందార్లకు యవసాయా
లొచ్చిపడ్డాయి. జమీందార్లెహ సోలెడు గింజలకంటే ఎక్కువ కూలీరు.
మన కష్టానికి తగ్గట్టు రైతులు అడ్డడు కూలిగింజ లిత్తుంటే, ఈ జమీం
దార్లు వారి సొంత యవసాలయ్యే డాకా, రైతనే వాడికి మన్ని కూలికి
పోసీరు. ఇంతకంటే అన్నేయ మేముంది. ఈ సంగతి చెప్పటానికే
దివాణం కాడికి రమ్మన్నారు. అంతేగాని మజేమి విశేషాలు మనకాడ
లేవు.

(భుజముపై న పాలుకర్ర అడ్డముగా పెట్టుకొని చౌదరి ప్రవేశం)

చౌదరి: ఏం రామన్నా : నీ ముతా యావన్మందితో యీ యేడన్నా మా పొలం
నాటు నెగ్గిస్తావని వస్తున్నా.

రామ : సి త్తం. జమీందారుగోరు మధ్యలో యేరల్లే అడ్డాచ్చి దాటసికపోతే
మేమెట్టా ఒచ్చేమయ్యా : ఆ రడ్డు తగలకపోతే సి త్తం తమకీ మాత్రం
అభ్యంతరం పుండదు.

చౌదరి: ఆ యేరులు అడ్డంవస్తే దాటించటానికి చక్రాలబోటును నేనున్నానుగా

రామ : ఇదిగో నండో నాదొక మనవి. ఆ యేటిలో యిప్పుడు సుడిగుండాలు
కొన్ని పడ్డయ్. వాటికి తోడు పెద్ద మొసళ్లు కూడ చేరినాయట.

చౌదరి: అవేవి చక్రాలబోటు దగ్గరకు చేరలేవు. మొండిపట్టున మొసళ్ళు
గించినట్టైతే.

గీ॥ అసహనంబున శిశుపాలుఁ - డడ్డగింప

చక్రధరునిచే శిరముఁ ద్రుం - చఁబడినట్లు

మనల నడ్డగించు మొసళ్ళ - మస్తకములు

ధర్మ చక్రంబుచేదెగి - ధరణి బడవె ॥

భయపడకుడు

సీ॥ తేనెటీగలు గూర్చు - తేనెకుఁ జెట్లపైఁ
గోతిమూకలు కాచు - కొనిన పగిది

చీమలు తెచ్చునా - చీరునూకకుఁ బుట్ట
లోఁ బాములు మెసలు - లోకువగను

వట్టియమాయక - పక్షులకై యడ
వులఁ జరించెడి కిరా - తుల విధంబు

వెట్టి గొల్లఁడు పెంచు - గొట్టెమందల కాప
లికి చుట్టు చేరు తో - డేశ్శ మాడ్కి

గీ॥ మేటి శ్రీమంతులైన జ - మీనుదార్లు
కూలివాని నోటి కడు ఆ - కొన్న కూడు
కూడు పడఁగొట్టి బంగారు - మేడ లింకఁ
గట్ట నెంచిరి యేమందు - కాలమహిమ ॥

వెంక : ఏదెట్లున్నా తమ పొలంలోకే వస్తాం పదండి బాబు ! చచ్చే చాకిరీ చేసి
ఆ దివాణాలకాడ కూలిగింజలు కూడ పుట్టక చచ్చిపోయే బదులు మీ
రైతుల పనిబాట్లన్నా చేసి యింత కడుపునిండా కూడు తిని బతు
కుతాం. ఈ బలం ఆ తర్వాత జమీందారిగోరి సేతుల్లో పడి సచ్చే దెబ్బ
తింటానికైన వోపికుండద్ది.

చౌదరి: మీ రెక్కల కష్టం మిమ్ము బ్రతికిస్తున్నది గాని, ఆ జమీందార్లు బ్రతి
కించేది లేదు. మా రైతాంగం బ్రతికించేది కాదు.

(లాఠీ పట్టుకొని కోపంతో బడే సాహెబు ప్రవేశం)

బడే : అరే ఏమివోయ్ ! మీకి పిల్సీ యేజామైంది. స్వరాజ్య మీటింగుల్ సేసే
ఖుదా మీకి రచిత్రాడ్ల బేగీ రండి !

చౌదరి: అదేమిటి బడేసాహెబ్ ! అంత హేళనగా మాట్లాడుచున్నావు

బడే : మాకి హేళనా యేమీ వుందండీ. కూలోళ్ళని రైతుల్ని పోషించేది
జమీందార్లు కాదని బోదిత్తుందా ఆ మాట రాజాసాబ్ దగ్గట్టే వచ్చి

నెల్యాయియ్యండి.

చౌదరి: నిజమే. అందులో తప్పేముంది. మీ రాజాగారి దగ్గరి చెప్పటానికి
యిందులో మాకొచ్చిపడ్డ భయ మేముంది చెప్పతాం. కాకపోతే అందఱి
కంటే కూలివాడు నీ నౌకరీవాడు వారికి లోకువ.

నీ. మీకు మాకెవ్వని ఆకలి మంటచే
నమ్మతాన్నము సదాత. యారు నవును
శ్రీమంతుడెవ్వని. చెమట బిందువులచే
చల్లని చోట విశ్రాంతి గొనును
ముప్రొద్దు లెవ్వని. మూగనోమున మాట
కారులై పై నధి. కారులైరి
తుట్టతుదకు నేడు. కట్టుగుడ్డ యు కరు
వై వట్టి నేల నె. వ్వాని దేహ.

గీ. మొరిగినందున సుకుమారు.లరయ హంస
తూలికా తల్పమున గుర్క. తోడ నీదుర
వోదు రతడుగాదె, త్రిజగ. తోషకుండు
ఆలుబిడ్డలు బరువైన - కూలివాడు.

ఆ॥వె॥ కూలివాని శ్రమయె. ఖోణీతలేంద్రుని
భర్మపీఠి పట్ట - భద్రుజేసి
సన్నుతించి సకల. సామ్రాజ్య లక్ష్మికి
పాణితలములఁ దల.బ్రాలు వోయు

బడే : మీ పాటల్ని మాటల్ని మాకి ఏం నిమిత్తంలేదే. అరే కదలీరండోన్
జేగీ.

వెంక : సరేగాని సాయబయ్యా : నీ జమీందోరిగోరి బెదిరింపులకు నీ అదిరింపు
లకు మాకూ భయం లేదు. ఇదివర్కిచ్చే కూలికి మేము రాలేమ్.
ఎవరు గిద్దెడు గింజలెక్కువగా యిస్తారో వారికే మారెక్కలమ్ము
కొంటాం. ఊరకే మాకు పున్నేనికి పెడుతుందారా ? వణక్కుంటూ
వచ్చి మీ పాదాలకాడ సేవసేసి చావడానికి. జమీందోరిగోరికి ఆక
లుంటే, మాకేనా లేనిది. వారికి అదృష్టముంటే, మాకు మారెక్కల
కష్టమే మహా అదృష్టం. చేసిననాడు తింటాం చేయన్నాడు పండు

కొంటాం. నీదారిని నీవు పోయి యిదిగో సాయబయ్యా : కాస్త నీగతి కూడ ఆలోచించుకో.

బడే : బలే; చౌదరయ్య చేసిన బోద మీకీ వంటాపట్టిందిలాగా వుందే.

వెంక : జమీందోరిగోరి యేనుగుతిండి నీకూ వంట పట్టిందిలాగా వుందే.

బడే : (కొట్టపోవుచు) అరే, ఏష్టి గాండ్రకాల్ పోతావ్ సువ్వర్.

చౌదరి: (పట్టుకొను)

వెంక : ఏంటయ్యా : నీ తెగనీల్లు. ముందు నీవంటివోళ్లకు బుద్ధి సెపితేగాని జమీందోర్లందరు దారికిరారు. (తిరుగపడపోవును)

చౌదరి: (రెండో చేతితో వెంకన్నను పట్టుకొని) సాహెబు : అయితే యేమిటి నీకీ పిచ్చు. వాళ్లన్నమాట నీ దొరలతో చెప్పు. మధ్య నీకెందుకొచ్చిందీక్షోభ.

బడే : (విదిలించుకొని) సాల్లేవయ్యా : నీకీ మర్యాదఖూడ. నీ పొలం నాటు ఏస్తావ్ యీ సంవచ్చరం. కూలీ మురాకీ సమ్మెకట్టు కట్టిస్తుండావ్. ఉండు. నీకీఖూడ రోజుల్ బాగుండలేద్.

(నిష్క్రమించును)

చౌదరి: నిజంగా యీ రోజు గ్రహచారం యీ సాహెబుకే బాగాలేదు. ఇక్కడ దెబ్బ తప్పినా, యీ ప్రౌద్ధుకు కూలీలను పిల్చుకొని రానందుకు అక్కడ జమీందారు గారిచ్చే చపాటీలు మట్టుకు తప్పవు. ఈ పిచ్చు స్థాయబు కప్పుడుగాని వాటి కమ్మతనం బాగా నసాళానికెక్కి బుద్ధి రారు. ఈ కూలీలను బ్రతుకనియ్యకపోవటానికి నాబోటి రైతులను బ్రతుకనీయకపోవటానికి వీడి దెబ్బ తియ్య వారికంటే మధ్య వీడి మా లావుజమీందారై నాడే. ఇటువంటి వాళ్లు చేరే జమీందార్లను చెఱి పేది. జమీందార్లపైన ప్రజలకు రోత పుట్టించేది. అదివరకున్న ప్రభుత్వ విశ్వాసాలు నానాటికి తప్పిపోయేది కూడ యిటువంటి రాక్షసి మూక వల్లనే. ఈ కాసేపు జమీందారి హోదా వీడి ప్రదర్శించి పోయాడే.

వెంకన్న: అది కాదండీ. చివరికి వీడందరి కంటే దివాలాదారుగా తయారయ్యేవాడండీ.

చౌదరి: అదెట్లాగో నిజమే. నిక్షేపమైన మహమ్మదీయ మతానికి కూడ యిటు వంటి వాడొకఁడు కళంకం తెచ్చిపెట్టడానికి పుడతాడు. ఈ మలపతో పనకేంగాని రామన్నా :

రామ : అయ్యా :

చౌదరి: మీ ముతా యావన్నంది తిన్నగా మా పొలంలోకి రండి. అందరికి పైటిబువ్వలు నేను పొలంలోకి తెప్పిస్తాతే. మతేమి మీకొచ్చిన భయం లేదు. మీ ప్రాణానికి నా ప్రాణం కూడ తోడున్నదనుకోండి.

రామ : సిత్రం. వస్తాం. పదండి. (తెర వడును)

ద్వితీయాంకం

జమీందారు కుర్చీలో కూర్చుండును. ప్రక్క కుర్చీలో పంతులు కూర్చుండును.

దాసు తమలపాకు చుట్ట లందిచ్చుచుండును. తాణేదారు రైతులను గొల్లలను తన దగ్గర నిలబెట్టుకొని యుండును. బడేసాహెబు యెదురుగా నిలబడును. జమీందారు దర్జాగా సిగరెట్టు కాల్చుకొనుచు సిగరెట్టు నుసి తొడపై పడి దగ్గఱున్న దాసువంక కోపముతో చూచుచూ.

జమీ : కళ్ళకేం కనపట్టం లేదురా

దాసు : (దగ్గఱకు వచ్చి) ఏమిటండయ్యా :

జమీ : ఏమిటా (చెవులు పట్టుకొని) ఎధవ చూడు

దాసు : పొరబాటున చూడలేదండయ్యా (దులుపును)

పంతు : చూడక్కర్లేదట్రా : దగ్గఱున్న దెందుకు మఱి

జమీ : (నవ్వుచు) అది కాదండి పంతులుగారు : అది నుసి అయింది కాని, కర్మం జాలక రవ్వే పడితే.....ఏం కావాలప్పుడు.

పంతు: దగ్గఱ మా వంటి వాళ్ళుండి అంతపనికి రానిస్తామండి

జమీ : (బడే సాహెబువంక చూచి) ఓ సాహెబుగారు ! మీరు నవాబులు కాబోలు. నీ వంటి చేతగాని నిగామాన్ని పెట్టుకొంటే యిహ యెష్టేట్ల కమతాలు బాగుపడ్డట్టేలే.

బడే : అయ్యా ! నాకీ యేమీ సేయమన్నార్. అప్పడ్కి యెంత జబర్దస్తీ సేసినా కూలోళ్ళవరు నాకీ లెక్కపెట్టడం లేద్ రాజాసాబ్.

జమీ : ఏవడా నిన్ను లెక్కపెట్టేది. పిల్లి గ్రుడ్డిదైతే యెలికలన్నీ యెగతాళి చేయవూ. పిలిస్తే రానన్న ఆకూలి లంజకొడుకుల నందర్నీ జుట్టుపట్టు కొని తన్ని యీడ్చుకొని రావటం నీకు చేతైంది. నీవొక చవటవు, తినటానికైతే మట్టుకు అందఱికంటే నూరెట్లు మిగిలిపోతావ్. పో....పో....నీవు పొలంపోయి ఆ అంజాయినన్నా పంపు. వాడు కాని కూలిముండాకొడుకుల భరతం పట్టడు.

పంతు: ఏమిటోయ్ సాహెబు ! అంతమాత్రం కక్షకుగా లేకపోతే ఎట్లా, ఎట్టే యిట్లా వుంటే దివాణాల పను లేమౌతై.

బడే : సీత్రం. కొంచెం నాస్తా సేసి జల్దీపోతా.

జమీ : ఏం త్రాగున్నావా ? బుద్ధితేకుండా మాట్లాడుతావ్.

పంతు: అదేవిటోయ్ నీ కిప్పుడు చెప్పిందేమిటి ? నీవు చేస్తా నన్నదేమిటి ? పో....పో.... బలేవాడివేనే మొత్తానికి (నవ్వు)

జమీ : పంతులుగారు !

పంతు: (అతి వినయంతో) చిత్తం

జమీ : అవతల బోలెడు సొమ్ముపోసి దమ్ము చేసిన పొలం యెండుకు పోతుంటే, తిండికి పోతానంటాడేమిటి. ఏడి తిండి తగలవడ. (బడే సాహెబువంక కోపముతో చూచి) ఏం నీ కూడా చెప్పుదెబ్బ లేమన్నా తగలాలా పోవేం.

పంతు: పోవోయ్ వెళ్లి సాహెబు !

బడే : (పోతూ తనలో) అరే అల్లా ! కూలోళ్ల మాటే సచ్చం (నీష్కమిం చును.)

పంతు: ఈ యేడ్చుగొట్టు మొగం సాయబిం కిక్కడ పనికి రాడు.

జమీ : పిల్లలు గలవాడని వుంచామండి. యిహ మా తాణేదారుగారు తాణేదారు గారే. వారానికి రెండు రోజులు కనపడతారు. ఏమయ్యా : పలకవేం. రైతు లెంత మందొచ్చారు ?

తాణే : రైతు లిప్పుడు నల్లరే వచ్చారండి. (రైతులతో) ఏం బాపిరెడ్డి ! వచ్చింది మీ నల్లరేగా; చెప్పరేం దొరగారితో.

బాపి : దండాలయ్యా : వచ్చింది మేము నల్లరమేనండి.

జమీ : తెచ్చారా ? రోగడ దఫా దిగబడ్డ బకాయాలతోబాటు సిస్తు.

బాపి : లేదయ్యా. నిరుడు మా కెవరికి గిద్దెడు గింజలు కూడ పండలేదయ్యా పాతబకాయా లెక్కణ్ణుంచి తెచ్చేమయ్యా.

పం : ఈ మాట లొప్పగించడానికేనా వచ్చింది.

జమీ : ఏమిటి ? గిద్దెడు గింజలుకూడ పండలేదుగా ? పాపం. పండకపోతే యిప్పటిదాకా గొడ్డు బిడ్డా యెట్లా బ్రతికున్నారు ? వింటున్నారా : పంతులుగారు ! వీళ్ల చమత్కారం.

పం : (నవ్వుచు) చిత్రం. అదేమిటి ? బాపిరెడ్డి ? ఎంతకాలం మీ తిప్పలు చెప్పకోడమేనా ?

జమీ : మఱి జరీబులు కూడ పండకుండా యెండిపోయేనేమోనండి పాపం.

పం : పొలాలుతోట లెండుకపోయినప్పుడు వీళ్లనోళ్లు కూడ యెండుక పోవాలిగా ?

బాపి : అయ్యా : నోటికాడి కొచ్చి నన్నం నేల పాలాయినట్లు జరీబులు కోతకొచ్చేటప్పటికల్లా, అకాలపు వడగండ్ల వర్షం కురిసి మట్టి పాలాయె గదండి.

జమీ : పాపం. మీకు మట్టుకు భగవంతుడు వంకలు చాలా చూపాడుగాని, గవర్నమెంటుకు వేనకువేలు ఫేషకష్టులు చెల్లించు మాకే యేవంకా చూపెట్టాడుగాడు.

పం : అయ్యా : దొరగారు ! అసలు మీ దగ్గర ఫేషకష్టులు వసూలుచేసే సర్కారువారు రెండుమూడు రోజు లాలస్యమౌతే వూరుకొంటారండి సందుదొరికిందని అప్పటికప్పుడే యెష్టేటు యావత్తు గవర్నమెంటు

స్వాధీనం చేసుకోటానికి ఆర్థర్లు జారీచేసి పంపుతారు. ఇంకా ఈ వంకలకీ బొంకులకీ ఆగుతారా ?

జమీ : మాకంటే రైతులే సర్వవిధాల నిర్విచారులండి. వాళ్లకేం యేడాది కొకమాటే సిస్తు చెల్లించాలి. అది గొప్ప తగలాటం కాదు. మావంటి జమీందారు లింకా యేడాదికి మూడు తడవలు రెప్పపాటాలస్యమన్నా కాకుండ కిస్తీలవారీగా ఫేష్ కష్టులు చెల్లించాలంటే ఎంతకష్టమో ఆలోచించండి. ఇంకా యిట్టి బకాయాలు రాబట్టుకోకుండావుంటే కష్టపడి మా పూర్వు లార్జించి యిచ్చిన యెష్టేట్లు నిలిచేటట్లేనా ? పంతులుగారు:

పం : ఎబ్బే, యిట్టైతే యెట్లా నిలుస్తయ్యండి. అదికాదు, ఈ రైతులు ఒక వంతు వాళ్ల కష్టం చూసుకొన్నా రెండువంతులు యెష్టేట్ల కష్టం ఆలోచించకపోతే యెట్లాగండి.

బాపి : అయ్యా ! ఇప్పుడు తలో పది రూపాయలు తెచ్చాం. యివి తీసుకొని, మా అరకల్ని యిడిపించండయ్యా.

జమీ : మీకే పంటలు పండనప్పుడు ఈ రూపాయ లెక్కణ్ణుంచి వచ్చినై.

బాపి : అయ్యా ! తినే కంచాలు తాగే చెంబు లమ్ముకొని తెచ్చాం.

పం : ఆ....ఏమిటి.

జమీ : అట్లాగా. బాగానే వుంది. మిగతా పైకమో.

బాపి : మిగతావి యేలినవారిదయవల్ల యేరిశనక్కాయ తీసినతర్వాత యిస్తామయ్యా ! యేలినవారు తండ్రులు మేము బిడ్డలము.

జమీ : పంతులుగారు ! ఈ రూపాయలు మట్టుకు దయతాల్చి తెచ్చారనుకొన్నారా ! అరకల్ని పశువుల్ని అటకాయించి దివాణం దగ్గరకు తోలుకొచ్చేటప్పటికల్లా రాలినై.

పం : అంతేనండి. ఈ కాలంలో మంచిమాటలకు రాలవు. అందుకనే, రాజులకు దండనాధికారం విధించినాయ్ శాస్త్రాలు.

జమీ : ఈ తడవ బకాయి లిట్లా వదలిపెట్టముసుమా. ఎక్కడికక్కడ గొడ్డు బిడ్డ వేలంవేసి మా సిస్తులేవో రాబట్టుకొంటాం. చెఱువులుపోసి, భూములిచ్చి, పుల్లిచ్చి పుడకిచ్చి యేమిటో పాపంకదా అని చూచు

కొంటుంటే, ఎప్పటికప్పుడు పరగడుపే అని, సిస్తులివ్వక తిని కూర్చుంటారా : దివాణాల్లో అక్కర్లొచ్చి పాలు పెరుగికి కబురుచేస్తే గేదె తన్నిందని చూతు పాడిలేదని చెప్పటం చేతవుంది. చాటుమాటు నేమో బానెడు బానెడు నెయ్యి మట్టుకు అమ్ముకొనటం వీలవుతుంది. మీవల్ల మాకు గడ్డిపోచంత వుపకారం లేదు. మా వల్ల మీకేమో మెతుకులు గొంతులోకి జారేదాకా సమస్తమైన వుపచారాలు జరగాలి. ప్రభువులంటే భక్తివిశ్వాసా లేమక్కర్లా ? ఓ తాజేదార్ : తెచ్చినమట్టు కాపైక మేమిటో తీసుకొని తిరిగి వేర్కొనగ కళ్లాలప్పుడు వీళ్లకాయంత దివాణం దగ్గరుకు తోలించుకురా ? షరాబు వచ్చాడా ?

తాజే : రాలేదండి.

జమీ : పంతులుగారు : విన్నారా : నౌకర్ల పనిబాట్లు.

పం : చిత్తం. అదేమిటయ్యా : గుమాస్తాగారు : ఈ ప్రొద్దుకింకా షరాబు రాలేదు. బాకీలు వసూలుచేసుకోవడానికి మాలగూడాలపైకి దండెత్తాడా యేమిటి ?

తాజే : ఏమోనండి.

జమీ : మాకా బడే సాయబుగారొక నవాబు. ఈ షరాబుగారొక ఖరాబు. బాగానే వుంది.

పం : ఆ సాయబు కూటి కింటికి దయచేశాడు కాబోలు. ఇంకా అంజాయి రాలేదు. అందరు బలేవాళ్లే దొరికారు.

జమీ : ఈ సాయ బసలక్కడి కెళ్లాడో లేదో. ఇదిగో : తాజేదార్ : ఆ తోలు కొచ్చిన అరకలను పశువులను యాతడవకు వదలిపెట్టు ఓ బాపిరెడ్డి!

పం : ఏమోయ్ బాపిరెడ్డి మిమ్మల్నే ఇక్కడకొచ్చి యెక్కడో పరధ్యానంలో వుంటారే ? పిలవటంలా దొరగారు.

బాపి : అయ్యా అయ్యా :

పం : జిల్లా బోర్డు ఎలెక్షన్లు మళ్ళీ వస్తున్నయ్యి. యీ తడవ మీ మీ యిళ్లల్లో వున్న పాలేర్లదేవీలు వోట్లున్నయ్యి. వింటున్నారా ?

బాపి : అయ్యా : యినకేమిండి.

పం : అట్లాగాదు. ఒళ్లు జాగ్రత్తపెట్టుకొని వినండి.

జమీ : మాతో పోటీగా నిల్చేపార్టీవారితో, మీలో యెవరైనా మాటిచ్చినట్లుగాని మాట్లాడినట్లుగాని తెలిసినట్లైతే యిదిగో చెపుతున్నా యింకేమిలేదు. ఆ నాటితో మీరంతా కొంపా గోడ వదిలిపెట్టి

పం : నెత్తిన చెయ్యిపెట్టుకొని

జమీ : ఈ వూరినుంచి లేచిపోవలసిన గతి వడుతుంది. విన్నారా !

బాపి : ఇదివరకెప్పుడైనా మీ మాట యెదిరించినామండి. అట్లా నెలవిస్తారు !

పంతు : ఆ. అది. అట్లా జ్ఞాపకముంచుకోండి.

(అంజాయి ప్రవేశము)

అంజా : ఏమండీ దొరగారు ! నన్ను రమ్మన్నారట.

పంతు : ఇప్పుడా, ఆ సాయబు నిన్ను పంపించేది.

అంజా : కులోళ్ల కేమొచ్చింది తిప్పలు. చౌదరయ్యగారి పొలంలోకి పోతున్నారట. ఆ చౌదరయ్య ఈ వూరికి తానే జమీందారసుకొంటం కాడికి వచ్చింది.

జమీ : వచ్చింది. వచ్చింది.

అంజా : ఇంకా మీరూరుకుంటే కాదండీ.

పంతు : వూరుకుంటే వూరుకూడా చెడిపోదు.

జమీ : ఇదిగో ఆకాస్త అణిగిస్తా. వెనకముందు చూడకుండా కనపడిన కులోళ్లల్లా తన్నుకొంటూ పొలంలోకి యీడ్చుకురా. తర్వాత ఆ కావరమేమిటో చెప్తా.

అంజా : చిత్తం. పడమటి మాగానికి యివాళ్ల కూడ రైతుల అరకలు పది వచ్చినట్లైతే అంతటితో ఆ నాటైపోతుందండి.

పంతు : రైతులిక్కడే వున్నారూగా; యిప్పటికి వీళ్ల అరకలు తీసుకుపో.

జమీ : బాపిరెడ్డి ! మీ నల్లరికున్న అరకలు కట్టుకొని మా పొలంలోకి పదం డోయ్.

బాపి : చిత్తం. అయ్యా ! ఇప్పుడిచ్చిన మా మా పదిరూపాయలకు ముట్టినట్లు రసిదిప్పించండి. పోయి వస్తాం.

పంతు: ఇప్పుడు రసీదివ్వకపోతేయేం. యివ్వలేదని ముట్టలేదని దొరగారు
పేచీ పెడతారనుకొన్నారా : ముందు పొలంలోకి పదండి.

జమీ : సిస్తంతా ముట్టచెప్పినప్పుడే రసీదులు. పదండి పొలంలోకి.

జాపి : నెలవయ్యా.

అంజా: మళ్లా మీరాలస్యం చేస్తేగాదు. తొందరగా రావాలి.

జాపి : అట్లాగే లేవయ్యా.

పంతు: అట్లాగంటే కాదు, ఇక్కడున్నట్లుగానే రావాలి.

జమీ : గొల్లలు వచ్చారా ?

గొల్లలు: వచ్చామయ్యా : దండాలు.

పంతు: నక్కినక్కి సమాధానమిస్తారేం. ముందుకు రండి.

జమీ : ఎక్కడా మీ మందలు పెంట కడుతున్నవి.

గొల్లలు: చౌదరయ్యగోరి జొన్నచేలల్లోనయ్యా.

జమీ : ఏమిటీ : లంజకొడకల్లారా. మీదూ తెనుగుమీరిపోతున్నారే. దివాణపు
టడవుల్లో మేపి పరాయివాళ్ల చేలల్లో పెంట కట్టండి.

పంతు: వీళ్లని వూరుకొంటే కాదండి. మన యింట్లో తిని వాళ్ల యిళ్లల్లో చేతులు
కడిగే మొగాలు వీళ్లే.

జమీ : ఇన్నాళ్లు దివాణానికి మామూలుగా యిచ్చే వేటలు కూడ యివ్వటం
మానేస్తున్నారుగా. ఒళ్లు బలిసి కొట్టుకొంటున్నారా. అంజాయ్ : వీళ్ల
గొజ్జెమందల్ని అడివికి పోకుండ ఆపుచెయ్యరా. రోగం కుదురుతుంది.

పంతు: అంతేనండి వీళ్లకి ప్రాయశ్చిత్తం.

గొల్లలు: అయ్యా : సామి :

జమీ : మాట్లాడక లంజకొడక. అరేయ్ : వాడెవడోగాని పట్టుకొని తన్నరా.

అంజా: మూయరా : నోరు ముయ్.

జమీ : అంజాయ్ : వీళ్ల నవతలికి గొట్టి, ముందు కూలోళ్లకోసం పో.

పంతు:

సీ॥ నిలువనీడను నిచ్చి-ఫలరసాన్నము వెట్టు
 ఈ ప్రభో త్తముని స్మ-రించుకొనుడు
 వెన్నవంటిమనస్సు-కన్న తండ్రి తపస్సు
 గల యీ నృపునియాజ్ఞ-దెలుసుకొనుడు
 పెల్లభయంబిచ్చి-పెట్టనికోడైన
 ఈ భూపతిని ధిక్క-రింపకండి
 వసుధపై ప్రత్యక్ష-భగవానుడై సట్టి
 ఈతేనిచరణ స-రోరుహద్వ

గీ॥ యము కడిగి తజ్జలము త్రాగి-నట్టులైన
 జన్మ పావనమైపోవు-సార్థకముగ
 గాన, మఱచిపోకిర ప్రతి-క్షణము మీరు !
 రాజభక్తిని తిరుగుడో-రైతులార.

పంతు: ముందు ఆ పనికి పోవోయ్. ఇదిగో యీ గొల్లమూకను అవతలికి
 గొట్టు. చెవికింద పాడుకోల.

అంజా: (గెంటుకొంటు) పదంద్రా బయటికి.

గొల్లలు: ఓవుండవయ్యా! నీకు మేకపిల్ల నిత్రాము లేవయ్యా!

అంజా: (గెంటుచు) మేకపిల్లావద్దు గొట్టెపిల్లావద్దు పదంద్రా(నిష్క్రమించును)

జమీ : ఏం బాపిరెడ్డి ! మీరింకా వెళ్లలేదే.

బాపి : అరకలను పశువులను ఇంకా వదలిపెట్టలేదయ్యా.

జమీ : ఓ తాణేదార్ ! ముందు వాళ్లని పంపూ.

పంతు: వస్తున్నాళ్లే పదండిమీరు. మీ అరకలెన్నో పశువులెన్నో వున్నవెన్నో
 పోయినవెన్నో చూచుకోండి.

జమీ : పంతులుగారు ! మనం చెమన్నోకి వెళ్లివద్దాం ?

పంతు: చిత్రం (నిష్క్రమింతురు) (కూడా తాణేదారుకూడా కూడపోవును)

బాపి : ఇంకా యీ రాక్షసరాజ్యంలో బ్రతుకలేంగాని పదండశా. ఎక్కడి
 దొరికారా మన ప్రాణాల్ని ఈ పంతు లొకడు ఆ గుమాస్తాగా
 డొకడు. యములోళ్లతో యీనిగామాన్లు. చావు తప్పి కన్ను లొట్ట

పోయినా, కాస్త ఆ దేవుడు వరమిచ్చాడుగాని యీ పూజారిమట్టుకు మనం చచ్చి మలైనా యివ్వడు. ఏం చేద్దాం. వాళ్ళ రోజులివి. రాణే దారుగారు వస్తుందారరుగో

(రాణేదార్ ప్రవేశం)

బాపి : ఏమండీ రాణేదారుగారు ! మమ్మల్ని పంపింతురు.. మీకు పున్నె ముంటుంది.

రాణే : పోవచ్చుగాని; యిదిగో ! బాపిరెడ్డి ! మీకు జ్ఞాపకముందా ?

బాపి : ఏంటండీ.

రాణే : వెనకొక తడవ యిట్లాగే మీ గుఱించి యెంత కష్టపడింది మఱచిపోయా రప్పుడే ?

బాపి : తర్వాత చూద్దాం లెండి. నిన్న పెటేళ్ళనుంచి మేత నీళ్లు లేక గొడ్డెట్లా వుసూరుమంటున్నయ్యో చూడండి. పంపింతురు. మీరు గూడ మమ్మెందు కేడిపిస్తారు.

రాణే : మీ గొడ్డకు దగ్గలుండి నీళ్లు మేత నేను చూడకపోతే, మీకా మాత్రం గూడ అవి దక్కేవేనా ?

బాపి : సరేగాని, మా అయ్యా; (కాళ్ళకు మొక్కుకుంటూ) రేపు తెచ్చి యిచ్చు కొంటాలెండి.

(కవిప్రవేశం)

కవి : అయ్యా ! దొరగారున్నారా ?

రాణే : (కవిమాట వినిపించుకోకుండా బాపిరెడ్డితో) రేపు మా యింటికి వస్తారా ? వచ్చేటప్పుడు తప్పకుండా జ్ఞాపకముంచుకొని తెస్తారా ?

కవి : అయ్యా ! దొరగారుల్లో వున్నారా ?

రాణే : (చీదరించుకొంటు) ఏమిటయ్యా; మాట్లాడుతుంటే, మాట కడ్డంవస్తావ్. దొరగా రిదే వస్తారు.

(రైతులు, రాణేదార్ నిష్క్రమించును)

కవి : ఉ॥ కొంచెముగూడ బీతిలక-కోమలితో నెకసక్కెమాడి, ప్రే

మించు విటున్ బరాత్పరుడు-మెల్లగఁజల్లగఁ పల్కరించ, యే

కొంచెమునైన జూచితఁడు-కొంపలుగుండమువేయువాఁడు తా
లంచముకై పెనంగుతఱి-లక్ష్యము వెట్టడు దేవదేవునిన్॥-

(జమీందారు, పంతులు ప్రవేశం)

కవి : అయ్యా ! నమస్కారములు.

జమీ : పంతులుగారు ! ఈయ నెవరండి ?

పంతు : ఎవరండి మీరు ?

కవి : అయ్యా ! నేను కవిని.

జమీ : నాకేం తెలియటంలా. ఏమిటండి ? యాయన చెప్పింది.

పంతు : వారు కవీశ్వరులట.

జమీ : అయితే ఏం పనిమీద వచ్చాడు.

పంతు : కనుక్కుందాం. ఏం పనిమీద వచ్చారండి మీరు ?

కవి : ఉ॥ సంపదకేమిగాని గుణ-సంపద కల్గిన వారికిర్తి భూ
షింపఁగ లోకమందు కవి-జీవితమంతయు ధారఁబోయుఁ గీ
ర్తింపఁగవచ్చినాఁడ భవ-దీయ వినిర్మల ధర్మబుద్ధి; పా
లింపు ధరాతలేశ ! ముర-శ్రీప్రియుఁడెలుత మిమ్ము నిచ్చలున్॥

సీ॥ మీ దివాణమునిండ-మేలిమిగల చాయ
మా దివాణంబోన్న-మశ్శివాయ

మీదు సంస్థానంబు-పేదసంత్రాణంబు
పూదుసంస్థానంబు-భేదనంబు

మీ దేవిడి ముందు-మృత్యుంజయుని చిందు
మాదేవిడిలేవి-డిదటండు

మీ కొల్వకూటంబు-సౌకర్యపటలంబు
మా కొల్వకూటంబు-మండుపంబు

గీ॥ మీ కుమారులు సుకుమారు..లాక లనరు
మాకుమారులు పలుమారు..లాక లండ్లు
యిట్టివేకాని మీకు మా..కేమిబేద
మెందు వెదకిన లేదు మ..హితలేశ॥

గీ॥ అస్వతంత్రతానూనదీ..నాననమున
వగపుటశ్రువులన్ రాల్చు..భరతమాతృ
దాస్యశృంఖలములద్రెంచి..తల్లి నూర
డించు గ్రంథంబు లేను ర..చించి గాంధి
దేవునికి నంకితము నిత్తు..దీవిశాల॥

ఉ॥ కాన సనుగ్రహించి యుప..కారమొకింతకు నెమ్మనంబునన్
దీనిని సమ్మతించి భవ..దీయులు సాయముసేతురంచు డెం
దాన దలంచినాడు కవి..తాలలనామణి వచ్చె వేడ్కతో
దానిని సత్కరించి వసు..ధాధిప ! కీర్తిధనంబు నింపుకో॥

జమీ : ఏమిటి గొడవ వంతులుగారు :

పంతు: అయ్యా ! దేశోద్ధారణకు పనికివచ్చు గ్రంథాలు వ్రాస్తున్నాడట.

జమీ : వ్రాసుకోమను. మనమేమన్నా అడ్డము వచ్చామా.

పంతు: అదీగాక ఆ గ్రంథాలు గాంధీగార్కి అంకిత మిస్తాడట.

జమీ : ఇచ్చుకోమను. మనమేమన్నా వద్దన్నామా.

పంతు: గాంధీగారు తక్క యీ భూమండలాన తన గ్రంథాలికి కృతినాధులింకె
వ్వరు లేరట.

జమీ : లేకపోతే భూమికేమైనా వెల్తా.

పంతు: సుకుమార ప్రభువులు కృతిపతులుకావడానికి అసలే అర్హులుకారట.

జమీ : కాకపోతే కాకపోయినారుగాని, అస లీయన మన దగ్గరకు
వచ్చిం దెందుకు ?

పంతు: ఆశ్చయించటానికి, అంటే యాచకానికి,

జమీ : మనవల్ల తనకేమి లాభంలేదని చెప్పండి. (నవ్వుచు) మఱచిపోయినా,
మీకూడా పద్యాలల్లటం వచ్చుగా ?

పంతు: తమ అనుగ్రహంవల్ల ఆ పాండిత్యమూ అలవడ్డది.

జమీ : సరే, ఆయన మన కొప్పచెప్పిన పద్యాలకు బాకీపడడ మెందుకు. నా
పేర ఆయనికి నాల్గు పద్యాలు ముట్టజెప్పి పంపండి. దేశ సేవ గీశ సేవ
మనకేం వద్దుగాని (నిష్క్రమించు).

పంతు: మీ పేరేమిటో కవిగారు !

గీ॥ పొట్టకూటికి గావేష-ములు ననేక
ములు విశేషములు జనించి-మోసపుచ్చి
దేశమును ధ్వంసమునుజేయు-ద్రుమ్మరులను
నాశనమొనర్చగాఁబుట్టి-నాము మేము॥

కం॥ ఇక్కతన వచ్చితనియే
మొక్కింతయుఁ దెల్య కిట్లు-నోరిమితోడన్
ప్రక్క నిలుచుండ నిచ్చితి
మక్కజముగ దేశ సేవ - నంటింతుగదే

కవి : ఇది మీకు పుట్టినభయమా ? లేక మీ ప్రభువుగారికి
పుట్టిన భయమా ? ఇటువంటి దాతృత్వముగల
ప్రభువులని తెలిసినట్లైతే యిచ్చటకు వత్తునా;
మధ్య మీవంటివారిచేత మాటపడుదునా.

పంతు: యాచగాని కొచ్చావా ? జగడాని కొచ్చావా ? ఏమి నీ నిర్లక్ష్య స్వ
విజృంభణ.

కవి : ఔను. యథార్థము. నాది నిర్లక్ష్య స్వభావ విజృంభణయే. లేకు
యెక్కడైన నేను గూడ నీ మాదిరిగానే వుందును.

అ॥వె॥ పిరికి నక్కగమను - పీన్గుల ముట్టక
మదపుతేన్గులఁదిన - మఱగువారికి
దాగఁబోవుచోట్ల - దయ్యాలు పైఁ బడి
పెనఁగులాడునట్లు - ప్రేలుచేల ?॥

పంతు: చాలు చాలు. నీ కపెత్వంలోని పసకు చాలా సంతోషించాం గాని కట్టి పెట్టు.

గీతమాలిక : నేడు నీదు జానెడుపొట్ట-నింపుకొనుట
కు, గతి లేక యింటింటికి-గుక్కవగిది
తిరిగితిరిగి కడకు చెప్పు-దెబ్బలుమటు
కెక్కడో తృప్తిగా దిని-డొక్కడోలు
డోలటంచువేలాడి మా-పాలబడుచు
మొగమునను జూడ నెత్తురు-బొట్టులేక
దీనముఖుడ వొదువు కూడు-తినినదాక
పిదప తోకనాడించి గ-ర్వించి వాడు
లాడ.ట కువక్రమించి గ-య్యాళివలెను
లెక్కనేయ వెవ్వరినై న-సక్కతనను
భరతమాతృ దాస్యవిముక్తి-కరయ సత్త్వ
ర స్వరాజ్యసంప్రాప్తి సం-రంభముగను
గూడి కనుచూపుమేర చే-కూరకలదె ? ॥

(జమీందారు ప్రవేశం)

జమీ : పంతులుగారు : మీరుండండి. ఏమిటయ్యా నీ వదరుబోతుతనం. నీ వంటి దేబిరిగొట్టువాండ్రవల్ల స్వరాజ్యం వచ్చి బాగుపడ్డట్టేగాని నడు నడు. రండి పంతులుగారు : (పంతులు జమీందారు నిష్క్రమింతు)

కవి : (పోతూ) బహుమానము బదులు అవమానమా ? సత్కారము బదులు తిరస్కారమా ?

గీతమాలిక

ఎంత బెడిదంపు పలుకు ని - ర్హేతువుగ, మ
దీయ కర్ణపుటమున గ-ద్దించిపడెనె
గాని వినుడింక నవ్వాని-కండక్రొవ్వు
న, వినవచ్చు కఠినవచ-న స్వభావ
నిస్వన పరిస్ఫుటాంశదు-ర్నితి తతుల

పచనం॥ ఏమంటివి !

ధరణి నీవంటి నిర్భాగ్య-తల్లజాల స్వ
దేశమాతృ సేవాదీక్ష-తేజరిల్లి
నందున స్వరాజ్యమింక వచ్చి-అవని మేము
బాగుపడినట్టెగాని యే-వండ వీవు
నడునడుమని కసరుచుగ-న్నట్టువార
లేడ ? కవి యేడ ?

వ॥ గాని, యే చీకుచింతలేక-

వరహాల-మేడపైస

హంసతూలికాతల్ప శ - యన వినోద
క్రీడనా పాండితీదుర్య - లేడ; సూర్య
చంద్రులు నివసించెడి వర్ణ - శాలలందు
వట్టి నేలపైనను మేను - వాల్చి, ఆ, జ
గన్నియంతను మెచ్చి మా - కన్నతండ్రి
దీవె ! మమ్ములందఱి మోయ - చీవు పడిన
శ్రమయుడుగ నేడు నామన - శ్శయ్యను పవ
శించి పొమ్మని వేడి ప్రా - ర్థించు వెఱ్ఱి
వాడ నేనేడ ?

వ॥ పూర్వము నుంచి, —

నిరుపేద - ప్రజలు నోరు

లేని పశువులవలె పడ - రాని పాట్లు
పడుచు గడ్డిగఱచి పాడి - పంట నింట
జేర్చి, సొమ్మసిల్లుచు నిండ్ల - జేరి పస్తు
లను బరుండ

వ॥ విశ్వాసమన్నది యే కోశమందున లేక -

తా మమృతాన్న - మును భుజించి

బొర్రల సవరించుకొని ప్ర-భుత్వ తీవి
ప్రజ్వరిల్లజేసెడి భాగ్య - వంతులేడ ?

వ॥ బీష్మ ప్రతిజ్ఞచే—

ధారుణి నిరంకుశ ప్రభుత్వమును జితిపి
బక్కచిక్కిన నిరుపేద - వాని బ్రతుకు
భాగ్యవంతము సేయు ని - ర్భాగ్యుడేడ ?
భోగలాలసులై పేద - బొమిక నోట,
గఱచి కఱకఱ కొఱకంగ - మఱగిన ధన
వంతు లేడ ?

వ॥ ఈ సమస్త ధరాచక్రమందున—

ధర్మజు పరి - పాలనకయి

సకల సామ్రాజ్య భోగ పి - శాచములను
గోచిపాతకు బలియిచ్చు - కొనిన యీ ద
రిద్ర నారాయణుండేడ ? - భద్రమతిని
శపథమును జేసి యనిన మా - టపయి కూడ
నిలువలేనట్టి పౌరుష - నీయు లేడ ?

వ॥ ప్రాణములపై ఆసయేలేక—

ప్రతినబట్టియు చెల్లించు - వరకు ధర యు
గంధరునివలె నున్మత్తు - గఱ జరియించు
పిచ్చవాడేడ ?

వ॥ కాని, ప్రళయమైన ఫలహారముల మట్టుకు—

ముంగట - దెచ్చిపెట్ట

వాని నామ రూపముల ని - దానముగ వ
చింపుకొనుచు మెక్కుటకు వి - శేషప్రజ్ఞ
గాంచు మేధావులేడ ? ప్ర - పంచ లీల
కలమున గులికించి గులాబి - కాంత సౌకు
మార్గముఁ పదవిస్ఫురణ న - ముచ్చుచు నిజ
ధీప్రవీణత సృష్టి స్థి - తిలయ కార
ణ నిపుణుని గనుగొన్న ఘ - నతర దివ్య
నామకుడయిన కవి సార్వ - బౌముడేడ ?

అట్టి కవిచక్రవర్తిలో - కైక కీర్తి
గల మహాత్ముడాతఁడె మహా - ప్రళయరూప
ధారి యగునట్లు

వ॥ దుర్మదాందుల మోయుచున్న —

యీ వసు - ధావధూటి

యెంతగఁ దృణీకరింపఁజే - యించె నొర :
యీ ప్రభాకర సోములు - సుప్రసిద్ధ
తేజము గలవారై యెంత - తేల్కెగా ని
రాకరింపఁ జూపించిరే - లోకమందు

వ॥ కానిమ్ము —

ప్రతినను యీ కవి కంఠీర - వంబె వైరి
వీరమద కుంభికుంభాగ్ర - పిశిత మనుభ
వించి, తక్కిన దాని క - పేక్ష పడు క
డఁ గల బక్కనక్కలకు వి - డచి యరణ్య
రోదనకుఁ దా శరణ్యమై - మేదినిక్ స్వ
రాజ్య సంపాదన కిఁక ప - రాక్రమ ధని
కుఁ డగుట కనర్హుఁడెట్లొనె ? - పుడమి నుజను
లార : వింటిరే ? చెపుడయ్య ! - మీరలైన ॥

నీ॥ జలచరాదులకుఁ దా - వలయైన యా గంగ

నాకు జీవన మియ్య - లేకపోయె

పురుగుపుట్రకు నెట్టి - కరువునుంపనిమట్టి

నాకు రుచికరము - గాకపోయె

పక్షులకునిలువ - పట్టుకొమ్మలవేయు

చెట్టేవి నను జేతఁ - జేర్చవాయె

పశుపోషణకు మేత - పట్టిననేల నా

కిష్టమౌ గడ్డి పు - ట్టించదాయె

గీ॥ మూగదేవుళ్లనిన్ మోయు - ఆ గిరులకు

నోరుగల యీకవీంద్రుఁడు - భారమయ్యె

క్రూర మృగరాజితోడ కాం - తారచయము

యిట్టి బలహీనునిన్ బెద - రింపఁదొడఁగె
కడకు నీవును కసరి నీ - కడకు యీ ద
రిదు రానీనిచో తండ్రి : - రేచునొడు ॥

(తెరవడును)

3వ రంగం

చౌదరి పౌలం

రామన్న వెంకన్న నారుకావిళ్లు చేరవేయుచుందురు.

కూలీలు నాటు వేయుచుందురు

చౌదరయ్య వరిపౌలం గనుములపై తిరుగుచుండును.

కూలీలపాట : వరినాటు వరినాటు తుమ్మెదా । మా వరహాలమూట తుమ్మెదా
మావరహాలమూట తుమ్మెదా । లోకాలు లోకాలు తుమ్మెదా
మా కూలీల దయను తుమ్మెదా । మా కూలీల దయను తుమ్మెదా
నాటేసి నాటేసి తుమ్మెదా । మా కోటిశులొత్తారు తుమ్మెదా
మాకోటిశులొత్తారు తుమ్మెదా । కోండ్లకులోకువ తుమ్మెదా
యీకోటి విద్యలు తుమ్మెదా । యీకోటి విద్యలు తుమ్మెదా
యీకోటి విద్యలు తుమ్మెదా । మా కూటికోసమే తుమ్మెదా
మాకూటి కోసమే తుమ్మెదా । వరినాటు వరినాటు తుమ్మెదా

చౌదరి: కొంచెం ఒత్తుగా నాటేయండే !

రామ : ఒత్తుగా వేయండల్లో.

సుబ్బి: ఇంకెంత ఒత్తుగా వేయమన్నారన్నయ్యగారు !

చౌదరి: సరేలే, వెయ్యి వెయ్యి. తుమ్మెదపాట కాక యింకో పాట పాడండే

సుబ్బి: ఆసి, నాజూకు పదాలట పాడండే. అన్నయ్యగా రింటారంట.

లచ్చి: నీవుండావ్ పైన శిఫార్సు సేయడాన్ని.

పాట : కల్పవృక్షంబన్న నన్నూ । బొగ్గులకు నరకితే దోసమాను
ధరణిలో నా నీడ పరుపునిల్పేమేడ । పొరుగువారంత నా

సరస చేరారోయి ॥క॥ ఆకలీమంటన్న లోకులన్ కడకంట

కరుణించుటకు నేను కన్నతల్లై నాను । కల్పవృక్షంబన్ననన్నూ ॥

రామన్న: చౌదరయ్యగారు : నిగామానడుగునండో : యముడల్లే పదిమందిని
యెంటబెట్టుకొని వత్తుండాడు.

చౌదరి: రానియ్యి. ఏం చేస్తాడో చూద్దాం.

రామన్న: యేం సెయడ మేముందండి. అసలీయన మాలావు గడుసుపిండమండి.

లచ్చి: అడుగోనట్లో పెద్ద నిగామాన్ గోరు వత్తుండారు.

(కూలీలందరు నిలపడి చూతురు)

చౌదరి: మీకెందుకు. మీరంతా నాటెయ్యండే.

లచ్చి: అది కాదండన్నయ్యగోరు. ఈ నిగామాన్ గోరు మంచాయన కాడండి.

సుబ్బి: ఓసే! నేను నెప్పింది తోసిపారేసి వురికొత్తిరే.

లచ్చి: ఏంటే నీవు నెప్పిందయ్యమ్మా.

సుబ్బి: సొగం మురా దివాణం నాటుకుపోదామనే.

లచ్చి: నీ యంటి పిరికమ్మల యెంటేసుకుంటే ఒచ్చే తిప్పలే యియ్యి.

సుబ్బి: ఓసే, అమ్మట్లో! ధైర్యంతో మీరు నిలబడరాదంటే.

చౌదరి: మాట్లాడక మీకెందుకు మీరు నాటేస్తుండండే.

లచ్చి: సూడం డన్నయ్యగోరు: దీనిపిరికితనంతో మేము సావాలిసొచ్చిందే.

(కల్పవృక్షంబన్న కీర్తన పాడుచు నాటుచుందురు)

(అంజాయి, బంట్లోతులు లాతీలతో ప్రవేశం)

అంజా: ఏమిరా : రామాయ్ : ఒళ్లు మదించికొట్టుకొంటున్నావచే ! కూలి
మురానంతా తిరుగుబాటుచేసి దివాణాన్ని సాధించాలనుకొన్నారా ?
నిలబడి మిరి మిరి చూస్తావేమిటి ? బయలుదేరవేం ముందు. ఓయ్
కూలీలు ! ఒక్కొక్కళ్లవొళ్లు యిరగ పొడవమన్నారా ? అవతల
దివాణంనాటు వదిలిపెట్టి, మీ సొమ్ము మించుకపోయినట్లు యిక్కడ
కొద్దారా ? ఇవాళ్ళ చచ్చారే నా చేతిలో కదలరేం. అరే గోపాల్
చూస్తావేం. ఒక్కొక్కళ్లని బాదుకొంటూ పద.

వెంకన్న: మీరు కలవోరని మేమిదివరకుదాకా తిట్లు పడ్డట్లు పడం. ఆటే మాట్లాడక దూరంగా వుండండి.

అంజా: ఎవడా వాడు. మూతిపళ్లు రాలకొట్టు.

(అందఱు కలేబడి వెంకాయని కొట్టుదురు)

చౌదరి: అంజయ్యా ! ఇటుచూడు.

అంజా: ఏమిటయ్యా ! చూసేది. కాస్త ఆగు. నీ పని చూస్తాం.

చౌదరి: ఏమిటి ? చూసేది చేసేది ?

అంజా: ఆటే గీర్వాణంపోక అవతలుండి మాట్లాడు.

చౌదరి: ఇంత ఘోరానికి అవతలుండని వారెవరులే.

అంజా: ఏమిటి సిగ్గులేక మాట్లాడవస్తావ్. ఆ వరసన బోలెడుసొమ్ము ఖర్చై దివాణం పొలం నాటు కాకుండా నిల్చుంటే కూలోళ్లని తిరగదీసుకొని వచ్చావా ? ఇంకా నాటేద్దువుగానీ. అసలు నీవెవర్నడిగి చెటువుతాము తీశావ్. అరే గోపాల్ ! ఈయన కాలువకి నీళ్లు తాకుండా కట్టేసిరా !

గోపా: వచ్చేటప్పుడే కట్టేశాముకదండి.

చౌదరి: కట్టేసే కట్టేశారు. మీరు మా పొలంలో కూలీలని కొట్టుకొని పోవటం ధర్మమేనా ?

అంజా: మాకొచ్చే కూలీలని తిరగదియ్యటం ధర్మమేనా ?

చౌదరి: ఎక్కడ కడుపుసిండా కూడు దొరుకుతుందో, కాయకష్టం చేసేవాడక్కడకు పోతాడు. ఒకడు తిరగదీసినంత మాత్రాన వస్తాడా ?

అంజా: చాల్లేవయ్యా మాట్లాడటం. ఈ కూలోళ్లకి నీ మూలంగానే బుద్ధి పాడై పోయింది. (కూలివాళ్లతో) పదరేం మీ మత్స్య మాపుతా. కూర్చుంటే లెగలేని మీ మొగాలకి మామీద సమ్మేకట్టుకూడానా !

వెంక: (లేచి)యియ్యాల మాపీకెలో మీపీకెలో తెగాల్సిందేగాని మేం రామయ్యా

అంజా: ఒరే మళ్ళీ చావుమూడిందే.

వెంక: ఏం సత్తే, ఇట్టా మీసేత సచ్చిసావకుండా పడుండే బదులు ఒకమాటే పీడవదలిపోతాం.

అంజా: ఏంట్రా నీ తెగ నీల్లు. గోపాల్ జుట్టుపట్టుకుని లాక్కరా !

(దూకుడుగా గోపాలు వెంకన్నమీదికి పోవును. వెంకన్న గోపాల్ని ఒక్క తోపుతో క్రిందికి పడేయును. అంజాయి మిగతావాళ్లు వెంకన్నపైకి పోవుదురు)

లచ్చి: (ఏడ్చుకొంటు) మావంటి కూడు లేనివాళ్లపైకి రాకపోతే ఆ, ఆసాముల మీదికి పోరాదంటయ్యా.

అంజా: ఏమిటే నీయేడ్చు. (కొట్టపోవు. రామన్న వెంకన్న అందటి పైకి తిరుగపడపోగా చౌదరి వాళ్ళ నాపుచేసి.)

చౌదరి: మ॥ తగునా ! నీకిది న్యాయమా ? ఘనత యీ-దౌష్ట్యాన పెంపొందునా?
మగవాడొక్కఁడు దీనిమెచ్చధగు సౌ - మ్యంబైన శౌర్యంబటే ?
నగుబాటైన పరాక్రమక్రమము నీ - నాటన్ జనించెన్ గదా
జగతిన్ దుర్బలులైన కూలిజనులన్ - చంపన్ వృధా సోదరా ॥

అంజా: బాగానే చెప్పావులేవయ్యా నీతి.

చౌదరి: ఆ॥వె॥ వసుధ రాగ కోప - పరిభూత చిత్తున
కల్పరాజ్యలక్ష్మి - యంటి దుర్మ
దాంధ తావరించి - యాగ్రహించు విధము
ఏమిలేనివాని - కేలనయ్య ॥

మ॥ ఇతఁడో పూటకు లేని కూలి, కనగా - నీ వింక నవ్వాని కం
పె తరాల్ నుండియు కూడుగుడ్డ కరువై - నేఁడి జమీందారికి
రితి శ్లాఘింపుచు వారి మెప్పుబడయన్ - రేయింబవ శ్శిమ్మెయిన్
మతి హీనుండవుగాఁ దొడంగితివి నీ - మర్యాద నేలంటదే ? ॥

అంజా: మా కా కీర్తి ప్రతిష్ఠలతో అవసర మేమీలేదు.

చౌదరి: నీ జమీందారి గారికి నీవును యేనాటికి అయిష్టఁడవు కాకుందు వా
నీ రెక్కలు బాగుండుదాఁక నీకు తన బొక్కసంలోని భత్యం చెల్లిం
చును.

అంజా: అయితే, ఏమంటావయ్యా :

చౌదరి: నీ జమీందారిగారికి నీ రెక్కల కష్టం యే మాత్రం అనుభవయోగ్యము
కానప్పుడు కూడ, ఇప్పటివలెనే, నిన్నాదరించునా ? లేక నిరాదరిం

చునా ? ఆ పయి నీకిక దిక్కెవరు ? ఈ కృతఘ్నతా నిరంకుశ భూపా
లుడా ? లేక నీ చేత యిట్లు తన్నులు తినుచున్న యీ మా వంటి
లోకమా ? తెలుసుకొన గల్గితివా ?

అంజా: (వినిపించి వినిపించుకోక) ఏం గోపాలం ! నీ వింకా యిక్కడే
వున్నావా ! తీసుకొని పదవేం కూళ్ళోళ్ళని. అదిగాదయ్యా చౌదరయ్యా !
ఇది మా సేవాధర్మం. మేము మీ దగ్గఱుండినను, యిట్లాగే నడుచు
కోవాలి. లేకుంటే మాకు వేరే పుట్టగతులుండవు మమ్ముపోనీయండి.
అవతల దొరగారివల్ల మాటవస్తుంది రామాయ్ ! నీవును పద నుంచు
న్నావేం.

వౌదరి: రామన్నా ! ఏం చేస్తాం. ఇవాళ్టికి పొండి. తర్వాత ఆలోచిస్తా.
(కూలీలు అంజాయి ముఠా నిష్క్రమింతు)

కలిదేవత యెన్నివిధాల తాండవించుచున్నది.

ఉ॥ ఈ నిరుపేద ప్రాణులను - హింసనుబెట్టి సువర్ణ సౌధముల్
వేసకువేలు గట్టి కడు - ప్రీతిగఁ గాపుర మందు సేయు భూ
జానులకున్ బరాక్రమము - స్రగ్గిదురాగ్రహమున్ దురాశయున్
లోన పెనంగులాడె, బుధ - లోకము మెచ్చునె ? కీర్తివచ్చునె ॥

ప్రజలకు ఇంత అన్యాయము చేసెదరని నేననుకోలేదు. పాపం కూలి వాళ్ళ
మాటయే సత్యమైనది.

గీ॥ కలిమి పెంపొంద భూపతి - తెలివితేట
లగడు పడకుండ శౌర్యసా - హసములఁ బెన
వేసి, శత్రు సంహారంబుఁ - జేసి ప్రజలఁ
గన్న బిడ్డలభంగి సా - కంగ వలయు ॥

ప్రజలను కన్నకుమారుల మాదిరి చూడని ప్రభుత్వ మెంతకాలము
నిల్చును ?

సీ॥ కృతయుగంబున నా నృ - కేసరి రానిచో
కనక కశిపుబాధ - కనులఁ బడదె

త్రేత సీతారాము - లే లేకయున్న రా
వణ రాజ్య మిప్పుడు సూ . పట్టకున్నె

ద్వాపరంబున పంచ - పాండవుల్ లేనిచో

కురుపతి చెడుగులం - కురము గావె

కలియుగంబున గాంధి - కాంగ్రెస్సు లేనిచో

భువి నిరంకుశుల ప్ర - భుత్వ బలము

గీ॥ దిన దినాభివృద్ధి యగుచు - దిక్కులేని

బక్కరైతుల బలిగోరు - రక్కసులకు

జయము గలిగి దేశమును ధ్వం - సమునొనర్చు

చొరవయే యుండెడిదిగాదె ? భరతమాత॥

(కవి ప్రవేశం)

కవి : అయ్యా! చక్కని పద్యము మీ మృదుమధుర నిస్వనమున వింటిని. నా పరిభవాన్ని చల్లార్చుకొనుటకు ధైర్యముఁదెచ్చుకొంటిని.

ఉ॥ నాసుత నిచ్చి నిన్ను కృతి - నాథుని జేతును రైతురాజ! పే
ర్వాసియు నిల్చు; నక్కతన - వర్ధిలువంశము, పేరులేని రా
కాసులు తత్కృతీశులయి - కాల్పన! కీర్తియునిల్చినా! ధరి
త్రీసుకుమారులేల మన - దేశము పెండిలిశాలయౌసటే ?

చౌదరి: మీరుగూడ పరాభవింపబడిరా ?

కవి : ఈ జమీందారీ ప్రభుత్వములో నావంటివాఁడు పరిహసింపబడుటకు ఆశ్చర్యమేమున్నది,

సీ॥ బక్కచిక్కియు దిక్కు-మొక్కయి జనులలో
కూలివాఁడే గోడు-గోడుమనియె

జగతికి వెన్నెము-కగ నుండు రైతు సో

దరుఁ డిప్పుడు నడుము-విరిగి పడియె

ప్రకృతికి శోభస్క-రమయిన చదువులు

చదివినవారు పి-చ్చమతులై రి

సర్వమానవ మన-స్సామ్రాజ్యమేలెడి

కవిసార్వభౌములిం-క నెట్లు పరిభ

గీ॥ వింవబడకుండ నుందులు ?-పేదటికము
దశదిశలకుఁబ్రాకె; జమీను-దార్ల క్రూర
పాలనాతిశయముఁజేసి-ప్రజలు సుఖము
మఱచి బ్రతుకంగ వెఱచిరి-మహిని నేడు ॥

చౌదరి: సత్కవిపుంగవా : అస లీ దేశదారిద్ర్యానికి కారణభూతు లీ క్రూర
శాసనులైన జమీందారులే తక్క మఱొకరు గారు. వారికి స్వలాభాపేక్ష
నానాటికి మిక్కుటమై కష్టజీవులర క్తముఁ బీల్చు జలగలైరి. ఈ
జలగల వదలించుటకే మహాత్మునికి కరుణ కలుగకున్నదికదా. అటు
చూడండి. నోటి దగ్గఱన్నము పడగొట్టినట్లు, వేస్తూవేస్తూ వున్న నా
నాటు నాపించి కూలీలను గొట్టుకొనిపోవుచున్నారు. ఇట్టి ఘోరదారుణ
చర్యల నిరసించు సాహసులఁ గనలేదా ? భరతమాత.

కవి : కనకపోవటమేమి ? మీరింతకుముందు వారినే స్మరించుకొనియుండి
రిగా.

నీ॥ ఇడుమలఁ బడువేళ-కడుపార కన్న త
ల్లికి పెన్నిధివలె దొ-రుకుతనయుఁడు
కరవుల్ పిల్లలఁ-గన్నతండ్రికి జీవ
నాధారమైన ద-యాంబురాసి
నైవేదగని బాని-సత్వపు జాడ్యంబు
సడలింపవచ్చు భి-షగ్వరుండు
శిగఁబట్టి తెగఁగోయు-పగవాఁడు పైనుండ
శత్రుత్వముంపని-శాంతమూర్తి

గీ॥ కదురుపుల్లను ద్రిప్పి య-ఖండవసుమ
తీవలయరాజచయము ని-ద్రింపనట్లు
బెదరగొట్టిన శౌర్య గం-భీరశాలి
సకల సామ్రాజ్యభోగపి-శాచములను
గోచిపాతకు బలియిచ్చు-కొనిన ఘనుఁడు
అఖిలభువనైక మోహనుఁ-డయ్యె గాంధీ॥

చౌదరి: మన రైతుకోటికి కూలిజన సోదరులకు యీనాఁడువచ్చిన దుర్భర

కష్టము ఆ మహాత్మునికిఁ దెలియఁజేయుటెట్లనో నెలవివ్వండి ?

కవి : ఆ ఆర్తజనరక్షకుఁడు అవ్యాజ కరుణాకటాక్షము గలవాఁడు. ఆ మహాత్ముని సేవా సంఘములో కూలిజనసోదతులు రైతుజన సహోదరులు యేకిభవించి సభ్యులుగాజేరి, వారి యుపదేశముల శిరసావహించి నడుచుకొన్నచో, ఆ మహాత్ముఁడు ఈ చతుస్సముద్ర పరివేష్టితమైన భూవలయమును మనకు అండగా నిలిపి, సాదుజనహంతకులయిన జమీందారులందఱిని శీఘ్రమే మనకాళ్ల బేరమునకు రప్పించును.

చౌదరి: చిత్తం. అట్లనే ఆ మహాత్ముని సేవా సంఘములో కూలీలను రైతులను సభ్యులుగా జేరిపింతము. ఈ చుట్టుపట్ల నాల్గువూళ్ళ జనానికి రే పొక గొప్ప బహిరంగ సభ యేర్పాటు చేయింతును. మీ రుపన్యాసకులుగా తప్పక దయచేయవలెను.

కవి : నేను మీరు చెప్పిన పనికి రేపు తెల్లవారు ఝామున వస్తాను. ఇద్దఱు కలసి ఆ కార్యనిర్వహణకు దిగుదాం.

చౌదరి: మా యిల్లు యెఱుగుదురుగా; వూరి చివర. మీరు తప్పక రేపు రావలెను, శలవ.

కవి : శలవ. (నిష్క్రమింతురు తెరపడు)

2 వ అంకము

1వ రంగం

దివాణము రాత్రి 9 గంటలకు

జమీందారు కుర్చీలో కూర్చుని శిగిరెట్టు కాల్చుకొనుచుండ

(పంతులు ప్రవేశం)

పంతు: ఏమయిందండి కూలీల సంగతి ?

జమీం: రండి : రాకపోవటమే. వెళ్లింది అంజాయ్. జుట్టుపట్టుకుని తన్ను కొంటూ తీసుకొచ్చాడు.

పంతు: ఊడ్చుంతా అయిందన్నమాటే.

జమిం: ఆ. అయిందండీ. దాను : తాంబూలం తీసుకొచ్చావ్ కావేమిరా.

పంతు: చూచారా ? ఇక్కణ్ణుంచి వెళ్ళినకవి, చౌదరయ్య వేస్తున్న పన్నుగడ.
(దాను తాంబూలమిచ్చును. బుగ్గను పెట్టుకొంటూ).

జమిం: అదేమిటండోయ్ : వీళ్ళిద్దరెప్పుడు కలిశారు ?

పంతు: అంజాయి కూలీలను కొట్టుకొచ్చిన తర్వాత యింటికి చౌదరయ్య వెళ్ళే
టప్పుడు దానితో కవి యెదురై యిక్కడ తనకు జరిగిన పరాభవం
చెప్పుకొని, పిమ్మట చౌదరయ్య మొరను తానుగూడా విని, యిద్దరూ,
మీ మీదకు దండూరా కొచ్చేటందుకు పన్నాగం పన్నుతున్నారటండీ.
కూలీలు, రైతు లేకమై మీమీద సమ్మెకట్టేలాగు రే పొక మహాసభ
జరుపుతారట. విన్నారా : వీళ్ళ కుట్ర.

జమిం: (ఆలోచించి) దాను దాను :

దాను: అయ్యో

జమిం: అంజాయిని వెంటనే పిల్చుకొనిరా ? (దాను నిష్క్రమించు) ఇంకా
యేమనుకొన్నారు. భోజనం చేశారా మీరు ?

పంతు: ఇంకా లేదండీ.

జమిం: మీరీపూట యిక్కడే వుండండి, ఫలహారం తెప్పిస్తా.

పంతు: చిత్తం. ఇక్కడ వని అయిన తర్వాత నే నెలపు వుచ్చుకుంటా.

జమిం: సరే, యింకా.

పంతు: అసలు చౌదరయ్యవని చాలా తెనుగు మీరిందిలెండి. జమీందార్ల రూపు
మాపుతానని కంకణం కట్టుకొన్నాట్ట.

జమిం: కవి ఏం కట్టుకొన్నాడు.

పంతు: ఆయ నేం కట్టుకొంటాడు. తిండిలేక పదిరోజులు లంఖణాలు కట్టు
కొంటాడు. కాని, ఆయనా గడసు పిండమేనండోయ్.

జమిం: ఏడిశాడు. వాడి గడుసుతనం యెవరి ముందర : మత్స్య మాపెయ్యెనే
అదిగాదు. చౌదరి యిట్లా దుర్మార్గుడయ్యాడుగాని వాని తండ్రి చాలా
మంచివాడు. దొరలంటే ఎంత భయభక్తులతో వుండేవాడనుకొన్నారు

పంతు: దొరగారు :

గీ॥ పిన్న విత్తనంబుననుంచి-పెరుగుమట్టి
వృక్షము విశాలశాఖల-వేసి, చల్ల
దనమొసగి ప్రసిద్ధమయిన-దానికెట్టి
ఫలములు ఫలించు ? నిల వాటి-ఫలితమేమి ?

అట్లే చౌదరయ్యవంటివారివల్లకూడ. సుపుత్రా కొంపపీకరా.

జమిం: బాగా పోల్చారు.

పంతు: మన పూర్వులేమి చెప్పుచుండేవారండి !

గీ॥ చెట్టు చెడిపోవుకాలాని-కెట్టి కుక్క-
మూతి పిందెలు పుట్టునో ! . “ఖ్యాతి తోడ
వచ్చుచున్న వంశానికి - పరమ నీచు
లట్లనే పుట్టెదరు దాని”-అంత్యదశకు॥

జమిం: పీళ్ల భవిష్యత్కూడ చెప్పారు. అస లిట్టి రాజుడ్రోహులకు మడిమాన్యాదు
లివ్వబట్టేకదా నారతడవకాస్తా మిచ్చాగై నది.

పంతు: అవటం దాని చేటుకేలెండి.

గీ॥ కాంచయేకట్టై నిప్పు ఆ-కట్టియకె వి
నాశకరమాను, వీరితం-త్రమున, తిరుగు
బాటదేనాటికై న క-న్నట్టెనేని
విజయులొదురు మీరు మీ-భుజ బలమున॥

జమిం: బాగా చెప్పారు. యిహ యీ రైతులోకాన్ని కాలిక్రింద అణచిపెట్టనిదే
నిద్రపోదునా !

(అంజాయి ప్రవేశం)

జమిం: సీ వీ తక్షణమే మిగతా మన నిగామాన్లను పాల్గొనవెంట పెట్టుకొని
యీరాత్రి చౌదరయ్య యిల్లు దోపిడిచేసి, చౌదరయ్యను వాళ్ల పశు
వులను అయిపులేకుండా చేసిరావాలి. చౌదరి మనపైకి రైతులతో కూలి
లతో దండెత్తటానికి సిద్ధమౌతున్నట్టే. విన్నావా ?

అంజా: అయ్యో

జమీ : ఈ విషయంలో పోలీసువారెవరు జోక్యం చేసుకోకుండా చేస్తా.

అంజా: చిత్తం.

జమీ : ఇందుకే పిలిచింది. ఇందులో అశ్రద్ధ అజాగ్రత్త కనపడరాదు. వెళ్లు.

పంతు : (భయ విస్మయములతో వణకుచు) అయ్యా! నాక్కూడా నెలవిస్తారా ?

జమీ : మీరూ వెళ్ళండి. ఇదిగో! అంజాయ్! నేనీ తెల్లవారుఝాము బండికి పట్నంపోతా. పంతులుగారు నీవు, ఎప్పటి కబురు అప్పుడు నాకు తెలియజేస్తుండాలి. పంతులు గారితో సంప్రతించనిదే నీవేది స్వతంత్రించి మట్టు కేమీ చేయవద్దు. వెళ్ళండి.

పంతు: (భయంతో) దొరగారు! నన్ను మాయింటి దాకా యెవరినన్నా యిచ్చి పంపండి,

అంజా: మీకప్పుడే భయమేస్తున్నది? పంతులుగారు!

జమీ : అంజాయ్! వారిని యింటిదాకా వంపించి నీవు వెళ్ళు. పంతులుగారు! ఎప్పటి కబురప్పుడు నా కందజేస్తుండాలి సుమా. వెళ్ళండి.

(జమీందారు నిష్క్రమించు)

పంతు: చిత్తం.

అంజా: రండి! పంతులుగారు!

పంతు: పద. ఎంత గ్రంథానికి దిగవల్సి వచ్చిందోయ్!

అంజా: ఔనుగానీండి. మీరుమట్టుకు వంటరిగా తిరగకండి సుమా.

పంతు: అందుకొనే కాదటోయ్! యింటికి పోవటానికి తోడు కాపాలసీ వచ్చింది. (తెరవడు).

రెండవ దృశ్యం

దారి మధ్య అంజాయ్ ముందు నడుస్తూ వుండును, కూడ పంతులు తన కాలు తాను కొట్టుకొని వులిక్కిపడుచు, దిక్కులు చూచుచు నడుస్తూ వుండును. అగస్మాత్తుగ వులిక్కిపడి బిగ్గరగా కేకవేసి ముందున్న అంజా యిని కౌగలించుకొనును.

అంజాయి: (బిగ్గరగా) ఏమిటండీ? అట్లా వులిక్కిపడ్డారు?

పంతు: (వణకుచు) అదేమిటోయ్! హఁదేవడూ?

అంజా: ఎక్కడండీ? ఎవఁడున్నాడండీ?

పంతు: అయ్యో! అక్కడోయ్? అమ్మో గొడ్డలి విసురుతున్నాడోయ్.

అంజా: ఉండండి. అక్కడేముందో చూచి వస్తా. (పోవును)

పంతు: (అమ్మో అని వెట్టికేక వేసి వెంటపడుచు) నేను వస్తా. (కొగలించు కొనును) (అంజయ్య వులిక్కిపడి క్రిందపడును, పంతులుకూడ పడును)

పంతు: నీకూ భయమేస్తున్నదటోయ్?

అంజా: వుండవయ్యా చాదస్త బాపనయ్యా! నన్నూ చంపేశావే. (లేచును)

పంతు: ఇంకా ఎట్లా? వెనకదారి పడదాం పద.

అంజా: బలేవారేనండీ మీరు! ఎటు? ఏ వైపున మీకు కనపడ్డది?

పంతు: అటు చూడు! ఆ గోడపక్కెవరు? (ఉలిక్కిపడి) అమ్మో అదిగో చెయ్యొత్తుతున్నాడు.

అంజా: (చూచి) (నవ్వుచు) ఓ పిరికి బ్రాహ్మడా! చంపేశావుకదయ్యా మన నీడలేనయ్యా అది.

పంతు: ఆ, ఏమిటి? నిజంగా మన నీడలేనా? యిందు జరుగబోవు తంత్రాంగం మనకే యెదురై మన ప్రతిపక్షులెవరైనా చాటు మాటున దాగి యీ కలహానికి కారణభూతులై నవారి భరతం పట్టగూడదా?

అంజా: సరే, మంచి ధైర్యశాలులేగాని పదండి.

పంతు: అవునోయ్! యిటువంటి సమయాల్లో యెటువంటి ధైర్యశాలినైనా; “అదిరిబెదిరించు నొక యెండుటాకుకూడ. నేనింట్లో పడేదాక వెళ్లక.

(తెరపడును)

2వ అంకము

రెండవ రంగము

చౌదరి గృహము

చౌదరి ఒక మంచముపై, హైమ వేరొక మంచముపై
కుమారరావు మణివొక మంచముపై పరుండి యుండును.

అంజాయి గోపాలు కొందరితో ప్రవేశం

(రంగం. దొడ్డి)

అంజా: అరే! గోపాల్! కొంతమందిని వెంటబెట్టుకొని బయట సిద్ధంగా
వుండు. వీళ్లు వొళ్లు తెలియని నిద్రలో వున్నారు. యింట్లో సామా-
నంతా నేను బైటికి చేర్చిస్తా. యింట్లో వున్న చౌదరయ్యను మేము
హజామత్ చేస్తాం. కొంతమందేమో దొడ్లోవున్న గొడ్డను హజామత్
చేయండి. ఇదిగో మన దొరగారికి సంతోషం కలిగించాలి. ఆ పైన
పైన మనవంట పండాళి. జాగ్రత్త సుమా! కన్నం వేయటమైందేమో.

గోపా: అయిందట మీ కోసం యెదురు చూస్తున్నారు.

అంజా: సరే, నీవు బయట భద్రంగా వుండు. మీరు గొడ్డదగ్గరకు పోండి.
తోవలికి నేను వెళ్తున్నా. (అందఱు నిష్క్రమింతురు తెరపడును.)

తరువాతి దృశ్యం

హైమ, కుమారరావు నిద్రించుచుందురు.

చౌదరి: (మేల్కొని) (చప్పుడు విని) అరే! రాముడూ! దొడ్లో యేమిటో
చప్పుడవుతున్నది చూడా. గొడ్డేమన్నా విళ్ళుకొన్నవా? లేచావా?
రాముడూ? రాముడు ఇవాళ్ల రాలేదు కాబోలు. చప్పుడు బాగా అవు-
తున్నదేమిటి? (లేచి) ఎవరు? (చూచి) దొంగలు దొంగలు (అని
కేకలువేసి కర్రకై చూచుకొనపోగా, దొంగలు దీప మార్చి చౌదరయ్య
పైబడి కొట్టుచుందురు. ఆ కల్లోలము విని హైమ లేచి రాగా ఆమెను
గూడ కొట్టి పారిపోదురు.

(చౌదరి, హైమ పడివుందురు. విషాదగీతములతో వాద్యములు మ్రోగ
పలెను).

హైమ: లేచి చేతులు వత్తుకొనుచు గద్గద నిస్వనిమున) ఎంత ఘోరకలి
తాండవించుచున్నది. ఈ అర్ధరాత్రివేళ ప్రళయకింకరుల నాయింటిపైకి
దండెత్తించితివా? తండ్రీ! అష్టైశ్వర్యంబులు కలిగి పేరు ప్రతిష్ఠల
తోడ నున్న నాయింటిని ఈ రాత్రి అకస్మాత్తుగ దిక్కులేని కొంప
చేసితివా? దైవమా! ఈ సంక్షోభము గావించిపోయినవారు దొంగలు
కారు. వీరు కేవలము మా వంటివారిపై పగబట్టి సాధింపదలచుకొన్న
జమీందారులేగాని మఱొకరు కారు. ఈ జమీందారులు నానాటికి ఎటు
వంటి దుండగాలచే దోపిష్టి దోపించి పాలించగడగిరి. ఈ జమీందారు
లిక దొంగతనములు చేసిగాని జీవించలేని రోజులు వచ్చిన వనుటకు
యీనాటి దృశ్యమే ప్రబలసాక్ష్యము. నిశాచరులన్నను రాక్షసులన్నను
వీరలే మఱెవ్వరు కారు. స్త్రీలపైకి కడు పౌరుషముగా వచ్చినవాడు
మగవాడు కాడు. వాడొక తెగవాడు. ఓ భూదేవీ! ఈ మనుజు
హంతకులైన జమీందార్లను మోసినదానవు నీకిక దయారస మెక్క
డిది? కనుకనే మిన్నకుంటివి. ఓ జగద్రక్షకా! సర్వాంతర్యామివై
యీ పరమకిరాతకులైన జమీందార్లను రక్షించబట్టియేనా? నీ కి మహా
త్తరమైన ఓరుదు లభించినది? కాబట్టియే నీవుకూడ కఠిన పాషాణ
హృదయుడ వైతివి. యిక్క మా వంటివారిపైన మా వంటివారికే
కనికరము కలుగును! ఓ కాలచక్రమా! నిన్నొక్కదాని నమ్ముకొన్న
యీ, నీ, దీనుల నెవ్వను గాపాడవా?

నీ॥ ఆవ్యాజ కరుణా క-హృక్షముల గల నీ య

నుగ్రహమునకు మా-న్యూలము గామ?

అనుపమ దివ్య ప్రే-మాంజలిగల నీ ప్ర

సన్నలక్ష్మికిల ల-క్ష్యమున లేమ?

అవిరళ భోగభా-గ్య ప్రదమైన నీ

ప్రతము నోచిన వదూ-వరుల గామ?

అద్భుతంబైన బ్ర-హ్మాండ హర్మ్యమున నీ

వలన బెంపబడు బి - డ్డలముగామ?

గీ॥ నట్టనడిరాత్రి మాయిల్లు-నట్టనడి స

ముద్రమున ద్రోసి షూ ఘోష - భూనభోంత

రాశముల ముట్టుకుండ పెన్-జాతిబండ

నె తిపైబడవై చున - ట్టిత్తటి నిక

కడిక చీకటి నుంతువా ? . కన్న తండ్రి :

నాదా ! ఆయ్యో ! నా కింక దిక్కెవరు ? సకల చరాచర కోటికి
ప్రాణభిక్ష పెట్టుచున్న ఓ పంచభూతములార ! సమస్త ధరాచక్ర పరి
వేష్టితమైన ఓ చతుస్సముద్రములార ! తోకసంరక్షణార్థమై యుగ
యుగాంతరముల నుంచి ప్రపంచమైన తపస్సమాధిరోనున్న ఋషి
పుంగవులకు తావలములైన ఓకాంతారములార ! కులనీతి మర్యాదల
సుస్థిర స్వభావమున గాపాడుకొనుచున్న ఓ కులపర్వతములార !
ఆశాంతముల కెగద్రాకుచున్న న్యాయభూపాలకుల సద్యశోలతలను నవ
రత్న హారములుగా ధరించుచున్న ఓ దివ్యాలకులార ! జగద్వాంధపు
నకు కర్మసాక్షికి ప్రభాతసేవ కిలకిలారావములతో సేయబోవు ఓ శకుం
తములార ! నా ప్రాణధనమును నా ప్రాణప్రియుని గాపాడుడు.

సీ॥ చివురు రెమ్మలరెంటి-జీలదీయుచు వాటి

యుసురు పోసుకొను టా-యుఃక్షయంబె

కెలకులనుండు నా-గిజిగాండ గూడును

వడఁగొట్ట నెంచ తి-వ్వలకుఁ జనుటె

ఆనందలక్ష్మి వి-హరణంబు నొనరించు

నింటి వందిరిఁ గూల్పు-టేడ్పు కొఱకె

అనవరత మభి రా-మనిధిగఁ కనిపించు

లలితాంగి స్నేహవ - ల్లరిని ద్రెంచఁ

గీ॥ జూచుట విలయకాలపు-చొరవె గాని

నిఖిల భువనైక మోహనా : - నీరజాక్ష :

కనికరములేద ? నీకు మా-కాపురంబు

భారమా ? లేక ష్షముఁగన్న-వాడగావ॥

ప్రేమయుడవు, ప్రేమలతా డోలికపైఁ దూగులాడు
వరహాల తండ్రివే : ప్రేమలేనిదే; నిఖిల భువనరచనా
దక్షుఁ డవైన నీవుగూడ తల్లడిల్లిపోదువే. నా ప్రియుని

చరణ సేవారక్తురాలనుగానా ? (పతిపాదములు కనుల కద్దుకొనును.)

చౌదరి: (మెల్లగాలేచి కూర్చుని) నిన్ను ఈ హంతకు లేమి చేయలేదుగదా.

హైమ: నన్నునూ, కొట్టిరి.

చౌదరి: మ॥ అకటా ! తావకదృష్టిలో (గనగన్యా-యాన్యాయమున్ గాంచు బుద్ధి కళాకౌశలమేది ? యీ యెడను నం-ధీభూతమైయుండెనా ? యిక, యీ క్రూర జమీనుదార్లవశమై-యేవంక (బోకుండెనా ? సుకుమారత్వముచే నిరాదరణగా శోభిల్లెనా ? రక్షకా !

(కుమారరావు ప్రవేశం)

కుమార: (కనులు నలుపుకొనుచు) అమ్మా ! ఏమిటే ?

హైమ: నాయనా ! భయపడక.

కుమార: భయమేమిటే ?

హైమ: నా తండ్రీ ! మన యింట్లో దొంగలుపడి నన్నూ, మీ నాన్ననూ కొట్టి పారిపోయినారు.

చౌదరి: కుమారా ! మీ అమ్మ దగ్గరుండు. గొడ్డు కూడా ఆగమైనవేమో చూచి వస్తా.

కుమార: నాన్నా ! మన వూళ్ళో దొరగారుండగానే దొంగలు వచ్చారా !

చౌదరి: మన వూరికి దొరగారు కూడానా ? పిచ్చి నాయనా ! ఆయన తల్లనే ఇంత పని జరిగింది.

కుమార: ఔను. నిజంగా మన యింటికి రావడానికి యింకోడికి గుండె లున్నయే ?

చౌదరి: గొడ్లను చూచి వస్తా. అమ్మ దగ్గల కూర్చో. (నిష్క్రమించు)

కుమార: అమ్మా ! నీవు కంట తడిబెట్టకే, ఆ దేవుడికి నాయందు దయ వుండ బట్టియే నా తలిదండ్రులైన మిమ్ము గాపాడినాడు. సొమ్ములు పోయిన మరల సంపాదించుకోవచ్చు. మిమ్ముల మట్టుకు మళ్ళీ సంపాదించు కోవట మెవ్వరికిని తరము కాదు. రానురాను ఈ జమీందార్లకు బల పౌరుషాదులు చచ్చిపోయి, నీతిమర్యాదలు నీరసించి, నీరిసంపదలు

సన్నగిల్లి, తుదకు కడుపాకలికి ఆగలేక, యింకొక డేమిగు
చేతగాక;

గీ॥ క్రమముగాఁ జూడ తమతమ-కాళ్లు సేతు
లఁ దినుటకు నెంచు చెడుగులై -తుదకు వారి
బ్రతుకు తెరువుల కాధార-పరులగు రయి
తులను జంపి తినుట కిట్లు-గడగిరమ్మ ॥-

హైమ: నా వరహాల తండ్రి : చూడగా చూడగా వీళ్ల దురాగతా లా తీరుగనే
షరిణమించుచున్నవి.

(చౌదరి ప్రవేశం)

కుమార: నాన్నా ! గొడ్డు పదిలముగా వున్నవా ?

చౌదరి: మన కింకెక్కడ గొడ్డురా ! నా తండ్రి : అన్ని చచ్చి పడి వున్నవి..

(చౌదరి పడిపోవును)

హైమ: (వచ్చుచు) దీనరక్షకా : గడ్డి మేసి పాడిపంటల నిచ్చు ఆ నోరులేని
పశువులను వాళ్ల కడుపున బెట్టితివా తండ్రి :

(పడిపోవును)

కుమార: బీటిమేత కయిప-రెవుత్తు సప్పుడు లేగ
లరపులన్ విని వచ్చు-ఆవులార :

నా రైతు తండ్రికా-ధారమేమెయని మో

రైత్తి అంకెలవేయు-నెద్దులార :

రైతు సంసారమే-ప్రీతిఁ బుట్టించఁ మి

క్కిలి పొడి నిడు పాడి-గేదెలార :

కుర్రల మతఁ దెల్పు-కొని, వారి నోదార్ప

వచ్చెడి నాదు తు-వ్యాయలార :

గీ॥ మీరలన్నను నేడి జ-మీనుదార్ల

కసహసము వుట్టెనా ? అక్క - టక్కటామ !

హాపరాధ మిద్దయె; యెంత-పాప కార్య

మునకు నొడిగట్టుకొనిరి దు-ర్జనులు నేడు ॥

సీ॥ తెల్లవారకముందు-తల్లికై యంబా య
 నెడు లేగలకు దిక్కు-నేడు గలదె?
 ప్రొద్దుపొడిచిన నా-ముద్దులన్నియుఁ దీర్చు
 కోడె చూడల చావు-చూడగలనె?
 ఇరుగు పొరుగువారి-బరువు మోయఁగల మా
 యింటి నేడెవరు భ-రింపఁగలరు?
 ఒక్కమాటుగ నేడు-దిక్కుమాలిన కొంప
 యె, యెన్ని పశువులు-నడలి చచ్చి

గీ॥ పోయె(రా)దేవుఁ డెక్కడ చచ్చె-రా? యింక నవ
 నిపయి దేవుఁడే లేడు యుం-డిన ఖలు లిట
 నోరులేని పశువులను-ఘోరముగ వ
 ధించునపుడు దుష్టుల నడ్డ-గించడేమి? ॥-
 చేనుమేసెడి కంచె యెందుకు? పిడుగుల గుప్పించు
 మేఘుఁడెందుకు? బిడ్డల చంపుకొని తిను తండ్రెందుకు ?

ఉ॥ ధారుణిపైన యిట్టి బహు-ధారుణకృత్యములెన్నియో కులా
 చారముగా నొనర్చుచును-జాలియు గీలియు లేక యీ జమీం
 ధారుల మెల్లరే; తుదకు-తండ్రిని పిల్లలు ధిక్కరించు న
 ట్టారయ వీరి పద్ధతికి-నందఱు కట్టడి కట్టరే జనుల్ ॥

గీ॥ ఈ యమాయకజీవుల-నేడిపించి
 చంపిన జమీనుదార్లతో-నైత మీపు
 కులుకుచీ బావురని యేడ్చు-కొంపలోన
 కాపురంబుండుమా! మముఁగన్న తండ్రి ॥- (పడిపోవు)

(ఆ బీభత్స నిశీధి గృహమును అప్పుడు చూచువారి కెంత భయ
 విభ్రాంతితో గూడిన దుఃఖము వచ్చునో ఆ విషాద గీతా నినాదములతో
 వాద్యములు మ్రోగవలెను.)

(కవి ప్రవేశం)

కవి: (బాటరీ లైటు వేసి) ఏమి? ఈ భయానక దృశ్యము. కుమారునితో
 సహితము ఈ రైతు దంపతు లిట్లేల స్పృహ తప్పి పడియుండిరి?
 చౌదరిగారు! చౌదరిగారు! పలుకకుండిరే! తలుపులన్నియు తెరచి

యున్నవేమి ? అక్కడ, ఆ కుక్కల గడబిడ యేమి ? (బాటరీ వేసి దొడ్డి గుమ్మము దగ్గఱకు పోయి చూచి వచ్చి) రామ రామ ! పశువు లన్నియు తుండె తుండెములుగా చేయబడినవేమి? ఏమి ఈ ఘోరము. అయ్యయ్యో ! నా దేశ రక్షకుడైన చౌదరి కుటుంబమును ఎప్పుడు నీ పొట్ట బెట్టుకొంటివి ? పాపిష్టి దైవమా ! నిరపరాధులపైనయా నీ కసి తీర్చుకొనుట ? ఈ పసి కూనను గొంతు పిసిగించి యెక్కడ మురిసి మురిసిపడుచుంటివయ్యా ! జాలి లేవా ? ఎంతటి దుర్భర శోకాగ్ని జ్వాలలచే యీ దేశమాత కడుపు కాల్చుచుంటివయ్యా ! దీనరక్షకా ! కాదు కాదు నీవు దీనభక్షకుడవు. కాదేని నీ రక్షకత్వము పలన సార్థ కత్వమేది ?

చ॥ అకటకటా ! సహోదర ! మ-హావిపదాంబుధినుంచి యెవ్వఁడో ధ్వజుఁ గడతేర్పఁజూడఁగలఁ-డో, యతఁడే నిజమూ సఖుండు; దా నికిఁ గొఱమాలి నట్టి చెలి-నెత్తికిఁ గొర్విగనుండు, దీనికే నిఁకఁ దగియుంటినిన్ గద, మ-హీస్థలి, నిన్దురవస్థ పెట్టగన్ ॥-
భావిక ర్తవ్యమే ప్రళయరూపముఁ దాల్చెనా ? అంతియె.
కాలకూటము పుట్టిన మీదటేగదా, అమృతము ప్రభవించినది. కాని ప్రస్తుతము ఈ భయంకర బడ బాగ్నిగుండమునుంచి బయటపడు పెట్టు ?

కుమార : (మేల్కొని లేచి) ఎవఁడవురా ? చాటుమాటున నక్కుచుంటివి ?

గీ॥ అన్నిటికి సిద్ధమైయుంటి-నసువులపయి
లేశమైనను నాకింక-నాశలేదు
కడకు నీచేత నేనై న-మడయుఁదాక
కదలనిత్తునా ! నిలునిలు-బెదరుపోత ॥-(మీదికి పోవు)

కవి : (ఆశ్చర్యముగా చూచి) నేను దొంగను కాదు నాయనా ! భయపడక.

హైమ : (అదిరిపడి లేచి) ఏమది ? నాయనా ! ఎవరురా ! (దుఃఖమున)
అయ్యా ! ఈ పసికాయను కూడా బ్రతుకనియ్యరా ? కడకేగి కాళ్ళపైబడును)

కవి : దీర్ఘసుమంగలీభవ, అమ్మా ! లెమ్ము, ఎంత కష్ట సముద్రమున బడి

యుంటిరి : (కుమారరావు నివ్వెరపడి చూచుచుండు)

హైమ: గీ॥ దిక్కులేని వారలమైతి-మక్కటా : ని
జముగ మేమెవరికిని ద్రో-హమును జేసి
యెటుగమయ్య : నేఁ డా పర-మేశ్వరునకు
నిట్టివారిపై నిర్దయ-పుట్టనేల ? ॥-

చౌదరి: (మేల్కొని కోపముతో) చీ. దుర్మదాంధులార ! ఇంకను మీ కసి తీర
కనా ? కన్నులు చల్లార్చకనా ? తిరిగి వచ్చితిరి ?

చ॥ అయినది యెట్టులో తుదకు-నయ్యెను నింకను నాదు బొందితో
భయము నయంబులేదు, మిము-వాకిలి దాటగ నీయనిష్ఠ, ని
శ్చయముగ మీ ప్రచండబల-సాహసముల్ కరగించి భూమిపై
రయితు సహోదరాళికి స్వ-రాజ్యముఁ దెత్తును గాంచు డిత్తజిన్
(దూకుడుగా పైకిపోయి) (హైమ, కుమారరావు నివ్వెరపడి చూచు
చుందురు) మహాత్మా ! (కాళ్లపై బడును)

కవి: లెమ్ము, సోదరా !

ఉ॥ న్యాయముఁ గాంచగల్గు పర-మాత్ముని దృష్టియు మారిపోయె, న
న్యాయము సేయుచున్న నర-నాథుల బుద్ధులు సుద్దులాయె, నేఁ
డి యవసీ లలామ భరి-యింపఁగలేని మహాపరాధ మి
ట్లాయెగ; రైతు సోదరుఁడు-హాయిగ లేనిచో లోకమారదే ॥-

మ॥ తొడిమల్ “వూడిన”గాని పాపఫలముల్-దుర్బుద్ధులన్రాలి యీ
పుడమిన్ బ్రద్దల గావనెప్పుడును రే-పోమాపొ యావై ఖరుల్
పొడగట్టంగ సమీపమయ్యె నిక వా-పోవన్ వివేకంబె ! యీ
కడగండ్లన్ని సహించియుండుట వృధా-గాఁబోదు నా సోదరా ॥-

చౌదరి: ఆపద్బాంధవా ! సత్కవిపుంగవా !

సీ॥ ప్రాణకంటకులై న-రాజాధములనెల్ల
బ్రతికింపుచున్నదీ-రైతుగాదె ?
దేశనాశకుఁడై న-కోశాధిపతి నెల్ల
రక్షింపుచున్నదీ-రైతుగాదె ?

ధరణి విశ్వాసమా-తకుల నింతకు గంజి
 త్రావింపుచున్నదీ-రైతుగాదె ?
 భూమికి బరువై న-శ్రీమంతులన్ సయి
 రణ మోయుచున్నదీ-రైతుగాదె ?

గీ॥ పాములకు పాలువోసిగా-రాముజేసి.
 వాటిచేత కాటును దిన్న-వాడు రైతు
 గాదె ? అద్దాని సాదృశ్య-మీ దినమున
 గుర్తుగాఁ గాంచ వచ్చె ము-మ్మూర్తులకును ॥-

గీ॥ ఈ జమీందార్లచేత నే-నింత పరిభ
 వింపఁబడి నేటికిట్లు జీ-వించుకంటె
 చచ్చి శల్యంబులకుఁ బ్రాణ-మిచ్చి; వాటి
 బలిమిఁ పగఁ దీర్చుకొనుట భా-వ్యమగు నాకు ॥

హైమ: గీ॥ ఈ జమీందార్లవలన నే-నింక పండు
 వంటి కాపురంబిమ్మెయి-వల్లకాడు
 చేసికొనియుంటకంటె; పే-ర్వాసితోడ
 భర్తతోఁబాటు సనుట యే-భావ్యమగును ॥

కుమార: గీ॥ ఈ జమీందార్ల వల్లనే-నిట్లు దిక్కు
 లేనివాడనై యుండు న-ద్దానికంటె
 ఈ జమీందార్లకింకెక్క-డేమి దిక్కు
 మొక్కు లేకుండఁజేయుటే-చక్కని పని ॥

కవి: నాయనా ! నీవు చెప్పినదియే మిగుల ప్రశంసనీయముగా నున్నది.

ఉ॥ పంటవలంతియైన మన-భారతమాతయే 'పూర్వమందు నీ
 వంటి కుమార రత్నముల-పాసిగ కన్నదియైన నేడు యీ
 కంటకలుద్ధతిన్ కడుపు-కాలిన దొటకు హేతువుండునే ?
 దంటపు నీవు నిన్గనిన-తల్లియుఁదిండియు ధన్యు లర్భకా ॥

ఇక జరుగఁబోవు నాటక కథా విధానానికి జాగు చేసినచో ఆలస్య
 మమృతం విష మౌను. ఇక్కడ మున్నగుకరణాదు లెవ్వరు మన
 చార్జీ దాఖలు చేసికొనరు. సాక్షులు సోహసించి నిజము చెప్పలేరు.

ఇంటికి తాళము వేసి శ్రీఘమే నా వెంట పై గ్రామమునకు రండి.
అక్కడ తగిన సన్నాహముతో కలిసి రంగానికి దిగుదము.

చౌదరి: చిత్తం.

(తెరపడు)

3వ రంగం

దివాణం

పంతులు కుర్చీలో కూర్చుని యుండును.

అంజయ్య తివాసీపై కూర్చుని యుండును.

పం॥ జరిగిన మట్టుకు విశేషాలేవో దొరగార్కి తెలియజేయాలిగా ?

అంజ: తెలియజేయాలి. (ఆలోచించు)

పంతు: ఏమిటి ? ఆలోచిస్తావ్.

అంజ: చౌదరి....కుటుంబముతో సహితంగా ఎక్కడికో లేచిపోయినాడట.

పంతు: లేచిపోయినారా ? ఎందులోన్నా పడి చచ్చిపోయినారా ?

అంజ: ఇప్పుడేది జరిగినా గొప్ప చిక్కే.

పంతు: ఇది ఆలోచించవలసిన విషయమే. అయితే; దొరగారెప్పుడు వచ్చేది తెలుసునా ?

అంజ: ఏమిటండీ ! మీక్కూడా మతేమన్నా పోయిందా ? గ్రామంలో పుట్టిన యీ పుండు మాననిదే యెట్లా వస్తారు ?

పంతు: అయితే, ఇది మాని మచ్చ పడేదెప్పటికో. మచ్చపడినా గుర్తు గుర్తుగానే వుండేట్టుందే.

అంజ: దానికేమిటి ఆలోచించలేక చస్తున్నా. చౌదరి యెక్కడికి పోకుండా వుండినట్టే తే, యీ తొంద టుండేదికాదు.

పంతు: వీళ్ల దెబ్బతియ్యి. చచ్చిపూడ సాధించాలనుకొన్నారేమో. అది సరే గాని: మన దొరగారుకూడ అకస్మాత్తుగ పట్నం పారిపోవటం (నోటి

మీద చేయిపెట్టుకొని) కాదుకాదు, పట్నానికి ప్రయాణంకావటం లోకానికి అనుమానంగా వుంటుందేమో.

అంజ: దానికెట్లాగో అట్లాగు సనుర్థించవచ్చులెండి. అకస్మాత్తుగ జనానావారికి ప్రాణంమీదికి రావటంవల్ల వెళ్లారని చెప్పకోవచ్చు. డాక్టర్ల సర్టిఫికేట్స్ కూడ తెప్పించి చూపుతాము.

పంతు: ఇది బాగానే వుంది. అయితే చౌదరిపొలం నాటుకాకపోవటం, పశువులన్నీ యింటిపద్ద చంపబడియుండటం, పైగా కుటుంబంతో సహితం అతడు వూళ్లో లేకపోవటం, ఇదంతా చూచుచున్నా దివాణం మీద అనుమానం వడదు ?

అంజ: కనుకనే, ఇప్పుడు మనబోటివాళ్లు దొరగారి ప్రాణాలు కాపాడాలి.

పంతు: సరే, మనందరి సంగతిచూస్తే, ఏమి చేయటానికి తోచకుండా ముందుకు పోతే గొయ్యి వెనుక్కుపోతే నుయ్యిలా వుంది. కాని, నాకొక వుపాయం తోస్తున్నదోయ్.

అంజ: చెప్పండి. వెంటనే చేద్దాం.

పంతు: చెప్తా. ఇప్పుడు బుర్ర పనిచేయాలి. దానికి;

అంజ: ఏం కావాలి ?

పంతు: భృంగమలక తైలమన్నా చందనాది తైలమన్నా వుందీ ?

అంజ: లేకేమండి. ఇప్పుడు మీకేం కావలసినా వుంది.

పంతు: సరే, రెండు తెప్పించు. ఇదిగో : అవేక్కడ తయారుచేసినవి.

అంజ: అవి దేశంలోకల్లా ప్రఖ్యాతిగాంచిన చింతలూరి వేంకటేశ్వర-ఆయుర్వేద నిలయంనారివి.

పంతు: ఇంకేం అవి వున్నవికదా. తెప్పించు. ఇదిగో చెమన్తో ఏమన్నా కూరలుగాని ఫలాలుగాని వున్నాయ్ ?

అంజ: ఆగండి. మీక్కావలసినన్ని కూరలు ఫలాలు తెప్పిస్తా(నిష్క్రమించును)

పంతు: నా కుడి కన్నదురుతున్నది. ఆది నా బావిక ర్తవ్యమునకు శుభసూచకముగానే వున్నది. ఇప్పుడు నా అభినవ చాణక్యుని చాకచక్యము చూపాలి. చౌదరయ్య మచ్చ మాపెయ్యాలి. (ఆలోచించును)

గీ॥ చెట్టునకు విరివిగాఁగావు-పట్టినపుడె
కొమ్మలెల్ల వంగును! నట్లె-కుటిల మాన
వులకు దుర్బుద్ధులెన్నియో-పుట్టిగాని
లొంగరు జగతిలో ప్రభు-లోకమునకు॥

(అంజాయి ప్రవేశము)

పండ్లుమాతా తెప్పిస్తున్నావా ?

అంజ: అన్నీ తెప్పిస్తున్నానండి.

పంతు: సరే కూర్చో. వాకిట్లో ఎవరినన్నా వుంచివచ్చావా ?

అంజ: ఆ.

పంతు: నేను చెప్పేది బహుశాగ్రతగా విను. ఇప్పటికి జరిగిన వృత్తాంతం దొరగారికి నేడే తెలియజేయఁ. ఇక ముందు జరుగవలసినదేమంటే కూలివాళ్లని మాలమాదిగ గూడాలని వశపరచుకోవాలి. దానికి వుపాయం ఒకటే. ఈ పదిరోజులు వాళ్లకి కావలసినంత కల్లు నీళ్లు పోయిస్తుండు. మనిషికి రోజుకి నాలుగూనికల వొడ్డు పారబోయించు. చౌదరయ్య పాలేర్లను కూడా యెట్లాగైనా స్వాధీనం చేసికోవాలి. యిక రైతాంగాన్ని దగ్గరికి చేరదీయాలి. అదెట్లాగంటే. వాళ్లు బోలెడు సిస్తు బకాయపడ్డారు. వాళ్ల బకాయాలను యివ్వబ్బర్లేదని దొర గారిచేత వుత్తరవు తెప్పించి యిప్పించు. బకాయా లేనివారికి నజరానా లేకుండ కొన్ని బంజరుభూము లిప్పించు.

అంజ: ఇదంతా జరగటానికి అవకాశ మేదండి.

పంతు: అవకాశమా ? చెప్పతా. రైతులను కూలిజరాన్ని పిలిపించు. వాళ్ల నెట్లాగైనా బుట్టలో వేస్తా.

అంజ: అందరూ దారికివస్తారు కాని, ఆ సూల వెంకాయ రాడు. వాడు మాలావు పొగరుమోతు. పైగా మిగతావాళ్లనికూడా చెరుపుతాడు.

పంతు: మజచిపోయినా. వాడి కొంపొక్కటి యిక్కణ్ణుంచి లేవగొట్టాలి. చేతైతే వాణ్ణికూడా అయిపులేకుండ చేస్తేనే బాగుంటుంది.

అంజ: నేనుకూడా అనుకొన్నది అంతేలేండి, అసల సంగతి చెప్పరు.

పంతు: వెంటనే యిప్పుడు 10 మందిచేత, చౌదరయ్య యింటివద్ద చంవబడిన పశువుల నన్నిటిని అయిపు లేకుండా చేయించు తరువాత మన పశువులను నాల్గింటిని చంపించు.

అంజ: మన పశువులనే.

పంతు: తెల్లబోతావేమిదీ. ఆ పని తప్పకుండా జరపాలి. తరువాత మనగడ్డి వామికూడ వొకటి తగలపెట్టించు రైతులతో గట్టి వాళ్లని నల్గురిని సాక్ష్యానికి సిద్ధపజు.

అంజ: ఇది మంచిపఖడా అయిన వుపాయమేనండి.

పంతు: ఇంకా విను మఱి. తరువాత మేజిష్ట్రేటునకు చార్జీయిస్తా.

అంజ: ఏమని :

పంతు: ఫలానా చౌదరయ్య తన జమీందారు తనకు కూలీలను రానియ్యక పోవటంచేతనున్నా తన వ్యవసాయానికి చెరువులో నీళ్లియ్యక పోవటం చేతనున్నా, అడవిలోకి పశువులను పోనియ్యక పోవటం చేతనున్నా విపరీతమైన కక్షగలవాడయి, జమీందారుగా రూళ్లలో లేనప్పుడు చూచి, సదరు వారి పశువులను చంపించి, గడ్డివామిని తగులపెట్టించి, తా సక స్మాత్తుగ అర్ధరాత్రివేళ పెళ్లాంబిడ్డలతో సహితం యెక్కడికో పరారై నాడు గనుక యేలినవారు సదురు ఆ ముద్దాయిని యెక్కడున్నను వెతికించి, అరెస్టు వారెంటు మీద పట్టుకొని సదరు ముద్దాయిని సదరు పిఠూరీదారులమైన మమ్ములను విచారించి నిజము గ్రహించి, సదరు ముద్దాయి అయిన చౌదరయ్యకు తగిన శిక్ష విధింపకోరుతాము. అని.

అంజ: చార్జీ ఫారం వెంటనే వ్రాయండి. దాఖలు చేద్దాం.

పంతు: వ్రాద్దాం. ఇదిగో ఈ పదిరోజులు నావెంట మట్టుకు గట్టి వస్తాదులంటి వాళ్ల నిద్దటి నుంచు. ఇదిమట్టుకు అన్నింటికంటె ముఖ్యము సుమా.

అంజ: (సవ్వుచు) సరేలెండి. అంత భయం మీ కెందుకండి.

పంతు: బాగా చెప్పావు. భయముండటం ఎన్నింటికి తోడుపడుతుందో నీకు తెలుసునా? అసలు ప్రాణం కాపాడేదే అది. భయములేనివాఁడు బ్రతుకలేడు. ఆ వచ్చేదెవరు ఫలాలేవి? కూరలేవి?

అంజ: వస్తున్నయ్యవిగో. బాపిరెడ్డి యింకెవ్వరో యిద్దరు వస్తున్నారు.

పంతు: ఈ బాపిరెడ్డికి చౌదరయ్యకు మాటామాట వచ్చి స్నేహం చెడిందటే.

అంజ: అవునండోయ్ !

పంతు: అన్నీ అనుకూలంగానే వున్నాయ్. (బాపిరెడ్డి, గొల్లలు ప్రవేశం)
దండాలు పంతులుగారు ! (దాసు పండ్లబుట్ట తెచ్చిపెట్టును)

పంతు: ఏం బాపిరెడ్డి : కూర్చో. ఓయ్ గొల్లబోయలు మీరుకూడా అక్కడ
కూర్చోండ్రా. (బాపిరెడ్డి, గొల్లలు కూర్చుందురు)

పంతు: (బుట్టలో పండ్లు వారికి పంచిపెట్టుచూ) మీరు వచ్చినపని ఏమిటో
మాట్లాడుదురుగాని, నాతో మా యింటికిరండి కాస్త యీ బుట్ట పట్టుకొని
రండిరా మీరు ! (ఆండలు నిష్క్రమింతురు) తెరపడు.

3వ అంకం

4వ రంగం. కీధి-వాలంటీయర్లు-రైతులు-కూలీలు-పాటపాడుచూ
జైలుకొట్టుకొంటూ వెంట నడుచుచుండగా, చౌదరి, కవిసార్వభౌముడు,
హైమ, కుమారరావు ముందు నడుచుచుందురు.

పాట

కూలీలందఱు యేకమాతే కూటికేమి తరుగురా
కూలివాండ్లలోనె బలమీ కాలమందున నుండెరా
కూలివాండ్లమైన మనకు కులములెందుకు తెలుపరా
కూలివాండ్లమైన మనము కలసియుండము శోదరా

అన్నా కూలీ లేకము కావలెరా॥ అన్నా కర్షకు లేకము కావలె

కష్టపడి యీ మేడలన్నీ కట్టినది మనమేకదా
కష్టపడి యీ ఫ్యాక్టరీలు కట్టి వారల కిస్తామి
కష్టజీవులమైన మనకు గుడిసెలే గతి యాయెరా
కష్టపడి పనిచేయుచున్నను కడుపు నిండుట లేదురా

అన్నా కూలీ లేకము కావలెరా! అన్నా కర్షకు లేకము కావలెరా॥

ఎండవానల కోర్చి మనము కండలను కరిగించియు

దండిగా రకరకములైన ధాన్యముల పండిస్తీమి

పండినా పంటంత సోమరిపోతులకు తెచ్చిస్తీమి

తిండిలేకను చెట్టుగుట్టల తిరుగుచూ మన ముంటిమి

అన్నా కూలీ లేకము కావలెరా : అన్నా కర్షకు లేకము కావలెరా॥

మనము మనుజులమన్న సంగతి మఱచి పోయిరి వారలు

మనము చేసిన తష్టమంతా మంటలో కలిపేసిరి

మనము మూడులమంచు పైగా మాటలెన్నో పల్కిరి

కనికరము సుంతైన లేకా కఠినముగ బాధించిరి

అన్నా కూలీ లేకము కావలెరా : అన్నా కర్షకు లేకము కావలెరా॥

తరువాతి దృశ్యం

మేజాబల్ల కుర్చీలు వేయబడి వుండును.

సభికులందఱు జయజయధ్వానములతో కూర్చుందురు.

చౌదరి, కవిసార్వభౌముడు, హైమ, కుమారరావు కుర్చీలలో
కూర్చుందురు.

సభికుడు : అయ్యా : సోదరులారా : నేడీ మహాసభకు, అఖిల భారత రైతు
లోకానికి తలకట్టుగా సున్నటువంటి చౌదరయ్యగారిని అధ్యక్షులుగా
సభికుల యావన్మంది తరపున కోరుచున్నాను (కూర్చొనును)

ఇంకొక సభికుడు : అయ్యా నేను బలపఱచుచున్నాను. (చూర్చొనును)

చౌదరి: (లేవగా కరతాళ ధ్వనులు) సోదర సోదరీ మణులారా : ఈ మహా
సభకు అపూర్వమైన మేధా సంపన్నులను అఖండ దేశసేవాధురీణు
లను, అసంత సత్యశోధకులను అధ్యక్షులుగా నియమించటానికి
బదులు మన సోదరులు ఈ నిరక్షరకుక్షిని, ములకాల కర్రపట్టుకొని
గాగలి నడుపుకొనెడి యీ మోటువానిని, అధ్యక్షులుగా కోరటమనేది
ప్రతాపరుద్రుని నవరత్న ఖచితమైన సువర్ణ సింహాసనముమీద చాకలి
పేరిగాణ్ణి నిలపెట్టినట్లున్నది. (సభలో నవ్వు) సదస్యుల యానతి
భగవానుని యాజ్ఞవంటిదికాన, ధానిని శిరసావహింపవలసివచ్చినది.

మీకు చిరపరిచితులగు కవిసింహ కిశోరులైన కవిసార్వభౌములవారిని
పువన్యసింపవలసినదని ప్రార్థించుచున్నాను.

కవి : (లేవగా కరతాళధ్వనులు)

సీ॥ అక్షయంబుగ నీ నిరక్షరకుక్షి వ
లననేగదా భూత-లంబు నిలిచె
దక్షులందఱు నీ నిరక్షర కుక్షిబైఁ
గద. జీవితంబును-గడుపుకొనిరి
అధికారులిక నీ నిర-క్షరకుక్షిఁ బె
గల్చికదా బ్రతు-కంగబడిరి
ఐశ్వర్యములు నీ నిరక్షరకుక్షిలో
నుంచికదా ప్రభ-వించుచుండె

గీ॥ రైళ్ల మోటార్ల నైకిళ్ల-కీళ్లలన్ని
నీ నిరక్షరకుక్షిలో-నిమిడి యుండె
ప్రజలు కోరు నీ అధ్యక్ష-పదవికూడ
నీ నిరక్షరకుక్షిలో-గానిపించె

రాజు నీకన్న నెవరురా-రైతురాజు॥

అధ్యక్షా ! సభికులారా ! ప్రస్తుత కాలంలో ధనవంతులు ధనహీనుల్ని, బలవంతులు బలహీనుల్ని, తెలివిగలవారు తెలివి తక్కువవారిని కొట్టి తినటమే మర్యాద. అది చేతగానివాఁడు ఈ యుగంలో బ్రతుకలేడు. బ్రతికిసను శుష్కదండుగే. ధనవంతులకు మదాంధత, బలవంతులకు క్రూరత్వము తెలివిగల వారికి దుర్గర్వము సహజ కవచాలై నాయి. ధన వంతుల మాటకు అడ్డు చెప్పగూడదు. బలవంతుల ధాటికి యెదురు పోగూడదు. తెలివిగలవారి తెలివితేటలకు గేలి చేయకూడదు. ఒకవేళ యెవఁడైన యీ త్రిమూర్తులకు వ్యతిరేకముగా నిలబడి ధిక్కరించి నట్లైతే వాఁడు దుంపనాశనము కావలసినదే. స్వర్గమర్త్య పాతాళలోక పాలకులయిన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాదులను తిరస్కరించి బ్రతుక వచ్చుగాని పై చెప్పబడిన ఆ బ్రహ్మరాక్షసాధములైన ముగ్గురను తూలనాడి బ్రతుకలేరు. ఈ యుగం మొన్నటిదాకా వారి యేలుబడి

లోనే వుండి నానా ధ్వంసమై యున్నది. లోకకంటకులైన యీ మూర్తి
 త్రయంవారు ఈ జమీందారులకు దాసులు. అటువంటి : అప్రతిహత
 ప్రజ్ఞాదురీణులైనవారిపై ప్రభుత్వ పీఠ మధిష్ఠించిన యీ జమీందారులు,
 పైవారికంటె యెన్నిరెట్లు దారుణ ఘోరకార్యముటనా పటిష్ఠులో
 వూహించుకొనుడు. పూర్వము హిరణ్యకశిపునకు రావణాసురునకు
 పంచభూతములతో సహితం బ్రహ్మాండమంతయు వశమయ్యెను. హరి
 హరబ్రహ్మదులు పాద సేవకులుగాను, వాయుదేవుణ్ణి పాచివూడ్చి పంకా
 లాగేవానిగాను, వరుణదేవుణ్ణి నీళ్లబ్రాహ్మడుగాను, అగ్నిదేవుణ్ణి వంట
 బ్రాహ్మడుగాను యింటిదగ్గఱ నియమించుకొని సమస్త భువనాన్ని
 గడగడలాడించారు. ఆ మాదిరిగానే, నేఁడీ జమీందారులు శాసనసభ
 లను గవర్నరులను జిల్లా బోర్డులను కలెక్టరులను పోలీసు యినస్పెక్ట
 రులను పోస్టు మాష్టర్లను వున్న షాపుకీర్లను చేతిలో పెట్టుకొని యెష్టేటు
 రైతులను కూలీలను స్కూలు మాష్టర్లను గడగడలాడించుచున్నారు.
 బోకరించిన వారిని అయిపులేకుండ చేయుచున్నారు. తగదన్నవారిని
 తన్ని పంపిస్తున్నారు. ఈ బల మెక్కడిది? ఈ సాహసమెక్కడిది? ఈ
 భోగలాల సత్వ మెక్కడిది? ఈ వరసన తన్నులు తింటు, పస్తులు
 పడుకొంటు రాత్రింబవళ్లు కాయకష్టం చేయుచున్న కులీవాని చెమటబొట్టు
 నుంచియే కదా ఆస్తిధర్మం ధారాగతం చేస్తున్న నోరులేని బక్క రైతు
 నుంచియే కదా వారికి దక్కినది. మునపటి రాక్షసులకు బ్రహ్మాస్త్రము
 మొదలుగా గల ఆయుధములున్నాయి. ఈ నాఁటివారికి అరణ్యములే
 ఆయుధములైనవి. తమ ప్రాణం మీదికి వచ్చినప్పుడుగాని మునపటి
 రాక్షసులు బ్రహ్మాస్త్రము ప్రయోగించేవారుకారు. ఈనాఁటివారు తమ్మెది
 రించిన వారిపై నెల్ల తమ అరణ్యాస్త్రము ప్రయోగించుచున్నారు. ఈ అర
 ణ్యాస్త్రము ప్రయోగించే దెట్లో చెప్తా వినండి. ఎదిరించినవారి ప్రశువులను
 అరణ్యంలోనికి పోనివ్వరు. అడవిలోకి కట్టెపుల్లలకు వెళ్లనివ్వరు.
 ఇంటి కప్పుకు తాటాకులు చొడ్లలో వున్నవే కోసుకోనివ్వరు. విస్తరా
 కులకు చెట్లాకులను ముట్టుకోనివ్వరు. ఆఖరికి పూచికపుల్ల వంకకూడా
 చూడనివ్వరు. తెల్లవారితే ఈ యెష్టేట్లలో వున్న ప్రజలకు బ్రతుకు
 తెరువంతా అడవిలోనిదే. అట్టి జీవనోపాధియైన అడవిని అరికట్టి ఈ
 జమీందార్లు, రైతులను కూలివాండ్రను చెప్పక్రింద తేళ్లవల్లే అణిచి

తొక్కి వుంచారు. ఈ నిరంకుశ జమీందార్ల దుండగాలు దురాగ్రహాలు దుర్మార్గాలు దురాశా భూయిష్టమైన ఘోరాలు నానాటికి విపరీతమై దుష్టచతుష్టయానికి తీసిపోక అనూయ అహంకారములే చక్షురింద్రియములు గలవారలై అనివార్యమైన స్వార్థపరత్వముచే జీవితాన్ని గడుపుకొనుచున్నారు. కూలివానికి వంటినిండా గుడ్డలేదు. కడుపునిండా గంజిలేదు. నిల్వటానికి నీడలేదు. పైగా సంఘంలో సమాన గౌరవంకూడ లేకపోయింది. ఆ కూలివాడు పడుచున్న కష్టం యేనాడై నా అనుభవించినట్టైతే అనుభవించిన వారిచ్చట వుండినట్టైతే వారికి తెలుస్తుంది. గంభీరోపన్యాసాదులు విన్నమాత్రాన అంతగా తెలియదు. నా మనస్సుస్ఫురిగా నా కిష్టదైవమా కూలివాడే. ఆ కూలివాడే జగదాధారుడు. ఆ కూలివాడు లేనిదే తెల్లవారదు. ఆ కూలివాని కష్టమే నే నెల్లప్పుడు విశ్వసిస్తూ వుంటాను.

గీ॥ కూలివాని కష్టము పడ-లేడుగాని

కూలివాని కష్టములోని-కూలిమట్టు

కు, బిగబెట్టుకొని మిగుల్చు-కొని జమీను

దారుడై యుండగఁ దలంచు-ధాతకూడ ॥

ఇక అధికారులు తామొక గంటలో అనాయాసంగా వందలు కొద్ది యొడినింపుకొనుచు, తమ దగ్గఱ ప్రొద్దుగూకులు కూలివని చేసినవారికి పావలా డబ్బులిచ్చుటకు గ్రుడ్లెత్తి చేయుచున్నారు. పైగా వాడు చేసిన సేవతో లేనిపోనివంకలు నోటిబోకరింపున చాలాచూపి, ఆ కష్టజీవికి రావలసిన పావలాలోగూడ విఱగ గోయుచున్నారు. కూలివాడు పుల్లకు వలే యిక కొట్టుకొని పోవలసినదే. ఉన్నతోద్యోగస్తులు తమ దగ్గఱ సేవకుల గో డేమైనా ఆలకించుచున్నారా? లేదు.

గీ॥ వేల జీతములోనున్న-పెద్దలింక

వారలిర్వరేయైన న-వ్వారికెల్ల

వేలుచాలవు; గాని కు-చేలు సంత

తిగల సేవకు కాపుర-స్థితికి నైదు

రూకలే చాలునట; యేమి-రూల్సులయ్యు :

ఇస్తోకు కావరానికి జీతభత్యాలు జాన్తిగా ముట్టాలట. ఇస్తోకు పొళ్లు కాపరాలు కొద్ది జీతంతోనే, సంతృప్తి చెందాలట. ఈనాటి న్యాయ మిట్లా వుంది. సేవకావృత్తికి పాల్పడితే కడుపునిండా కూడులేదు. కూలివానిని జాలితలిచేవాడు లేడు. ఇక ఆస్తిధర్మం దారాగతం చేస్తున్న రైతుకేమి మిగలటంలేదు. మిగిలేవి అప్పులు. జమీందార్ల చేతిలో తిప్పలు. అఖిరికి చేతికి చిప్పలు. అసలు దేశానికి రైతు పెట్టని కోట రాజ్యానికి వరహాలమూట. సకల సౌఖ్యాలకు, పుష్పఫలభరిత శోభాయమానమైన చక్కనితోట. నిఖిల సంస్థలకు రాజబాట. విజయ ధ్వజములపై తేజరిల్లేడి బావుట. జగత్తుకు ప్రాణప్రదమైన లక్ష్మీదేవికి కన్నతండ్రి.

మ॥ శ్రమకెంతో చెమటోడ్చి మ్రొక్కుబడుల-శాంతంబునీడేర్చితాఁ
కమలా తన్నిని గన్నతండ్రియయి, త్యా-గస్వామియై రత్న గ
ర్భ మహేశ్వర్యముగాంచు బిడ్డలకు గా-రాబంపు పెద్దన్నయై
ప్రమదంబిచ్చు కృషీవలుం డిపుడు ని-ర్భాగ్యుండుగా నుండెనే॥

పూర్వము బలిచక్రవర్తి చాలా దానధర్మాలు చేశాడుగాని విపరీతమైన దురాశా పీడితుడై దేవేంద్రపదవికూడ అపహరింపవలెనని దుర్బుద్ధి పుట్టి కట్టకడకు అధఃపతన మయ్యాడు. అట్లాగే, ఈ జమీందారులెన్ని దానధర్మములుచేసినా, యెన్ని తడవలున్నతోద్యోగస్తులకు విందులు చేసి బహుమానములు సమర్పించినా ఎంతమంది కవులచేత కొనియాడ బడి కృతిపతులైనను, కాకులను గొట్టి గద్దలకు వేసినట్లుగా కూలి వానిని యేడిపించుచూ, రైతును చంపుకొని తినుచు, యెన్ని ధర్మకార్యములు చేసినా ప్రయోజన మేమున్నది? నా సోదరులారా! ఈ మహాసభకు అధ్యక్షపీఠ మధిష్ఠించిన యీరైతు తన జమీందారికి కల్ప వృక్షము వంటివాడు. ఇట్టి రైతుపై పగబట్టి అర్ధరాత్రివేళ యింట్లో జొరబడి యీ చౌదరయ్యను స్మృతితప్పెడిదాకా బాది, వీరి సాధ్వీమ తల్లియైన యీమెను కొట్టి పరిభవించి పశువులను వధించి యిల్లుదోచి పై బట్టలతో గ్రామంలోనుంచి వెళ్లగొట్టిన యిటువంటి పాపిష్టి జమీందారునికూరచర్యల ఖండించెడివార లీ సభలో గలరా? (సభలో గలమని కేకలు) అయ్యా! గడబిడ చేయకండి. ఇంకా రెండుమూడు మాటలతో

ముగిస్తా. కృతయుగమందు దేశము కామదేనువుపంటిది. దానిని తన నిర్వహణలో వుంచుకొనుటకు వాడిగల గొడ్డలివంటి గంభీర వాక్రొధిచే తన్నెదిరించి ప్రతిభాషలాడిన ధీరోదాతుల ప్రతికూల వాక్యములనెల్ల ఖండించి బ్రాహ్మణుడై నీ పరశురాముడు మొదట ప్రభువయ్యెను. త్రేతాయుగంలో, ధర్మపత్ని వంటి దేశమును కాపాడుటకు నోటి బోకరింపులు పనికిరాక భుజ బాహుబలపరాక్రమమున, కోదండపాణియై శ్రీ రామచంద్రుడు ప్రభువయ్యెను. ద్వాపర యుగములో కుటుంబ కలహమువంటి దేశమును స్వాధీనము చేసికొనుటకు కేవలం బలపరాక్రమము లుపకరింపకపోవటముజేసి వైశ్యునివలె ఎప్పటికప్పుడు యుక్తులు పన్నగల మాయలమారివాడైన కృష్ణుడు ప్రభువయ్యెను. ఇక ఈ కలియుగములో దరిద్రదేవత పట్టి పీడింపబడుచున్న దేశమును సంరక్షించుటకు, పై బ్రాహ్మణ ధర్మము పనికిరాదు. బలపరాక్రమములతో గూడుకొన్న జాతధర్మము లుపకరింపవు. యుక్తి కుయుక్తులపై సంచరించు వైశ్యధర్మము యే మాత్రము ఉపయోగింపబడదు. యెన్ని యిక్కట్లు సంభవించినను స్వధర్మము మట్టుకు మానుకొనని, కూలివాడు, బక్క రైతు దేశ దారిద్ర్యాన్ని తీర్చి పరిపాలించుటకు ప్రభువరేణ్యులు. వారలే ప్రభువులు కావలెను. సకల సామ్రాజ్య సింహాసనము ఆ కూలి ఈ బక్కరైతు అధిష్ఠించిననాడే దేశము సుఖిక్షముగా వుండగలదు. నిరుద్యోగ సమస్య నివారణ కాగలదు. సమస్తవిద్యలు రాణింపగలవు. అప్పుడి నిరంకుశ జమీందార్ప్రభుత్వ మడుగంటగలదు. కనుక ఓ కూలి జనసోదరులారా : మీ అందఱి హృదయములు నిష్కల్మషములు అతి నిర్మలములు. మీ చెవినిబద్ధ సత్యవాక్యము బీరుపోదు. మీ హృదయమునకు తట్టిన ఫిరోపదేశములు నిరసింపవు మీరు మీ స్థిర సంకల్ప బలమున తక్షణమే గాంధీ మహాత్ములవారి మురళీగానమువంటి వుపదేశ వాక్యముల శిరసావహించి ఆ మహాత్ముని నెవా సంఘములో సభ్యులుగా చేరి వుత్తరక్షణమున వారి యాజ్ఞకై నిరీక్షింపుచు నడుములు కట్టి సిద్ధముగా వుండుడు. కూలిజనులారా : రైతుజనులారా : యువజనులారా : మీ మహాత్మాగముననే భరతమాత దాస్యవిముక్తురాలు

కాగలదు. మీ మీ జీవిత ధర్మముగూర్చి చెప్పుటకు నా కనుభవము తక్కువ. ఇప్పటికే కాలాతీతమైనది (కూర్చొను. కరతాళధ్వనులు)

(అధ్యక్షుని యుపన్యాసము.) (కరతాళధ్వనులు)

సోదర సోదరీమణులారా : అమృతపు గుటకలువేసిన తర్వాత కొబ్బరి ముక్కలు రుచికరముగా నుండనట్లు, కవిసార్వభౌములవారి అనర్గళమైన వాక్కుధారన పిపాసకులైన మీకు నా వంటివాని మాటలు రుచింపవు. కాని, అమృతతుల్యమైన భోజనానంతరము వగరుగా నుండు కటికపోకచెక్కలుగూడ నమలుట ఆచారము కలదు. గనుక ఈ మోటవాని నుడులనుగూడా వినుబాధ్యత తమపై గలదు మన్నింపుడు. పుష్పములలోని మకరందము శ్రమపడి యొకచోట కూర్చున్న తేనెటీగలను గొట్టి కోతిమూకలు బ్రతుకుచున్నవి. అహర్నిశము విసుగన్నమాట నెఱుగక ప్రాకులాడి నూకగింజలను ప్రోగుచేసుకొనుచున్న చీమలకడ త్రాచుపాములు బ్రతుకుచున్నవి. అట్లే విశ్వములోనున్న కష్టజీవుల కాయకష్టమువలన భాగ్యవంతులు జమీందార్లు బ్రతుకుచున్నారు. తేనెటీగలన్నీ యేకమై కోతిని దరిఁజేరనీయకుండినచో, చీమలన్నీ యేకీభవించి పాముల మెసలనీయకుండినచో, కోతులగతి పాములగతి యెట్లుండెడిదోగాని, అట్లా జరుగకపోఁబట్టియే పైవాటి ఆట సాగుచున్నది. (సభలో చప్పట్లు) అసలు మొదట జమీందార్లందఱు మనవంటివారలే. మనదేశము పరరాజుల వశమైనప్పుడు వారికి 18 లక్షల చదరపుమైళ్లగల విశాలభారత వర్షమునుండి సిస్తులు వసూలు కావటము దుర్బటమై యీ దేశములో తాము నలువైపుల నుంచి కొంతమందిని తాబేదార్లగా పిలిపించుకొని, ఒక్కొక్కరికి కొన్ని గ్రామముల వప్పజెప్పి, ఆ గ్రామములపై సిస్తు వసూలుచేసి, రెండు వంతులు తమకు పంపుకొను నట్లున్నూ మిగతా ఒకవంతు, వసూలు చేసిన యీ తాబేదార్లు మిగుల్చుకొనేటట్లున్నూ ఖరారునామా వ్రాసి యిచ్చిరి. 3 వేల రూపాయలు వసూలయినచోట నుంచి 2 వేల రూపాయలు పై వారికి ఈ తాబేదార్లు పంపుచు మిగతా వెయ్యి రూపాయలు

కష్టపడి తామార్జించిన సొత్తుగా మిగుల్చుకొనుచున్నారు. అయితే యీ తాబేదార్లయిన వారికి 3 వేల రూపాయల సిస్తు వసూలు కావటమెట్లు? వారికి ప్రజలపైన కొంత అధికారముండినగాని వసూలుగాదు. ఆ అధికారము ఈ తాబేదార్లు పై పరరాజులకడ సంపాదించి, అడవులు పోరంబోకులు శ్మశానాలు స్వాధీనం చేసుకొన్నారు. అప్పటినుంచి ఈ తాబేదార్లు జమీందారులై ఎకర మొకటింటికి 2 రూపాయలున్న సిస్తు తమ యిచ్చవచ్చినట్లు 10, 12 రూపాయలుచేసి, నిరంకుశముగా అమాయకులైన ప్రజల దగ్గరనుంచి గుంజుచున్నారు. ఇదెట్లా సాగుచున్నదంటే? దొంగ, జేబులు కత్తిరించుచున్నప్పుడు, అరవకుండ నోటిదగ్గర తుపాకీబారు పెట్టువాడుండబట్టియే సాగుచున్నది. మొదట చెప్పిన ప్రకారం, ఎ॥కి 2 రూపాయలలో నుంచి రెండు వంతులు పై ప్రభుత్వమువారికి పేషుకష్టులుగా చెల్లించుచున్నారు. తాము నిరంకుశముగాపెంచిన అదనపు పన్ను మిగుల్చుకొనుచున్నారు. ఆదీగాక 1 ఎకరము భూమిని 2 ఎకరములుగా తమ సర్వీయర్లచేత కొలిపించి, అమాయకపు రైతుల నీ విధముగా తమ తాతగాడి భూమిలోనుంచి ఎక్కువభూమి దయాధర్మంగా నిచ్చామని సంతృప్తిపఱచి, రెట్టింపు సిస్తు యీ మాదిరిగా నోరులేని బక్కరైతుల దగ్గర నూడలాగు చున్నారు. అందుచేత మొదట తాబేదార్లుగా నున్న వీరు లక్షలరాబడి గల జమీందారులైనారు. ఇక రాత్రింబవళ్లు గొడ్డుబిడ్డలతో శ్రమపడి చెమటోడుచున్న బక్కరైతుకు, మిగిలేవి బొమికలు. ఈ విధముగా జమీందారులొక చెంపన, రైతు రక్తము పీల్చి మాంసము తిని బొమికల ప్రోగుగా చేసిపెట్టుచుంటే, మఱివొక చెంపన యెప్పేట్ల వుద్యోగస్తులు మొదలైనవారు, ఆ, బొమికల ప్రోగుగానున్న రైతు బొమికలు పగలగొట్టి పొడిపొడి చేయుచున్నారు. అఖరికి రైతు ఈ నిరంకుశ భోగపిశాచములైన వారికి బలియై మసియై పోవుచున్నాడన్నమాట. నానాటికి ఈ జమీందారులు అధికారబలము వృద్ధిచేసుకొని వారి యెప్పేట్ల రాబడి పెంచుకొనుటకు, వారి నిరంకుశ చర్యలు చలాయింప చేసుకొనుటకు, ఈనాడు శాసనసభలు, జిల్లా బోర్డులు చేత పెట్టుకొంటుకు, ఆపదమొక్కులు మొక్కుచు సువర్ణ సౌధములనుండి

దీగి, జీర్ణపర్ణకుటీరముల కడకు దిక్కులేనివారివలే వోట్ల ముష్టికి వచ్చుచున్నారు.

సీ॥ కంసుండు తిరిగి భూ-ఖండంబునన్ పిల్ల
పావలపై కృపా-పరుడునైన
రావణుండు పరభా-ర్యల జోలికెన్నండు
రానని ప్తాంపు పై-వ్రాసియిడిన
కురుపతి పాండుకొ-మరులు నా సోదరు
లనుచు ప్రతిన జాటి-నను ధరిత్రి
ఈ జమీందారులు-పూజనీయులయి, రై
తులను గనిన కుమా-రులవలెగని

గీ॥ పెట్టుకొందు మొండొకంట-బ్రేమతోడ
నని, గభీరప్రతిజ్ఞ తెం-పున వదలిన
మీరు : పైన మూవురను న-మ్మినను నమ్మ
వచ్చుగాని, యీ కడసారి-వారినెపుడు
నమ్మి వోట్లిచ్చి సింహాస-నముగదిర్చి
పట్టభద్రుల గావింప-పాడి యగునె ? (కరతాశధ్వనులు)

బొందిలో ప్రాణాలు తేచిపోయినా, చివరకు ఆ శవముకూడా జమీందార్లను నమ్మరాదు. అడవి కర్రపోయి గొడ్డలిలో దూరి అడవికే చేటు తెచ్చినట్లుగా, మనవాళ్లు కొందఱు ఈ నిరంకుశ జమీందార్ల మచ్చు మాయలకు లోబడి వాళ్లలో దూరినందున మన కూలిజనలోకానికి రైతు జనలోకానికి యీ పడరాని తిప్పలు వచ్చినై.

(ఇనస్సెక్టరు, పోలీసులు ప్రవేశం. సభికులు లేతురు)

కవి: మీకు వచ్చిన భయం మఱేమి లేదు కూర్చోండి.

సభికులు: (గల్గంతు చేతురు)

ఇనస్సె: చౌదరయ్య! ఇంక నీ వుపన్యాసం కట్టిపెట్టు.

కవి: కట్టిపెట్టడానికి వచ్చిపడ్డ వుపద్రవమేమి ?

ఇనస్సె: వీతో చెప్పలేదు. నీవు మాట్లాడక.

చౌదరి: వారు మాట్లాడరుగాని సంగతేమిటి అసలు ?

ఇనన్నె: సంగతా : చేసేవి తప్పుడు పనులు. కూసేవి గొప్పగొప్ప కూతలు. గడ్డి వామిని తగలబెట్టి పశువులను చంపి వారిపోయి యిక్కడ లెక్కెర్ల కొడుతున్నావా ? (వారెంటు యిచ్చి) ఓయ్ ! నూటయాభై నాల్గు ! బేడిలు వేయండి త్వరగా.

(పోలీసులిర్వురు చౌదరికి బేడిలు వేతురు)

(సభికులు చెల్లాచెదరి పోతుందురు. హైమ కన్నీరు కార్చుచుండును. కవి కుమారరావును దగ్గఱకు తీసుకొనును).

చౌదరి: గీ॥ నిరపరాధులఁబట్టి దం-డించుమనుచు
చండ శాసనుఁడైన దే-వుండు పనుప
క్షమగలట్టి భూదేవి నై-చంగలేని
వట్టినిందను నా తలఁ-గట్టనేల ?

ఉ॥ పూటకు గంజిలేక దిన-ముల్ యుగముల్ కొనప్రాణితోడ నే
చోటనునైన దా గడపు-చున్ సిరులిచ్చెడి కష్టజీవికిన్
పాటుకుఁదగ్గ యన్నమిల-న్యాయముగా లభియింప నీ జగ
న్నాటకమందు నీకుఁ బ్రతి-సన్ బలియౌదు స్వదేశమాతరో ॥

పోలీసులు: పదవయ్యా : (హైమ కుమారరావు కవి దీనకళతో చూచుచుండ, చౌదరి వారిని చూచుచు పోవును).

ఇనన్నెక్టర్: తర్వాత చూచుకొందురు గాన్తే పదపద.

(చౌదరి పోలీసులు ఇనన్నెక్టరు నిష్క్రమింతురు)

సభికులందఱు-చౌదరిభార్య హైమ చుట్టు చేరుదురు. హైమ కన్నీరు కార్చు చుండు. కుమారరావు తల్లి దగ్గఱకు చేరుకొనును, కవి, ఆశ్చర్యముతో నిప్పులు గ్రక్కునట్లు చూచుచుండు. అంత భరతమాత ప్రవేశం.

(భరతమాత ప్రవేశించుచు)

సీ॥ నాకు జన్మించిన-నవరత్న భనులార !
మీ కళాకాంతు తీ-మిదపోయె ?

నా కడుపునబుట్టు-ఓకుల గిరులార :

మీ దృఢత్వంబదే-మీదకరిగె ?

నాలోన పొంగు గం-గాభవానీ : చక్క-

నైన నీ చల్లని-యలలవేవి ?

నాయందు పొడమిన-ఓ యందమైన ప

నములార : మీదు ఘ-నబుషి పుంగ

గీ॥ పులెచట మఱుగువడిరి ? యే-దొలుత మిమ్ము

గనిసి దెందుకో తెలియక-కనిన బిడ్డ

ల నిట హింసించుచుండు క-రిన హృదయుల

గారవింపుచు నుంటిరా ? మీరుకూడ ?

ప్రళయ మిక్కరాదె : నా కంటి-తడిని తుడుప॥

నన్నుగన్న తల్లీ : ఏ పాపమెఱుగని మీపైన నేడి విపత్పర్వతము
విరిగిపడినందులకు నా కడుపు తరుగుకొని పోవుచున్నది. అనుపమ
దివ్య ధిషణాగుణ సంపన్నులైన మీరు ధర్మదేవతకు ప్రీయతములు.
దుష్టుల పాపఫలము పండిగాని తొడిమ వూడదు. అందాక వేచియుండ
వలెను. ఓ కుమారా : నా దాస్యవిముక్తి నీ తండ్రి బంధవిముక్తి నీ
వంటి కుమారరత్నములు త్యాగముచేత కాని నీవు దీర్ఘాయుష్మంతుఁ
డవై శ్రీమంతుఁడవు గమ్ము ఓ కవిసార్వభౌమ : నీ అనర్గళ వాగ్ధ్వరీ
ప్రవాహ మాహాత్యమున, నీ వంటి దీరోదాతులు జన్మించి నా కడుపు
శోకమును దీర్చునట్లు యత్నింపుము తల్లీ : హైమ : చింతిల్లకుము.
నీ నాదుఁడు త్వరలోనే వచ్చును.

కవి: మ॥ నగరే లోకులు ? నీ కుమారకుల దీ-నత్వంబు నీక్షించి, ము

జ్జగముల్ పండినపాడిపంటలకు నీ-సాతెవ్వరున్ నిల్వ లే

రుగ: యింకేమిటికమ్మ : బిడ్డలను మొ-ఱ్ఱో యంచు నేడ్చింప? వై

రి గజేంద్రంబులఁజీల్చు సింహముల ధా-త్రిన్ గన్న మా తల్లిరో॥

భరతమాత: తొందఱపడక నాయనా : చొదరి వచ్చుదాక నీ వీమెను తల్లిగా
గాపాడుచుండుము. ఈ కుమారరత్నమును నీ తమ్మునిగా చూచు
కొనుచుండుము, వీరిని మీ యింటికి తీసుకొనిపోమ్ము.

కవి, హైమ, కుమార ; (భరతమాత కాళ్ళపై పడుదురు దీపించి భరతమాత అదృశ్యమగును.)

కవి: నా తల్లి : నా చెలికాడైన చౌదరిని యింటికి తిన్నగా చేర్చుకున్నచో, ఈ సూర్యచంద్రాదులను వెలుగనిత్తునా : ఈ భూదేవిని యిమ్మెయి నుండనిత్తునా అతఁడు మీకడకు కుశలముగా వచ్చు పర్యంతము పంచ భూతంబుల వూపిరి సలుపనియ్యను. నను గన్న తల్లి : నా చిఱుత తమ్ముడా నా వెంట రండి.

(నిష్క్రమింతురు)

జనులు: రామరామ ఎంత అన్యాయం జరిగిందిరా :
సత్యహరిశ్చంద్రునికి వచ్చిన పరీక్షరా : యిది.

(బొర్రయ్యశెట్టి ప్రవేశం)

బొర్ర: (కళ్ళపై చెయ్యి పెట్టుకొని) ఓరే సుబ్బారావ్ ! కొట్టిడ్చి ఏడ సచ్చావురా : నీకేం పోయేకాలం వచ్చిందిరా ఎవరాడ ? రామన్నలా వుందే. మావోడు అగపడ్డాడా రామన్న ! రామన్నకాడల్లే వుందే. యీడి మీటింగు పాడుగాను. యీడి కెందుకొచ్చిందిరా మాయదారి చావు. యీణ్ణి కొట్టుకాడ సావరా అంటే, యిట్లువాకిట్లు ఒదిలేసి దేశమ్మ కాకులైన సన్నోసోళ్ళ యెంట పడ్డాడేం. అడుగోవాడే : ఓరే సుబ్బారావ్ ! యింటికి చావు. యెదవ చచ్చినోడ.

దారేపోయేవాడు: ఏమిటయ్యా : అట్టా తిట్టి గొంతుచించుకొంటావ్.

బొర్ర: నిన్నేమన్నానయ్యా : ఇదన్నింటికంటే బాగావుందే. పో. పో.

దారేపోయేవాడు: నిన్నూ నిన్నూ అని నీచంగా మాట్లాడతావేం జాగ్రత్త.

బొర్ర: ఓయ్ బాగా వుందే, అదికాదు మిమ్మే మన్నానండి నేను ? మావోడు యెవరో సరాజ్యం మీటింగులు పెట్టి సచ్చారని కొట్టిడ్చి వురికొస్తే, పిల్చుకొంటున్నా.

దారేపోయేవాడు: నీవు చావు. మీటింగులు పెట్టినవాళ్ళని చావమంటావేం ? మర్యాదగా మాట్లాడు (పోవును).

బొర్ర: ఏంటిది. యివరీతం. యీన్నెవడేమన్నాడు. ఏం మర్యాదగా మాట్లాడకపోతే. కొట్టుమనుచూస్తా. తమాసా. కొట్టాచ్చేట్టే, డబాయిస్తున్నాడే. కొట్టినట్టెతే తెలిసేది. (పండ్లు కొరుకుచు) ఓరే సుబ్బారావ్ యేడ సచ్చావురా చచ్చినోడ.

(బొర్రయ్యశెట్టి బార్యా ప్రవేశం)

వెంక: ఎందుకూ అట్టా తిట్టుకొంటారు. అబ్బాయ్ యేడి ?

బొర్ర: అబ్బాయ్ సచ్చాడు. ఇంకా అబ్బాయ్ యెక్కడ.

వెంక: ఊరుకొందురూ. అట్టా నోరుపారేసి కొంటారు.

బొర్ర: పోతూపోతూ వాడెవడో ఇంతకుముందు వూరులోలేదని కొట్ట పొయ్యాడులే, అట్టాగే

వెంక: అయ్యో అయ్యో ! ఎవరు ? ఎవరు? వీళ్లా జిమ్మపడ కొట్టొచ్చాడుగా.

బొర్ర: మన సుబ్బారావు మూలంగానే. యీడి సరాజ్యం మీటింగులు పాడుగాను.

వెంక: అయ్యో ఇంకేముందీ ? సుబ్బారావ్ ! ఓరి సుబ్బారావ్ ! ఇంతకుముందే కాదంట్రా మీటింగోళ్లని పోలీసోళ్లు వట్టికెళ్లారు ఓరి సుబ్బారావ్(యేడ్చు)

బొర్ర: ఉండు. ఓయ్. ఆ వచ్చేది పోలీసు వీరన్నలా వున్నాడు.

(పోలీసు వీరన్న ప్రవేశం)

వీరన్న: ఏం షావుకార్ !

బొర్ర: పోలీసు వీరన్నగారేనా ? ఇదిగో ఇనన్నెక్టరుగారికి నెయ్యి కావాలన్నారు మళ్ళీ రాలేదేం మీరు !

వీరన్న: తయారుగా వుండా యిప్పుడు.

బొర్ర: మీ కోసం కదండీ. భద్రంచేసి వుంచింది. తీసుకపోండి. ఇదిగో వీరన్నగారు ! మావోడు మీటింగుకాడ యేమన్నా కనపడ్డాడా ?

వీరన్న: ఆ. కనపడ్డాడు. మీ సుబ్బారావు కూడా మీటింగులో వున్నట్టు రిపోర్టులో వ్రాశాముగా.

బొర్ర: (గడ్డం పట్టుకొని) ఆ, మా సచ్చినోడి పేరుమట్టుకు తీసేయండయ్యా!
మీ పుపకారం వృథా పోనీయం (పోదురు) తెరవడు.

అలోచనాపరుడై జమీందారు సిగిరెట్టు కాల్చుచు కుర్చీలో కూర్చుండును.

పంతులు ప్రవేశం

జమీం: (లేచి) దయచేయండి పంతులుగారు !

పంతు: అంజాయ్ రైతులకోసం పోయి రాలేదల్లే వుందే ?

జమీం: అంజాయికోసమే చూస్తున్నానండి. రావడానికి వాళ్లేమన్నా పేచీ పెడు
తున్నారేమో ?

పంతు: పేచీ యేముందండి ! ఎవరికి తగ్గ బంధనాలు వారికివేసి కట్టి వడేశాగా.
చచ్చినట్టు దారికి వస్తారు.

జమీం: వస్తారుగాని జాగ్రత్తగా సాక్ష్యమిస్తారా ?

పంతు: యివ్వకపోతే చౌదరయ్యకు పట్టినరాతే వాళ్లకి పడుతుందనుకోండి.
పైగా బాపిరెడ్డికి చౌదరయ్యకు చెడింది. మతం పుచ్చుకొన్న మాల
మాదిగవాళ్లని కూడ కట్టేశా.

జమీం: మఱచిపోయినా ! వీళ్ల ఫాదరీనికూడ కట్టుకోవద్దు?

పంతు: ఆ ఫాదరీ మునపటి యేసురత్నమే. మనమెట్లా చెపుతే అట్టా వింటాడు
గూడమోళ్లని అరికట్టడానికి మొన్న ఆ యేసురత్నం చేతిలో యాభై
రూపాయలు పోశాగా.

జమీం: ఇంకా నాకు దైర్యమేలేండి. ఎట్లాగైనా చౌదరయ్యకు శిక్షపడెనా? మీకు
చౌదరయ్య ఆస్తి యావత్తు ధారపోస్తా.

పంతు: ఇదిగో, ఈ చౌదరయ్య మొదలు కూకటివేళ్లతో సహితం పెళ్లగించి,
దివాణం అంటే, గ్రామానికంతా హడలు పుట్టేట్లు చేస్తా చూడండి.
మీ దగ్గర రొట్టె 1000 వెయ్యి రూపాయలు నోటు వ్రాసి మా సాక్షి
సంతకములతో యిచ్చి పుచ్చుకపోయినట్లు ఈ నోటు (చూపించుచూ)
చూశారా ? దీనితో ఆ చౌదరయ్య మచ్చమాపుతా. ఇదిగో చౌదరయ్య
చేవ్రాలు చూడండి. ఇది మీ దగ్గర వుంచండి (యిచ్చును).

జమిం: (పుచ్చుకొని) మీరీ పైకం తీసుకొని ప్రస్తుతం మీ అవసరాలేమన్నా
వుంటే తీర్చుకోండి. నూరు రూపాయలు (యిచ్చు)

పంతు: చిత్తం (పుచ్చుకొని) తాణేదారు మొగాన కొంత పడయ్యాలి. బంట్లోతు
లకు కొంత రుచి చూపించాలి.

జమిం: వాళ్లందరికిగాను రెండు వందలు తీసివుంచా. పోలీసువాళ్లకి రి వందలు
సిద్ధపఱచా.

పంతు: సరే లెండి. ఇందులో అంజాయ్ మట్టుకు చాలా కష్టపడుతున్నాడండీ.

జమిం: అంజాయికేమి లెండి. దివాణానికి వాడున్నాడు. వాడికి దివాణముంది.
వస్తున్నాడే. (అంజాయి ప్రవేశం)

అంజా: సాక్ష్యానికివున్న బాపిరెడ్డి వగైరాలు వస్తున్నారండీ.

పంతు: ఎట్లా వుంది ? వాళ్లందరి వ్యవహారం.

అంజా: మీరు వేసిన టంకంపొడి అతక్కుండా వుంటుందండీ. యుగంధరుణ్ణి
చంపి పుట్టారండీ మీరు ?

జమిం: అందఱు మన కనుకూలంగానే వున్నారన్నమాట.

అంజా: చిత్తం. అనుకూలంగానే వున్నారండీ. అరుగో వస్తున్నారు.

(బాపిరెడ్డి, రైతులు ప్రవేశం)

జమిం: ఏం బాపిరెడ్డి :

బాపిరెడ్డి, రైతులు: దండాలయ్యా (దండములు పెడుదురు)

జమిం: మీ అందఱి నాట్లు పడ్డట్టేనా ? కూర్చోండి.

బాపి: చిత్తం యేలినవోరి దయవల్ల అందఱి వూడ్పు లయినాయండీ.

జమిం: ఈ చౌదరయ్య కే మొచ్చిందోయ్ తిప్పలు. నేనూళ్లో లేకుండా చూచి
యెంతపని చేసిపోయాడో ? విన్నారా ?

బాపి: చిత్తం ! మిమ్మల్నేకాదండీ. మా కొంపలుకూడ గుండాలు వేయడానికి
సిద్ధపడ్డాడు. మా పాలిట దేవుడల్లే యీ పంతులుగారు లేకపోయినట్టేతే
మా కొంపలు నిలువనా ఆరేవే. ఈ దేవుడు దయవల్ల బతికామ్.

జమిం: అదేమిటండీ ? పంతులుగారు !

పంతు: అదికూడా వాళ్లనే చెప్పమనండి.

జమిం: ఏమిటి? బాపిరెడ్డి!

బాపి: మాకు పెట్టుబడి చౌదరయ్య పెట్టినట్లున్నూ తనకు మేమేమో మా పొలాలు తాకట్టు పెట్టినట్లున్నూ, దొంగ సంతకాలతో దొంగ సాక్ష్యాలతో చౌదరయ్య దగ్గర నోట్లు వున్నయ్యింది.

పంతు: అందులో అబద్ధమేమీలేదండి. ఇవిగో (చూపించు)

జమిం: (ముక్కుపై వ్రేలిడుకొని) ఎంత ఘోరము. ఎంత వంచన. ఎంత దురాశ. ఎటువంటి కపటనాటక సూత్రదారుడు. గోముఖవ్యాఘ్రము. పయోముఖ విషకుంభము. సాటి రైతులనే, యింత వంచినదలచిన వాడు, మాకు వీడు గర్భశత్రువే. సందేహ మేమియు లేదు. తాను జమీందార్ల వొక్కరినే కాదు మ్రింగదలంచింది? రైతులనుగూడ కట్ట గట్టి మ్రింగటానికి పొంచివున్న పెద్ద తిమింగిల మన్నమాట. ప్రతి చోట కన్నము వేసి దొంగిలింప మఱిగినవాడు ఎప్పటికి పట్టు పడ కుండునా? కనుకనే నేటికి పట్టుపడ్డాడు. దీనితోగాని చేసిన పనులన్నీ బయటపడక తప్పవు. ఇతడు నా గ్రామములో వుండటము యెప్పటి కై నా తిప్పలే! చేజిక్కిన విషసర్పమును దయదాల్చి విడువకూడదు. దాని కోరలన్నియు నూడబెరికి నడుము విరిగిన తామరతూడును జేయనిదే వదలకూడదు. బాపిరెడ్డి! ఈ విషయములో శ్రద్ధగా కలుగ జేసుకొనపోవుచున్నాను. విమ్మల్నందణిని సాక్ష్యం వేసుకొన్నాను. దానికి మట్టుకు మేము చెప్పమన్నట్లు చెప్పండి.

బాపి: చిత్తం. అందుకు మేమంతా సిద్ధమే కదండి,

పంతు: చౌదరయ్య పెత్తందారి తనం నీకిప్పించదలచుకొన్నాము. కొండంత జమీందారుగారు మీ అండ నుంటే మీకింకా భయమేమిటి?

బాపి: బయమోరికండి. చౌదరిని ముప్పుతిప్పలు పెట్టి మూడు చెలువుల నీళ్లు తాగించనిదే, నిద్రపోతామనుకొన్నామండి. వీడి మచ్చమాయ.

జమిం: రేపే విచారణ. మీరంతా దివాణం దగ్గరకు వచ్చి పంతులుగారు అంజాయితో కలసిపోండి. తర్వాత నేను కూడ కారుమీద వస్తా. అంజాయ్! వీళ్లకొక దమ్మిడి కర్చు తగలకుండా, అంతా మన డబ్బులో నుంచే తీసి వాడు.

అంజా: చి త్రం

జమిం: సరే పదండ్లోయ్.

రైతులు: అయ్యో శలవ! (నిష్క్రమింతురు)

తెరపడును

3వ రంగం

మేజిస్ట్రేట్ కోర్టు బయట

(జనం గుంపులు గుంపులుగా కూడి)

పాపం రెండేళ్లు కఠినశిక్ష విధించారట. న్యాయానికి రోజులు కాపురా యివి. పాపం ఆ చౌదరయ్య భార్య బ్రతకదు. ఆ పసిబిడ్డకు దిక్కెవ్వరింక? ఏ పాపమెరుగని వారికెంత ఆపదవచ్చెరా? ఎంత కిరాతకులైనారురా యీ జమీందారులు.

([మరో దృశ్యం] హైమచెట్టు క్రింద పడివుండును కుమారరావు తల్లి దగ్గర కూర్చుండును. కవి మండిపడుచు)

కవి: ఉ॥ ఎల్ల దురంత దుఃఖమతి-వృష్టిగ గర్భమునుండివచ్చి, యీ తల్లి లలాటమక్కట! వె-తన్ స్మృతితప్పె; దయామయా! ధరన్ పిల్లలగన్నవాడవు శ-పింతుసుమా! యిటువంటి కీడు సంది ధిల్లగ నీయకీవు ప్రణ-తిన్ శరణార్థులగావు మిత్రణిన్॥

గీ॥ సాటివారి కష్టంబు దీ-ర్చంగలేని కోటిమంది పెద్దలునున్న-కూటి కొఱకే సాటిపక్షుల హాని నై-చని శకుంత బందులార! రయితుజన-బాంధవుని కు టుంబమొక చెట్టుక్రింద నె-ట్టుండెనో యొ కింత తిలకించుడమ్మ! ప్రా-ర్థింతు మిమ్ము॥

అమ్మా! నను గన్న తల్లి! హైమ! చౌదరయ్యకు సంకెలుళ్ళువేసి తీసుకొనిపోవుచున్నారు! లేచి చూడగలవా? ఇంకను ఈమెకు స్మృతి రాకుండెను. ఓరి కిరాతబ్రహ్మ! నాదునివంక చూచుటకుగూడ సమ్మతింపకపోతివా? నాయనా! కుమార్తా! నాన్న అడుగో వచ్చు చున్నాడు, రా.

(పోలీసులిర్వురు చౌదరయ్య కిరుప్రక్కల వుండి తీసుకొని వచ్చుచుందురు.)

(కుమారరావు పరుగునపోయి చౌదరయ్యను కౌగిలించుకొనును.
సంకెళ్లతోనున్న చౌదరయ్య కుమారుని కౌగిలించుకొనలేక
మాట రాక, నా తండ్రి : అమ్మ పడివుండె నేమిరాయని
దుఃఖపరవశుడగును).

కుమార : నాన్నా ! అమ్మను నీవు లేవు. లేవగలదేమొ.

చౌదరి : స్మృతిలేక పడిపోయినది నాయనా ! ఆ భగవంతుని కరుణ వుండిన
టైతే, లేవగలదు. గాని నా వల్లనూ కాదు. (పడిపోవును)

పోలీసులు : పదవయ్యా ! అవతల రైలుకు వేశాతున్నది.

చౌదరి : (లేచి) నాయనా ! కుమారా ! అమ్మదగ్గఱుండు. కవిసార్యభామ :
వీళ్లను దగ్గఱపెట్టుకొని రైలుజనలోకాన్ని, కూలిజనలోకాన్ని మేలు
కొల్పాడు. దయవుంచండి. సమస్కారము. నాయనా ! కుమారా !
నేను తిరిగివస్తాను తండ్రి ! యేడ్వక.

కుమారరావు (కన్నీరు కార్చుచుచుండును)
(ఎదురుగా జమీందారు మీసము మెలిపెట్టుచు నీటుగా వచ్చును. కూడా
పంతులు కులుకుచు వచ్చును.)

పంతులు.....పద్యం

కుమార : గీ॥ భారతక్షేత్ర సంగ్రహ-వాంఛకతన
కౌరవకులంబు సకలంబు-కాలిపోదె
పాపకర్మంబు సేయు నీ-భూపజాతి
కిప్పుడై నను ఆ వ్రాత-తప్పుటెట్లు ॥

(చౌదరి పిల్లవానివంక చూచుచు పోలీసులతో నిష్క్రమించును)
జమీందారు, పంతులు నిష్క్రమించును

హైమ : (లేచి) కుమార !

కుమార : (తల్లి కడకేగి) అమ్మా ! ఇంతకుముందే నాన్నను ఖైదుకు తీసుకొని
వెళ్లారు. (హైమ పడిపోవును) (కుమారరావు అమ్మా ! అని యేడ్చును)

కవి : కుమారరావుని గైకొని (హైమ దగ్గరకు చేరి) తల్లి : హైమ ! ఎంత
పనిచేసితివి పాపిష్టి దైవమా ! (తెరవడును)

4వ రంగం

కారాగారము

(చౌదరి దుస్తులుమారి తలమాసి పిచ్చివాడివలె వుండును)
వార్దరు ప్రవేశం

వార్దరు : హమేషా ఏడ్చుగొట్టు మొహంతో వుంటావేం బే.

చౌదరి : అయ్యా ! సాటిరైతుల దుస్థితి తలపుకొచ్చి.

వార్దరు : అరే నీ కి ఖైదీరాత పట్టినా, ఆ రైతూనైతాన్ ఫిచ్చ వదిలిందిఖాద్ బే.

చౌదరి : నిర్బంధముచేసి, నవరంధ్రముల మూసి, మెడకు యురిత్రాడుపోసి,
బిగించుచున్ననూ, పై ప్రాణములు పైకి యెగిరిపోవుచున్ననూ, ఈ
చైతన్యశూన్య కళేబరములోని ప్రేగులు, సాటిరైతుల దుస్థితికి యేడ్వక
మానవు.

వార్దరు : అరే సింతసచ్చినా, పుల్సుసావనట్టూ నీకి రోసం సావలేద్ బే. అరే
దివాన్ ! దేశంలో రైతుల్కి నీమీదా మెహర్బానీ వుండద్ బే. వాల్కి
నూనై నీమీదా ప్రేమాలేద్. వాళ్లోర్కిపట్టని విశారం నీకి యెందుకే ?

చౌదరి : అయ్యా ! మీరు చెప్పినది నిజమే, కాని యింటికి పట్టిన చెదలు దులుపు
టకు, యింటిలో దూరి త్రవ్వచున్న పందికొత్తులను తరుమకొట్టుటకు,
యింటికున్న ద్వారములకు, దూలములకు కిటికీలకు చేతగాదు. వలను
పడదు. ఇంటిలో కాపురము నేయుచున్న గృహస్థుడు చదలు
దులుపుకోవలెను. పందికొక్కుల తరుమకొట్టవలెను. ఇన్ని
విధముల గృహసౌభాగ్యముకొరకు శ్రమపడుచున్న గృహస్థునిపై;
ద్వారములకు, దూలములకు, కిటికీలకు, గోడలకు జాలికలుగునా ?
సోదరా !

వార్దరు : బాగావుందికానీ, రేపు నీకి నూనెగాన్లా లాగాలి. (నిష్క్రమించు)
(తెరవడును)

5వ రంగం

హైమ గృహము

(హైమ రాట్నము వడుకుచు జో అచ్యుతానంద జోజో ముకుందా అనెడి బాణీని పాడును.)

కీర్తన: ఓ రాట్నమా నీవు మా తల్లివమ్మా !

పేదల కుటీరాన పేరుగలదానా

॥౬॥

ధరణి శ్రీమంతుండు దాక్షిణ్యముంచి ।

జాలితో పేదలకు జావ పోయింది ।

నునుపైన రతనాల నూలు వడికించి ।

పసిడి మగ్గములందు వలువనేయింది

॥౬॥

ఉద్యోగులకు బాగ వున్నవారలకు

తప్పనిసరిగ దాని ధరియింపనిచ్చి

భక్తితో నిన్నిట్లు పూజించునెడల

కరవుదీరును యెల్ల భరతఖండమున

॥౬॥

కుమారరావు (ప్రవేశించి) : అమ్మా ! తినటానికి నాకేమైన పెట్టపూ ?

హైమ: నా తండ్రి ! నా దగ్గ తేమున్నదని పెట్టేదితా !

కుమార: పోనీ అన్నమైనా పెట్టవే. ఆకలిగా వున్నదీ.

హైమ: నాయనా ! అన్న మింకా వండలేదురా. కవి గారింకను రాలేదు. బియ్యము లేవురా. మన కి కడగండ్లప్పటికి తీరునో తోచటములేదు నాతండ్రి !

కుమార: కవిగారుగూడ మనకోసం కష్టపడుచున్నారమ్మా !

హైమ: అవునా తండ్రి ! మనకంటే యెక్కువ కష్టపడుచున్నది కవిగారే. నీ కొక్క మేనమామైనా లేకుండాచేసే దేవుడు. (కవిగారని లేచును)

కవి : (ప్రవేశించి) తల్లీ ! నీవు లేవకమ్మా ! నీవు నాకు తల్లివంటి దానవు.

కుమార: బాబాయ్ గారు : మీరన్నము తినివచ్చారా ?

కవి : లేదు కుమారా : నీవీ వండ్లు తీసుకొని, అమ్మకుగూడ పెట్టు (వండ్లిచ్చును)
తల్లి : బియ్యము తీసుకొని రావట మాలస్యమైనది. (బియ్యము మూట
దించుకొని) పాపం ప్రొద్దునెప్పుడు తిన్నారో ?

హైమ: పరవా లేదండి. మంచితీర్థం పుచ్చుకొంటారా ?

కపి : నాకు పర్వాలేదు లే తల్లి చౌదరిగాన్ని చూడడానికి రేపు ప్రయాణం
నిశ్చయించాం.

కుమార: నేనుగూడా వస్తా. బాబయ్యగారు :

కవి : నిన్ను తీసుకొనిపోకుండా వుంటామా నాయనా : అమ్మను నిన్ను
తప్పక తీసుకొనివెళ్తా. వెళ్లివస్తా తల్లి (నిష్క్రమించును)

కుమార : పాపం బాబయ్యగారుకూడా అన్నం తినలేదు కాబోలమ్మా.

హైమ: తినలేదురా తండ్రి : (తెరపడును)

రివ రంగం

కౌరాగారము బయట

(చౌదరి నూనె గానుగు లాగుచుండును. వెంట వార్డరుండును)

వార్డరు : అరే నడ్వాకుండా నిల్చుంటావేంబే. (కొరడాతో కొట్టపోవును)

చౌదరి: (నడుచుచుండు. ఆయాసపడుచు రొప్పుచుండు)

వార్డరు: లెక్కెర్లూ కొట్టమంటే కొడతావ్. నడు నడు.

చౌదరి: (నిలిచి) అయ్యా : గుండెలో నెప్పిగావున్నది కొంచెము నిలుచోనిత్తురూ
(ఆయాసపడును. కన్నీరుకార్చును)

వార్డరు: (కొట్టపోవుచు) నిల్చుంటే, నీబాబూ యెవడ్ లాగుతాడ్ బే.

చౌదరి: (లాగుచూ లాగుచూ పడిపోవు)

వార్దరు: (కోపముతో కాలుతోతన్ని) నీకీ దొంగవేషాల్ ఖూడా. లే. సువ్వర్.
(అని కొరడాతో కొట్టును).

చౌదరి: (లేచి రొప్పుచు) అబ్బా ! అబ్బా ! (అని నడవసాగును)
(కవి, హైమ, కుమారరావు ప్రవేశం)

వార్దరు : మీకీ యెవర్బే ? దూరంగా వుండండి.

చౌదరి: (వారివంక తిరిగిచూచి కన్నీరుకార్చుచు)

వార్దరు: అరే, దివాన్ నిల్బడి యేష్టి సూస్తావ్ (కొరడాతో కొట్టును)

చౌదరి: అబ్బా ! అబ్బా ! (రొప్పుచూ లాగలేక నిలబడగా) (తిరిగికొట్టును)

కుమార: (వార్దరుపైకి దూకుడుగా పోవుచు) నిన్ను చీల్చి చెండాడెద !

— దుష్టుడా ! (కవి పట్టుకొనిపోవును)

వార్దరు: (పిల్లవానిని) పడద్రోసి కొట్టపోగా, చౌదరి వచ్చి వార్దరుకాళ్లపై పడి
వేడుకొనును)

(హైమ దుఃఖపరవశయై పడిపోవును)

వార్దరు : నీకీ యెంత గడ్సుతనంరా ! (చౌదరినిచూచి) అరే నీకీ యేడ్సూ
యేష్టివోయ్ ! గాన్గా లాగూ పద.

చౌదరి: నాయనా ! వాడు ముక్కువచ్చలారని పసి కుర్రవాడు.

వార్దరు: పసికుర్రవాడూ, బలే, పసిపట్టినా కోడెత్రాచురా బే.

చౌదరి: అయ్యా ! వాడు నా కుమారుడు.

వార్దరు : ఖుమార్దూ అవుతే; (మిర్రి మిర్రి చూచుచు) వెళ్లండోయ్ ! మీకీ యిక్కా -
రావడాస్కీ నెల్వా యెవడూ యిచ్చాడ్.

కవి : జై లధికారులు.

వార్దరు: అవుతే సూశార్గా. పొండి. (చౌదరితో) గాన్గాకాడికి పదవోయ్ !
యేష్టి సూస్తావ్ ? (కొరడాతోకొట్టును)

చౌదరి: (పిల్లవానిని ముద్దిడుకొని హైమవంక చూచుచుపోయి గానుగులాగును.)

వార్దరు: అరే ! తొందర్గా నడు బే.

(కూలిజన సంఘము, రైతుజన సంఘము వచ్చును)

కూలి వెంకన్న : కవిగోరు, సౌదరయ్యగోరు ఆరేనండి ?

కవి : నాయనా ! ఆ నూనెగానుగ లాగుచున్నవారే.

కూలి వెంకన్న : ఎంత ప్రళయంగా కాలం మారిందండి ! పాపంవారి అవస్తా నూడలేక వారియిల్లాలు నూడండి యెట్టా పడిపోయిందో.

రైతు జనులు : ఇంకా ఈ జన్మలో జమీందారి మొహం నూడగూడదురా. మన గుఱించి పాటుపడ్డ చౌదరయ్యకు రామరామ, ప్రతిఫలం నూనె గానుగ లాగటమా ? అసలు చేతులార ! యీ తిప్పలు తెచ్చి పెట్టింది మనమే. ఈ కష్టజీవుల యీ విధంగా చంపుకొని తినుచున్న జమీందార్లకు మనము రాత్రింబవళ్లు కష్టపడి పాడిపంట లొప్పజెప్పబట్టియేకదా వీరి కింత బలం చంపుకొని తినటానికి వచ్చింది. అయ్యో అయ్యో, యెంత కష్టపడుచున్నాడ్రా పాపం.

కవి : కూలిజన సోదరులార ! రైతుజన సహోదరులార ! చూస్తారా ?

కూలిలు రైతులు : అయ్యా ! అయ్యా !

కవి : సీ॥ వానకు తడిసి రే-బవలు నిద్రకువాచి
యెండకువడిలి యే-చేట జగతి

దండిగా పంటలు-పండించి కన్న బి
డ్డలతోసహితము ప-స్తులనుపండి

కొనయూపిరితో లేచి-వినయవిధేయతా

గరిమచే, దొరల చెం-గటకుఁ జనుచు

ఆ జమీందారుల-రాజసంబులకు వ

లయు కలిమిని భక్తి-లక్ష్యమున ని

గీ॥ డెడి రయితు కిప్పు కటకటా-పుడమిదిక్కు

లేకపోయెగా : ఆ రైతు-లేకపోయి

న, యిపుడీ ధరాతలమెల్ల-నట్టనడి స

ముద్రమున ముగ్గదే : కండ్లు-ఊతురేమి ?॥

ఉ॥ చూడుడి : కూలిరైతుజన-సోదరులార : స్వదేశమాత బి

డ్డేడుపు, గొడ్డుకంటె కడు-హీనతగాగని సాటి రైతునిన్

వాడెవఁడో కిరాతకుఁడు-బాదుతు గానుగ త్రిప్పజేయుటన్

నేడిల రైతురక్షణకు-నిల్తము రండిక సమ్మె కట్టుచున్

ఉన్నవాఁడు బంగారుకొండపై యున్నను కాటికి చేరవలసినవాడే.

లేనివాడూ చచ్చిచావని బ్రతుకుతోడుటకు ఆ కాటికి పోవలసినవాడే.

ఇక శాశ్వతమైనది కీర్తి ఒక్కటే. ఆ కీర్తిధనము గడించువాడే

మానవమాత్రుడు. ఆ కీర్తికై మృత్యుదేవత నెదుర్కొని ధర్మ

సంగ్రామ భూమిని ప్రాణములు తృణప్రాయముగా నేంచి బలి కావ

లెను. ఇట్లు నిరంకుశ జమీందారులచే నీచముగా జూడబడుచ

హింసించబడుచున్న ఈ ప్రాణములపై తీపి వదలుకొనుఁడు. కు

జన సోదరులార : రైతుజన సహోదరులార : నవయువజనుల

వింటిరా ?

కూలిజన రైతుజన యువజన సంఘములు : అయ్యా : అయ్యా :

కవి : తక్షణమే దేశదాస్య విముక్తికి కడగండ్లతో చితికి పోవుచున్న

చిక్కిన రైతు రక్షణకు, నడుములు కట్టి సంసిద్ధులు గండి.

ఆ కఠిన పాషాణ హృదయుడైన కిరాతకునిచే బాధింపబడు

రైతురాజు నెలవ గైకొందము రండి.

అందఱు : సంసిద్ధముగా నుంటిమి, పదండి. (చౌదరితో)

రైతరాజా : మీ బంధవిముక్తికి పయనమై పోవుచున్న యీ మీ చిన్నారి తమ్ములకు నెలపు దయచేయండి.

చౌదరి: సోదరులారా : నా బంధవిముక్తికి ప్రస్తుతము పాటుబడకుడు. దేశములో, ఎన్నో యిడుముల పాలైన కూలిజన సోదరులకు, బక్క చిక్కిన రైతుసోదరులకు నాకు వచ్చిన యీ కష్టముమట్టుకు గాకుండా యత్నింపుడు.

వార్డరు : బలేగా వుందే ! ఏప్లీ మీటింగుల్ యిక్కా. జావరే జావ్.

చౌదరి: సోదరులారా : సమస్కారములు.

మంగళమ్ మహత్

శ్రీశ్రీశ్రీ

సమాప్తము
(తెరపడు)

అనుబంధం

‘జమీన్ రైతు’ నాటకం రాతప్రతిని
షేడించిన ఫైలులో కొన్ని భాగాలు

[G.O.No. 576 Dt. 19.10.1938]

	Date.	Initials.	
ten received for Fair-copying.			<u>Books and publications (Seditious).</u>
ten copied	25	cy	Criminal Procedure Code, section 99A -
ten examined	29		Pamphlet in Telugu entitled "Santi Sangramam"
ten signed			(The Peaceful War) by Vedantam Venkata
ten despatched			Subrahmanya Sarma - Declared forfeit.

AD AGAIN ~~GO~~ No. ...., dated 5/3/5 19

READ ALSO :—

C. No. _____ From the _____, No. _____, dated _____ 19____

19

19

ORDER.

No. 895, dated 2-9 1931.

The following notification will
be published in the Fort St. George
Gazette:-

NOTIFICATION

In exercise of the powers conferred by section 99-A of the Code of Criminal Procedure, 1898, the Governor in Council hereby declares to be forfeited to His Majesty, all copies wherever found of the pamphlet in Telugu entitled "Santi Sangramamu" (The Peaceful War) ~~written~~ by Vedantam Venkata Subrahmanya Sarma and printed at the Pavani Printing Press, Masulipatam, and all other documents containing copies or translations of or extracts from the said pamphlet inasmuch as it contains matter the publication of which is punishable under section 124-A of

శ్రీ
శాంతి సంగ్రహము.

సంగ్రహము
వేదాంతం వెంకట సుబ్రహ్మణ్యశర్మ
చింతితము.

శ్రీ
పంచరత్న
విశ్వనాథ సూర్యారావు శాస్త్రి.

All Rights
Reserved }

1931.

{ వెం
0-3-0.

Government of Madras

PUBLIC (GENERAL) DEPARTMENT

G.O. No. 1834, 25th August 1941

Books and Publications—Indian Press (Emergency Powers) Act, 1931—Section 19—
Telugu booklet entitled “Svatantra Garjana” —Declared forfeit.

Order—No. 1834, Public (General), dated 25th August 1941.

The Government consider that the booklet in Telugu entitled “Svatantra Garjana” written by V. V. Subrahmanya Sastri and printed at the Andhravani Press, Beawada, contains matter of the nature described in clauses (d) and (h) of sub-section (1) of section 4 of the Indian Press (Emergency Powers) Act, 1931. His Excellency the Governor is therefore pleased to direct that all copies of the said booklet, wherever found, and all other documents containing copies, reprints or translations of, or extracts from it, will be forfeited to His Majesty.

2. The following notification will be published in the *Fort St. George Gazette* :—

NOTIFICATION.

In exercise of the powers conferred by section 19 of the Indian Press (Emergency Powers) Act, 1931 (XXIII of 1931), His Excellency the Governor hereby declares to be forfeited to His Majesty all copies, wherever found, of the booklet in Telugu entitled “Svatantra Garjana” written by V. V. Subrahmanya Sastri and printed at the Andhravani Press, Beawada, and all other documents containing copies, reprints or translations of, or extracts from, the said booklet inasmuch as it contains matter of the nature described in clauses (d) and (h) of sub-section (1) of section 4 of the said Act.

(By order of His Excellency the Governor)

S. V. RAMAMURTHI,
Chief Secretary.

To the Superintendent, Government Press, for publication of the notification (paragraph 2 only).

“ the Deputy Inspector-General of Police, Railways and C.I.D.

“ the Commissioner of Police, Madras.

“ the Chief Presidency Magistrate, Madras.

“ all District Magistrates.

“ the Postmaster-General, Madras.

“ the Director-General of Posts and Telegraphs, New Delhi (with C.L.).

“ the Collector of Customs, Madras.

“ the Registrar of Books.

“ all Provincial Governments and Administrations

“ the Registrar of the Andhra University

“ the Registrar of the Annamalai University

“ the Registrar of the Madras University

“ the Superintendent of Police, Special Branch, C.I.D.

“ the Librarian, Imperial Library, Calcutta.

“ the Joint Secretary to the Government of Burma, Home and Defence Department

Rangoon (with C.L.).

“ the Librarian, Secretariat Library.

(with C.L.).

Press and Publicity).

REVENUE DEPARTMENT.

Received 19

Registered 19

Subject.

3323 D
574.

DRAMATIC PERFORMANCES ACT - 1876 - Sec. 3 - 'Zamin Ryot' - Performance - Objectionable - report - submitted.

ENCLOSURES.

No. *Manuscript*
Copy
pare copies .....

R.C. No. 3284-38-C3.

Station G U N T U R, Dated the 3rd April 1938.

From (Name) M. R. Ry. Rao Bahadur K.C. Manavedan Rajaavl.,
B.A.,
(Designation) COLLECTOR, Guntur.

To The Secretary to the Government of Madras,

HOME Department.
Madras.

Sir,

I submit herewith a manuscript copy of the Telugu drama "Zamin Ryot" written by Mr. Vedantam Venkata Subrahmanya Sastry. From the beginning to the end the ill-treatment meted out by the Zamindars to their tenants and the resulting hardships of the latter are depicted in this drama. The enactment of the drama might therefore create unnecessary ritch and disaffection between Zamindars and their servants. I do not consider it a fit drama to be enacted as it is apt to create class and communal hatred. I therefore request that the Government may be pleased to consider the advisability of prohibiting the performance of this drama in this or any other district in the Presidency under Section 3 of the

OS
22/6/38

Memo. No. 12423 g-3 dated 23-6-38

Act - The Dramatic Performances
Act - Telugu Drama "Zamin Ryot"-
Banning of -
- - -

A manuscript copy of the drama in Telugu entitled "Zamin Ryot" is forwarded to the Senior Translator to the Govt. It has been stated that the staging of the play might create unnecessary hitch and disaffection between the Zamindars and their ^{landlords} tenants. The Senior Translator is requested to obtain from the Telugu Translator and forward to govt. a gist of the play in English and a translation of any objectionable portions in the play.

To
the Senior Translator to Govt.
(with a manuscript copy of
the play and copy of c.f.)

Copy to E.P.H. Dept.

RI
15-6-38

*Hand with Subg
Transcript 15-6-38
15/6/38*

This is a manuscript drama in three Acts, written by Vedantam Venkata Subrahmanya Sastri of Maddalaparva, B.O.Vissanna, Kistna District. The following is a summary of the plot. Some coolies who are on their way to the lands of the zamindar of their village for transplantation work, express their discontent that they are not properly paid for their work by the zamindar. Chowdarayya, one of the influential ryots of the place, meets them, dissuades them from going to the zamindar's lands and takes them with him to his own lands promising them a higher wage. The zamindar who comes to know of this sends ^{one of} his servants to bring the coolies back by force. Kavi (Poet) approaches the zamindar for help in his attempts to dedicate some of his patriotic works to Mr. Gandhi. The zamindar treats Kavi very rudely and sets his Manager, Pantulu, who is also a poet, against him. Pantulu and Kavi abuse each other in verse. Thus insulted, Kavi goes to Chowdarayya who promises his help. Fearing trouble from Chowdarayya, the zamindar causes his house to be looted and all his cattle to be killed one night. While Chowdarayya, his wife and son are talking together over the incident, Kavi meets them and advises Chowdarayya to go to another village and work with him for enlistment of workers and peasants to Gandhi Seva Sangh. Accordingly, a meeting is held under the presidentship of Chowdarayya in another village. Kavi speaks first on the vices of zamindars and officials. Chowdarayya next addresses the meeting; but before he concludes his speech, he is arrested by the Police on a false charge preferred against him by the zamindar that he has burnt down his hay-stack and killed four of his cattle. Chowdarayya is tried and sentenced by a Magistrate to two years' rigorous imprisonment. While in jail, Chowdarayya is given oil-mill work, and ~~is~~ ^{is} helped by the jail-warden for getting his work properly in the presence of Kavi, Chowdarayya's wife and son and a number of ryots who

Home Department.

From the D.M., Guntur, R.C.No.3284-38-C3,
dated 3-4-38.

Dramatic Performances Act, 1876 -
Sec.3 - 'Zamin Ryot' - Prohibition.

Please see the letter from the D.M., Guntur at
p.1 c.f. and the notes at pp.2-3 in the linked file.
The D.M. says that from the beginning to the end the
illtreatment meted out by the Zamindars to their ryots
and the resulting hardship to the ryots are depicted
in the drama and ^{that} it might create unnecessary hitch
and disaffection between Zamindars and their ryots.
He, therefore, requests to consider the advisability
of prohibiting this drama also. ^{in the Guntur or any other dt.} A manuscript copy
of the play is sent and it is in Telugu.

2. The orders that may be passed in the linked
case may also apply to this case.

UTG
3-4-38.

Pl see top file S
we have got quite enough feeling
between zamindars & ryots without
having it augmented by propagandist
dramas

Pub

Pub (General)

Submitted

Pub
Thank Sir

20/ 2/5 Home Dept

Please see notes on pp.1-2 ante and
the the minutes of the H.M (C & P) and Hon.the
Premier on pp.2-3 ante.

W 9-10 cf

A report on the Telugu Drama entitled
"Zamin Ryot" furnished by the Telugu Translator is
at pp.9-10 c.f. An English translation of some
typical passages from the book is at pp.11-14 c.f.

It will be observed from the report
at pp.9-10 c.f. that the 'Drama' is calculated to
discredit the Zamindari system, and the select
passages (translated at pp.11-14 c.f.) go to show
that the 'drama' is only an outright condemnation
of the Zamindars. It is also an indirect attack
on the Police and the Jail Administration.

*A. B. m
N. 14 cf*

For orders whether the performance of
this drama may be prohibited. Public may see before
circulation.

*Bo
19/9*

*V-4
17.9.38*

*S
... drama should be
prohibited. It appears
to be a suggestion for the
drama at A. B. m*

*File
20.9.38*

Legal Department.

The notification may be recast as follows:--

"Whereas the Government of Madras are of opinion that the Telugu drama entitled "Zamin Ryot" written by Sri Vedantam Venkata Subrahmanya Sastri is of a scandalous ^{and} defamatory nature, in exercise of the powers conferred by clause (a) of section 3 of the Dramatic Performances Act, 1876 (XIX of 1876) they are hereby pleased to prohibit the performance of the said drama in any public place in the Province of Madras."

1 R 21
12. X. 38

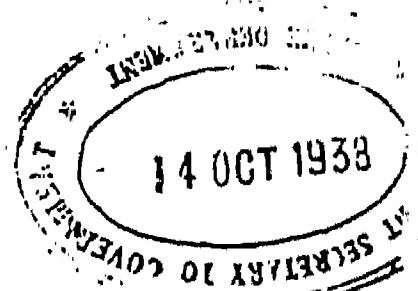
12/10/38

Home

Legal no. 6918
14-10

Home (G) Dept.

Please see the Legal note above. The draft

~~notification is revised on the lines suggested and draft~~
~~by Legal for orders as to issue.~~

Pre.

A revised draft order is subd. for approval.

11/10/38
15 X 38

17 X 38

18/10

5/10/38
19. 10. 38